

**T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİMLER DALI
SOS-YL-2012-0004**

**KAPİTALİST KRİZLER VE KAPİTALİST KRİZ TEORİLERİ
BAĞLAMINDA 2008 KÜRESEL MALÎ KRİZ**

HAZIRLAYAN

Merve NUMANİ

TEZ DANIŞMANI

Yrd. Doç. Dr. Özlem BALKIZ

AYDIN- 2012

Bu tezde görsel, işitsel ve yazılı biçimde sunulan tüm bilgi ve sonuçların akademik ve etik kurallara uyularak tarafımdan elde edildiğini, tez içinde yer alan ancak bu çalışmaya özgü olmayan tüm sonuç ve bilgileri tezde kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

Adı Soyadı : Merve Numani

İmza :

EK 3: Kabul ve Onay Sayfası Örneği

**T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN**

Sosyoloji Anabilim Dalında Merve Numani tarafından hazırlanan ‘Kapitalist Krizler ve Kriz Teorileri Bağlamında 2008 Küresel Malî Krizi’ başlıklı tez, 11 Ekim 2012 tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

Unvanı, Adı ve Soyadı : Kurumu : İmzası:

(Başkan)

Yrd.Doç.Dr. Özlem Balkız ADÜ FEF Sosyoloji

Yrd.Doç.Dr. Emin Baki Adaş ADÜ FEF Sosyoloji

Yrd. Doç.Dr. Necmiye Cömertler ADÜ İİBF İktisat

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu ... (Tezin Türü) tezi, Enstitü Yönetim Kurulununsayılı kararıyla(Tarih) tarihinde onaylanmıştır.

Unvanı, Adı Soyadı
Enstitü Müdürü

MERVE NUMANİ

KAPİTALİST KRİZLER VE KAPİTALİST KRİZ TEORİLERİ BAĞLAMINDA 2008 KÜRESEL MALÎ KRİZ

ÖZET

2008’de finansal piyasalarda patlak veren kriz kısa sürede üretim sektörünü de etkisi altına alarak dünya çapında ciddi kayıpların yaşanmasına sebep olmuştur. Yaşanan maddi kayıpların yanı sıra krizin küresel ekonominin merkezi önemde olan ülkesi Amerika’da meydana gelmiş olması ve akabinde birçok tekel şirketin batması veya batma noktasına gelmesi o zamana kadar egemen olan iktisadi inancı derinden sarsmış, mevcut ekonomik düşünce olan neoliberal anlayış sorgulanmaya başlanmıştır. Bu çalışmanın amacı, etkisi hâlâ süren 2008 Krizi’ni anlamak ve açıklamaya çalışmaktır. Bu doğrultuda, öncelikle krize nasıl yaklaşılmaması gerektiği ortaya konmuş, sonrasında da krizin tetikleyici sebepleri ve sonuçları değerlendirilmiştir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Kriz, finansal sistem, egemen iktisadi düşünce, neoliberalizm.

MERVE NUMANİ

**THE 2008 GLOBAL FINANCIAL CRISIS IN THE CONTEXT OF
CAPITALIST CRISIS AND CAPITALIST CRISIS THEORIES**

ABSTRACT

The crisis that broke out in financial markets in 2008 has caused the world economy to face with significant amounts of losses in a short span of time by taking hold of manufacturing markets. Besides pecuniary losses, dominant economical notion has quaked because of the bankruptcy of large companies in America which in the core of the global economy, and the neoliberal concept has started to be examined. The goal of this thesis is to understand and explain the 2008 Crisis whose effects still last. In this direction, it has been put forth how to approach to the Crisis, and then the triggers and consequences of the Crisis have been evaluated.

KEYWORDS

Crisis, financial system, dominant economical notion, neoliberalism.

ÖNSÖZ

2008’de ABD emlak piyasasında patlak veren, daha sonra hızla diğer sektörleri etkisi altına alan bunalım, kısa zaman içinde hem finansal hem de reel sektörde uzun dönemli ve keskin bir gerileme yaşanmasına sebep oldu. Bu süreç içerisinde başta krizin merkez üssü ABD olmak üzere birçok gelişmiş ülkede, sermayenin gittikçe azalan kâr oranlarını takiben emek cephesinde milyonlarca insanı kapsayan işten çıkarmalar yaşandı. Bu durum karşısında, iktisatçılar kadar siyasetçiler de çaresiz kaldılar. Daha sonrasında sübvansiyonlarla batmak üzere olan tekel şirketler ve bankalar kurtarıldı; ekonomi, çeşitli iktisadi paket ve programlarla denge noktasına getirilmeye çalışıldı. Ancak yaşanan krizin büyüklüğü çabayı boşa çıkarttı ve içinde bulunduğumuz 2012 yılında dahi ekonomi denge noktasını bulamadı. Bunlar krizin görülen yanıydı. Herhangi bir ekonomi kanalında bile bu verilere ulaşmak mümkündür. Ama aslolan bu krizin gerçek anlamda tetiklediği ve ortaya çıkardığı oluşumları anlamaktır. Bunun için de en başa gitmek gerekir.

Ekonominin ortaya çıkışı ve gelişimine bakıldığında, ekonomik ilişkilerin toplumsal yaşamın birtakım gerekliliklerinden meydana geldiği görülmektedir. Toplumsal yaşamda, üretimin temeli olan işbölümü ve uzmanlaşma en basit haliyle takastan günümüz karmaşık ekonomik sistemine kadar uzun bir gelişim ve değişim göstermiştir. Başka bir deyişle toplumsal hayatın düzeni için ekonomik hayat düzenlenmiş ve teknoloji ile gelişmiş ve hâlâ da gelişimine devam etmektedir. Tüm çalışma boyunca da benimsenen bakış açısı ekonominin insan icadı bir düzen olduğu düşüncesi etrafında şekillenmiştir ve bu yönüyle de benimsenen bakış açısı, ekonominin kutsanmışlığının karşısında bir duruş sergilemektedir.

Günümüz ekonomik anlayışı, nüvelerinin 14.-15.yüzyıla dayandığı, ne kadar çok insan o kadar çok üretici güç ve dolayısıyla o kadar çok kâr mantığını gözeten; gücün para, paranın güç olduğunu savunan; insani değerlerin hırs, rekabet ve kazanç üçgenine sıkıştığı bir düzenin koruyucusudur. Bu anlayışın son dönemindeki ifadesi de neoliberalizmdir.

Neoliberalizm, kapitalizmin doğuşundan itibaren ona ideolojik kılıf oluşturmuş, onu meşrulaştırmış düşüncenin yeni görünümünü ifade etmektedir. Kapitalizm ortaya çıktığından beri bu şekilde meşrulaştırmalara ihtiyaç duymuştur.

Çünkü her zaman daha fazlasını isteyen kapitalist düşüncenin sınırları yoktur ve bu sınırsız sömürünün daha insancıl bir şekilde sunulması gerekir. Bu noktada da en önemli mekanizma devlettir. Devlet, toplumsal düzenin yeniden üretim mekanizmalarını şekillendirerek mevcut düzenin istikrarını sağlamaktadır. Bunu da sadece egemen ekonomik anlayışı destekleyerek değil, aynı zamanda özellikle iktisadi bunalım dönemlerinde stratejiler geliştirip politikalar geliştirerek ekonomiye doğrudan müdahalelerle sağlamaktadır.

Bu çalışma, doğrudan ekonomik ilişkiler mi toplumsal ilişkileri mi belirler, yoksa toplumsal ilişkiler mi ekonomik ilişkileri belirler tartışmasına girmeyecektir. Diğer yandan bu çalışma, salt ekonomik görünen bir krizin aynı zamanda ana akım iktisadi kuramın bir krizi olduğunu savunmakta ve bu bağlamda krizin görünen yanı dışında arka planda bırakılmış diğer sebeplerini ve içyüzünü yapıda aramaktadır. Bu çaba da kolay değildir. Bu noktada bana destek olan benim için önemli isimlere tek tek teşekkür ederim. Öncelikle çalışmanın seyrini değiştiren *Büyük Dönüşüm* eseriyle ufkumu genişleten Karl Polanyi'ye teşekkür ediyorum. Yabancı kaynakların çevrilmesi konusunda benden yardımlarını esirgemeyen Tuncay Saygın'a, tezin en başından en sonuna kadar her adımda düşüncelerimi paylaştığım ve birçok noktada bana yeni fikirler veren arkadaşım Ayben Soner'e sonsuz teşekkür ederim. Tez danışmanım Özlem Balkız'a teşekkür ederim. Son olarak tezin son aşamalarında bütün sıkıntımı paylaşarak bana destek olan Kerem Çolak'a ve her koşulda yanımda olan annem Hülya Numani'ye minnettarım.

Merve Numani

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	vii
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
KRİZİ ANLAMAK İÇİN.....	13
1.1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ.....	13
1.2. EKONOMİK KRİZ NEDİR?.....	16
1.3. KRİZ KONUSUNDAKİ YAKLAŞIMLAR.....	19
1.3.1. Marksist Ekonomik Yaklaşım.....	21
1.3.2. Liberal Ekonomik Yaklaşım.....	31
İKİNCİ BÖLÜM	
SON DÖNEM KAPİTALİST EKONOMİYE GENEL BİR BAKIŞ.....	36
2.1. KAPİTALİZMDE “ALTINÇAĞ”.....	37
2.2 EKONOMİDE “YENİ ÇAĞ”	41
2.3. NEOLİBERAL İDEOLOJİ.....	52
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
21. YÜZYILIN İLK BÜYÜK BUNALIMI.....	56
3.1. FİNANSAL YAPI VE KRİZ.....	58
3.2. 2008 KRİZİ NASIL ORTAYA ÇIKTI?.....	63

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KRİZİN ARDINDAN.....	78
4.1. KRİZ SONRASI GELİŞMELER.....	78
4.1.1. Tarihin Sonu'nun Sonu	82
4.2. KAPİTALİST İNSAN: <i>HOMOECONOMICUS</i>	84
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	90
KAYNAKÇA.....	92

TABLolar LİSTESİ

Şekil 1: Toplam Kârların Yüzdesi Olarak Finansal Kârlar.....	61
Şekil 2: ABD’de Üretim ve Finans Şirketlerinin Kâr Oranları, 1960-99.....	62
Şekil 3: ABD Finans Dışı Kesim Kâr Oranları, 1952-2006.....	63
Şekil 4: 2008 Krizi Sonrası Önemli Kuruluşlar ve Akıbetleri.....	72
Şekil 5: Malî Denge ve Kamu Borçlarındaki Değişim	80

GİRİŞ

Kriz, genel anlamıyla meydana geldiği mekânı ve dönemi kaosa sürükleyen ve kurtulmak için mutlaka müdahale edilmesi gerektiği düşünülen anarşi durumunu ifade eder. Ancak çok az zaman ekonomik bağlamları dışında değerlendirilir. Kriz dendiğinde genelde ekonomik düzende meydana gelen bunalımlar anlaşılır.

Ekonomik krizler, iktisadi yapı içerisinde göstergelerin görece ani ve keskin düşüşleridir ve bu doğrultuda krizler ancak mevcut ekonomik yapı bağlamıyla ele alınabilir. Sözgelimi günümüzdeki anlamıyla toplumsal sınıf olgusu Antik Yunan'daki sınıf olgusuyla aynı şekilde değerlendirilemez. İçinde bulunulan ekonomik yapı Bukharin'in de ifade ettiği gibi "üretim ilişkileri ve dünya ölçeğinde buna tekabül eden mübadele ilişkileri sistemi"dir (2009: 28). Bu tanıma uygun olarak, 19. yüzyılın sonlarından bu yana, dünya ekonomik sistemi için kullanılan kavram piyasa ekonomisi, diğer bir ifadeyle kapitalizmdir ve Marx'ın da belirttiği gibi kapitalist krizleri, kapitalizmin iç dinamikleri gözetmeksizin değerlendirme tamamen bir yanılsama olacaktır (2003).

Kapitalizm temelinde hep daha fazlasına ihtiyaç duyan ve insan davranışını da bu şekilde yöneten bir sistemdir. 14.-15.yüzyılda coğrafi keşiflerle birlikte dünyanın öncelikle coğrafi anlamda küreselleşmesi ve akabinde sömürgelerle birlikte üretimin ve ticaretin küreselleşmesi 19.yüzyıla gelindiğinde kapitalizmin hâlihazırda kapitalizmin küresel bir sistem olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır. Diğer bir ifadeyle, kapitalizmin temel mantığı olan kâr elde etme çabası ancak ulusal sınırların aşılması sayesinde; ulus ötesi kaynakların kullanımı ve uluslar arası mübadele ile mümkün olmuştur. Küresel ekonominin mantığı ise kârın her yerden gelebileceğini planlar ve bu anlamda küresel anlamda üretimin eşgüdümlü bir şekilde sağlanmasını gerektirir. Bütün ulusal ekonomiler dişli çarklar gibi birbirine bağlıdır. Çarklardan birinin durması ya da daha yavaş çalışması bütün mekanizmayı etkiler. Örneğin, kapitalist ekonomide metalar kullanım için değil, mübadele edilmek için üretilirler. Eğer sistemde kâr imkanı yoksa üretim yapılmaz. Ama üretim yapılmışsa ve kâr elde edilmiyorsa bu sistemi krize sürükler. Kapitalist sistemin temel mantığı ve ana güdüsü olan kâr varlığında istikrar yokluğunda da bunalım yaratmaktadır. Kısacası, kapitalizmin temel motivasyonu olan kâr aynı zamanda onun iç çelişkisidir.

Kapitalizm tarihine bakıldığında, etkileri bakımından, mevcut ekonomik sistemde ciddi dalgalanmalara sebep olan, hatta mevcut ekonomik anlayışı dönüşüme zorlayan yapısal krizlerin yaşandığı görülmektedir. Bu krizler, dönemin egemen kapitalist üretim tarzının ve buna eşlik eden iktisadi politikaların açmazlarından hareketle ortaya çıkmışlardır. *Anna Karenina*'da Tolstoy "Mutlu aileler hep birbirine benzer ama mutsuz ailelerin hepsinin farklı bir mutsuzluğu vardır" diye yazmaktadır (2003: 8). Aynı şey krizler için de geçerlidir. Her krizin birbirinden farklı özellikleri vardır. Bu krizlerden bazıları sistemde ciddi dönüşümler meydana getirmiştir ve ekonomik düzende toptan bir yenilenme ihtiyacını açığa çıkarmıştır. Ancak kapitalizm tarihinde meydana gelen tüm krizler sistemi tehlikeye atacak ve sistemin yeniden yapılandırılmasını gerektirecek büyüklükte değildir. Bu durum, iktisadi devre kavramını ön plana çıkarmaktadır. Bu kavramla kapitalizmin doğrusal olmaktan çok inişli çıkışlı bir yapısının olduğu vurgusu yapılmaktadır. Jaleé bunu, ekonominin çok ısındığı, yani ekonomik etkinliklerin en yüksek düzeye çıktığı genişleme dönemlerinden sonra depresyon dönemlerinin gelmesine işaret ederek açıklamaktadır (1995). Ancak bu açıklama, krizlerin ne olduğuna dair genel bir görüşü ortaya koyarken bazı krizlerin neden uzun soluklu ve yıkıcı, bazılarının ise kısa dönemli ve müdahale gerektirmeden aşılabilen bunalımlar olduğu sorularına yanıt vermemektedir. Bu noktada Mandel krizlerin meydana geliş dönemlerini daha da netleştirerek, kapitalizm tarihinde her 5-7 ya da 10 yılda devresel, 25-30 yılda da daha uzun süreli yapısal bunalımların meydana geldiğini söylemektedir (1998). Kapitalizm tarihine bakıldığında, etki alanları ve süreleri bakımından farklılık gösteren krizlerden bahsedilebilir. Bunlar devresel ya da konjonktürel krizler ve yapısal krizler olarak ikiye ayrılmaktadır. Devresel krizler Mandel'in bahsettiği 5-7 ya da 10 yıllık periyotlarla ortaya çıkan, etkileri bakımından yapısal krizlere göre daha az sarsıcı ve etki süreleri bakımından da yapısal krizlere göre oldukça kısa olan ekonomik sarsıntılar şeklinde ifade edilebilir. Bu dönemsel krizler mevcut sermaye birikim modelini ciddi bir şekilde yıpratmamakta; hatta mevcut birikim modelindeki çelişkilerin otomatik olarak elenmesini sağlamaktadır. Bu yönüyle devresel krizler kapitalist girişimcilerce çoğu zaman fırsat olarak nitelendirilmektedir. Wallerstein sistemde birbirini takip eden büyüme ve durgunlukların meydana getirdiği çevrimi şu şekilde açıklamaktadır: "Bunlar kapitalist organizmanın temizleyici oksijeni içine çekip zehirli atıkları dışarı veren soluk alma mekanizmaları gibidir" (2009b: 30). Bu

yorumun ardında çevrimsel hareketlerin, sistemin kendine özgü bir niteliği olarak değerlendirilmesinin yanı sıra bu dalgalanmaların sistemde ciddi hasarlar bırakmadığı, hatta onu yapılandırdığı görülmektedir. Yapısal krizlerde ise durum oldukça ciddidir. Yapısal krizler, mevcut düzenleme modelinin yetersizliğinin ve uygunsuzluğunun bir habercisi olarak görülmektedir. Mevcut ekonomik sistem ve onun kurumsallaşmış toplumsal formasyonlarına büyük bir tehlike oluşturmaktadır. Bir krizin yapısal ya da devresel bir kriz olduğu ancak patlak verdiği zaman anlaşılabilir. Krizin etki alanı, süresi ve maliyetinin büyüklüğü onun nasıl bir kriz olarak nitelendirilmesi gerektiğini ortaya çıkaran öğeler olarak gösterilebilir. Krizin henüz göstergelerinin yaşandığı bunalım öncesinde krizin büyüklüğünü öngörebilmek oldukça zordur. Ancak kapitalist gelişme tarihine bakıldığında, kapitalizmin varlığını hem krizlere rağmen hem de krizler sayesinde sürdürdüğü görülmektedir. Kapitalist üretimde birikim sürecinin krizler yoluyla ve kriz sonrası yeniden yapılandırmalarla devam ettirilmektedir. Hobsbawm, “kapitalizm bunalımlarla, bunalımlar aracılığıyla, bunalımları aşarak yaşıyor” derken bu noktaya işaret etmekte ve krizlerin kapitalist sisteme içkin olduklarını vurgulamaktadır (2009: 72).

Kapitalist krizin ele alınış şekli tanımını yeniden üretmektedir. Bakış açısının farklılığına göre krizler de farklı şekillerde analiz edilmektedir. Örneğin, Žižek, 2008’de yaşanan finansal kriz için XVI. Benedict’in “Bu, her şeyin beyhude olduğunun kanıtıdır, kalıcı olan sadece Allah keliması!” söylemini örnek vermektedir (2009: 35). Kapitalist kriz analizinde var olan farklı bakış açılarına bağlı olarak gelişen farklı anlayışlar bir yandan krizi tanımlarken, öte yandan kriz tanımını da yeniden üretirler.

Genelde ekonomik işleyiş, özelde kriz konusuna bakıştaki perspektif farklılığı çok geniş bir yelpazeye sahiptir. Ancak çalışma boyunca yaklaşımların net bir şekilde değerlendirilmesi için temel iki kutup üzerinden bakış açıları ortaya konacaktır. Bu yaklaşımlar da Marksist ve liberal perspektifler çevresinde şekillenmektedir.

Marksist ve liberal yaklaşımlar kriz konusunda farklı çözümlemeler sunmaktadır. Bu farklılığın temelinde iki yaklaşımın ekonomi ve toplum konusunda

beslendiği ayrı kaynaklar yatar. Marksist bakış açısına göre, toplumsal düzenin hiçbir olgusu insan denetimi dışında değildir (İnsel, 2006). Bu doğrultuda ekonomi, düzenlenmiş, yapma bir sistemdir. Liberal doktrin ise bunun karşısında ekonominin doğal bir düzen olduğunu savunmaktadır. Kriz konusundaki bakış açısı farklılıkları da buradan ortaya çıkar.

Tonak'ın da belirttiği gibi kriz konusunda yorum yapmak az ya da çok bir ideolojik tavır takınmayı gerektirir (2010). Bu çalışmadaki temel bakış açısı ekonominin insan yapımı bir sistem olduğu ve toplumsal gereksinimlerle şekillendiği fikrinden hareketle Marksist düşünceye yakın olmaktadır. Marksist tutumun, ana akım ekonomist duruşun aksine toplumsal konularda derdi vardır. Ana akım ekonomi, gerek benimsediği yöntem gerekse de üslubu ile toplumsal değerlerden çok ekonomik değerlere yönelir. Bu tutumun aksine tez boyunca sayısal değerlerden öte toplumsal değerler ön planda tutulacaktır.

Kriz konusunda bulunulan nokta, takınılan tavır aynı zamanda bir karşı duruşu beraberinde getirir. Bu bağlamda tez boyunca benimsenmiş olan bakış açısının eleştirisi oklarını yönlendirdiği düşünce, piyasa mekanizmasını meşrulaştıran görüştür. Bu görüşü birçok şekilde ifade etmek mümkündür; ama en bilindik kavram neoliberalizmdir. Neoliberalizm, Bourdieu'nun da işaret ettiği gibi, pür piyasa mantığı için engel teşkil edebilecek her şeyi tedbir altına alan ve gerekli dönüşümleri sağlayan politik bir projedir (2009). Diğer bir deyişle, neoliberalizm kapitalizmin işleyiş yasalarını güvence altına alan toplumsal ve politik bir düşünce sistemidir.

Neoliberal ekonomide, Polanyi'nin de belirttiği gibi, "kârları garantiye almanın tek yolu, yalnızca, kendi kurallarına göre işleyiş ilkesinin birbirine bağlı rekabet piyasaları aracılığıyla korunması"dır (2009: 123). Bu noktada rekabet kavramının da önemine dikkat çekilmelidir. Rekabet, kapitalist gelişmenin temel güdülerinden biri olmaktadır; rekabet olmadan kâr mücadelesi verilemez. Rekabet ilerlemenin gerçekleştirilmesinin esas koşuludur. Bu doğrultuda, rekabetin var olmadığı yerde ilerlemeden bahsetmek mümkün olmamaktadır. Rekabet sadece ekonominin değil aynı zamanda toplumsal hayatın da önemli bir değeri olmaktadır. Kârın ve kazancın temel güdü olduğu anlayış toplumsal hayatın da dengelerini

değiştirmekte, kendi kurallarını oluşturmaktadır ve bunu da yine insanın en önemli ve ayırt edici özelliği olan mantıksallığı kullanarak sağlamaktadır.

Neoklasik anlayış insana mutlak bir rasyonalite atfetmektedir; başka bir deyişle, insan doğası rasyonalite ilkesi ile donatılmıştır. Bu doğrultuda ön plana çıkarılan kişisel çıkar dürtüsü ile insan maksimuma sahip olmak için davranışlarını stratejik bir şekilde yönetmektedir. Böylece insan davranışı kazanç-zarar değerlendirmesi ile şekillendirilmektedir. Diğer yandan bu değerlendirme şeklinin insanın varoluşundan beri egemen olduğu düşünülmektedir. İnsan en başından beri hayatta kalmak adına çeşitli stratejiler geliştirmek ve bunları uygulamak zorundadır. Günümüzde kapitalist sistemin insana vaat ettikleri, onun hayatta kalmasını garantilemekten çok daha ötede bir noktadadır. İnsan hayatta kalmak için artık çok daha fazla şeye gereksinim duysa da onları elde etmek için doğasının bir parçası olan kazanç-kayıp ilkesi doğrultusunda düşünecek ve harekete geçecektir. “Bütün insan faaliyetleri, bireyin tam bir muhasebeci gibi davrandığı, herhangi belirli bir faaliyetten gelecek bütün faydaları (hazları) hesapladığı, bu faaliyetin bütün maliyetlerini (acıları) hesaptan düştüğü ve sonra mantıklı olarak hazzın acıya göre fazlalığını azamileştirecek faaliyeti seçtiği makul, hesaplı kararların sonucu olarak görüldü” (Hunt, 2005: 174).

İnsan, akılcı bir varlıktır ve o, kendisini diğer varlıklardan farklı kılan bu özelliğini kullanarak gerçeği görebilir, doğru kararları alabilir. Bu görüş, insanın hata yapma olasılığının olmadığını savunur. Buradan hareketle, rasyonel bireylerin bulunduğu ekonomik eylemlerin sonuçlarının yanlış olması, onları zarara uğratması mümkün değildir. Bu şekilde mantıksal bireylerin davranışlarıyla sürdürülen ekonomik etkinliğin nasıl kriz yarattığı sorusuna gelindiğinde ise ana akım iktisatçıların yanıtı nettir. Neoliberal anlayışla şekillenmiş bir ekonomi ancak rasyonel olarak nitelendirilmeyen eylemlerle sekteye uğrar; neoliberal iktisatçılara göre bu eylemler devlet müdahaleleridir. Ancak şu bir gerçektir ki, neoliberal devlet olmadan neoliberal bir ekonomi mümkün değildir. Çünkü devletin tek işlevi neoliberal iktisatçıların iddia ettiği gibi sadece milli güvenlik alanıyla sınırlı değildir. Devlet aynı zamanda ekonomik statükoyu korumaktadır. Bu durumda da devlet bazı müdahaleler yapmaktadır. Yine de ekonominin doğal bir düzen olduğunu benimsemiş, görünmez el mitine sahip çıkan ana akım iktisatçılar inançlarına sadık

kalarak geleneği bozmazlar ve devlet müdahalelerini eleştirirler; krizin boyutlarına göre bazen müdahaleyi gereksiz bazen de geç kalmış bir eylem olarak değerlendirirler.

Crotty, “neoliberalizmin yapıları ve uygulamalarının temelde hatalı” olduğunu söylemektedir (2009). “Bu yapılar ve uygulamalar, gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde yaşayan nüfusun büyük çoğunluğu için refah ve güvenlik sağlayacak iktisadi bir çerçeve yaratmamaktadır” (Crotty, 2009: 138). Yöntemsel olarak da Fleetwood bu durumu, “Neoklasik İktisat Neden Hiçbir Şey Açıklamaz?” adlı makalesinde şu şekilde ifade etmektedir: “Neoklasik iktisat teorisinin kökeni tündengelimci yöntem, olayların sabit birleşimine, sahte kapalı sistemlere ve *bilinen* yalanlara bağlıdır ki, bu yüzden hiçbir şey açıklamaz” (2004: 137). Aslında temelinde çelişki olan bu sistem, çözüm olarak da ortaya bir şey koymamaktadır. Sonuç olarak “neoliberal sistem her türden gözle görülebilir ne kadar çok felaketi beraberinde getirmiş, finansal krizleri çıkarabilmiş, kaç kişinin zarar etmesi ve toplumun dışına itilmesine neden olmuş olsa da, söz konusu sistem, sanki hakkında ayet varmış gibi, kaçınılmaz olarak bizler için en uygun iktisadi ve sosyal düzen olarak gösterilmektedir” (George, 2009: 36-37).

Krizin nasıl meydana geldiği konusuna gelindiğinde tez boyunca belirtildiği üzere kapitalizmin temel dinamikleri temelinde cevap aranmaktadır. Krizlerin asıl sebebi ekonomik yapının iç çelişkileri olarak değerlendirilirken bir de krizi açığa çıkaran, oluşumunu hızlandıran bazı tetikleyiciler vardır. Bu tetikleyicileri çözümlemek için de tarihsel bir arka plan oluşturmak gerekmektedir. Bu bağlamda 2008 Krizini anlayabilmek için bazı kavramlara dikkat çekilmelidir. Krizle birlikte daha fazla dile getirilen ve popüleritesi artan kavramlar neoliberalizm, küreselleşme ve finansallaşmadır. Bu üç olgunun da ortaya çıkışları kapitalist ilerlemede farklı tarihlerde gerçekleşse de 1970 sonrası dönemi anlama ve anlamlandırma noktasında bu üç olgu birbirinden ayrı değerlendirilemez. Küresel kapitalizmin yeniden finansallaşması neoliberal politikalarla gerçekleşmiştir.

70’li yıllardan itibaren elektronik ve bilgi-işlem teknolojilerindeki gelişmelerle uluslar arası birikim sürecinin hız kazanması bu dönem için en dikkat çekici gelişmelerden olmuştur. Bu gelişmelerle şekillenen ekonomik etkinlik bir

önceki döneme göre daha farklı bir yapıyı gerekli kılmıştır. Bu aşamada tam serbestliğin en temel ilke olarak benimsendiği finansal yapıdan bahsetmek gerekmektedir. Finansal sistem, son yaşanan bunalımı tetiklemesi bağlamında kapitalizmin son dönemde en çok tartışılan konularından olmaktadır.

Tonak'ın da belirttiği gibi, “mevcut küresel kriz, insanlık tarihinde paranın hiçbir altın ya da değerli madenin standartlarına bağlı olmadığı hayali değerlerin hüküm sürdüğü bir finansallaşma sürecinde” meydana gelmiştir (2009: 12). Bu finansallaşma süreci aslında yeni bir süreç değildir. 19. yüzyılın sonlarında başlamış ve 1929 Krizi ve buna karşı korumacı ekonomi politikalarıyla kesintiye uğramıştır. 2008 Krizi'ne arka plan oluşturan yeniden finansallaşma süreci ise, 1944'te kabul edilen Bretton Woods sisteminin temel kabullerinden vazgeçilmesiyle başlamıştır. Bretton Woods sisteminin en önemli özellikleri finansal piyasaları ulusal hükümetlerin denetimine vermesi, doları altına bağlayarak onu uluslararası rezerv para olarak kabul etmesi ve bu sistemin korunması için Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'nın kurulmasını gerekli görmesidir (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2008a). Bu rejimin hüküm sürdüğü ekonomik dönemde ABD hegemonik devlet konumundaydı. Ancak 70'lerin sonuna doğru yaşanan sermaye birikimindeki yavaşlama ile ABD ekonomisinin yeni talepleri gündeme geldi. Bunlar, kredi ve para hacmindeki genişleme veya daralma kararlarında tam özerklik, ulusal ekonominin ülke sınırlarını aşarak uluslararasılaşması ve kârların gerilediği sanayi alanından finansal alana geçişi sağlamaktı (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2008a). 1970'lerde Bretton Woods sisteminden D-WSR şeklinde adlandırılan sisteme geçiş ile sabit kur rejiminden vazgeçilip dolar fiyatının döviz piyasalarında serbestçe dolaşımı sağlandı. Neoliberal politikaların uygulandığı bu yeni dönem, dünya piyasalarında standart bir para biriminin olmadığı bir ekonomik bir modeli ifade etmektedir. Bu noktada serbestleştirilen paranın değerinin yanı sıra finansal sistemin kuralsızlaştırılması durumu da dikkat çekmektedir. Finans sermayesinin mantığı yüksek faiz, yüksek finansal getiri ve düşük enflasyonu amaçlamasından dolayı da bu yeniden finansallaşma sürecinde, genişleyici Keynesyen politikaların yerini devlet müdahalesinin verimsiz görüldüğü daraltıcı politikalar almaya başlamıştır (Yeldan, 2009). Kısacası, bu denetleyici ve kısıtlayıcı ekonomik dönemden çıkılmasıyla

devletler herhangi bir engelle karşılaşmadan para basabilme ve yabancı sermaye yatırımlarını gerçekleştirebilme imkanına sahip oldular.

Finansal sistemin öngördüğü serbest ve özgür yapı, uluslararasılaşmanın gittikçe yoğunlaşması ile karşılıklı bağımlılığı arttırmış ve aslında bir yandan mevcut hegemonik düzenin devam ettirilmesine imkan vermiştir. 1970’lerde yaşanan ekonomik çalkantıyı sosyalizmin resmen çöküşü ve Çin ekonomisinin dönüşüm geçirerek küresel sisteme entegre olmasıyla takip etmiş; sonrasında doların egemen ve finansal sistemin üstün olduğu bir döneme geçilmiştir (Camacho ve Nieto, 2009).

Kapitalizmin finansallaşması, iktisadi etkinliğin üretimden finansa doğru kaymasını ifade etmektedir (Foster, 2008). Foster, finansallaşmanın yeniden hız kazanarak iktisadi yapıda gerçekleştirdiği dönüşümü, üretim içindeki temel birikim sorunun aynı kalması sebebiyle, yepyeni bir dönem şeklinde nitelendirmenin yanlış olacağını vurgulamaktadır. Bunun yerine bu dönemi, tekelci-finans sermaye olarak kapitalizmin “yeni bir melez evresi” biçiminde ele alınmak gerektiğini savunmaktadır (Foster, 2008: 46).

2008 Krizi’ni ele alırken gözden kaçırılmaması gereken en önemli nokta, bu krizin -yaşanan her krizde olduğu gibi- içinde bulunduğu egemen iktisadi yapının yaşadığı derin bir bunalım olarak değerlendirilmesidir. Bu da, yaşanan krizin ileri düzeyde finansallaşmış kapitalizmin iç çelişkilerinden hareketle ortaya çıktığına işaret etmektedir. Bu iç çelişkilerin sonucunda krizi meydana getiren tetikleyiciler söz konusudur. 2008 Krizi’ni tetikleyen unsurları temelde dörde ayırmak mümkündür. İlk olarak, son otuz yıldır içinde bulunulan küreselleşme süreci bağlamında dünya piyasalarının yüksek düzeydeki entegrasyonu ve finansal hizmetler sektörünün uluslar arası yapısı yaşanan bir depresyonu dünya çapında ciddi bir krize dönüştürmektedir. İkinci olarak, sadece yüksek kredili mortgage kredileri nedeniyle konut piyasasının değil, aynı zamanda kurumsal sektörün ve dolayısıyla bütün finansal sektörün ciddi bir biçimde borçlandığı görülmektedir. Üçüncü olarak bu borçlanma yoluyla sahiplenilen riskler hafife alınmış ve eksik tahmin edilmiştir. Son olarak da varlıkları ve yeni tasarlanan borçları tahmin etmekte kullanılan muhasebe yönteminin yetersizliği ve bu yetersizlik dolayısıyla

sistem içinde şeffaflığın söz konusu bile olamaması krizi tetikleyen sebepler olmuştur (Muradoğlu, 2009).

2008 Krizi gerek ortaya çıkışı, gerekse de etkileri bakımından oldukça fazla dikkat çekmiş, “2007-2009 işgücü piyasalarının büyük resesyonu” hatta “1930’lardan bu yana yaşanan en ciddi ekonomik ve finansal kriz” olarak tanımlanmıştır (Merrouche ve Nier, 2010: 2-3). Krizin ortaya çıkış ve büyüme süreçleri göz önüne alındığında 2008 Krizi’ni diğerlerinden ayıran en büyük özelliğin, bu krizin gelirden değil borç talebinden etkilenerek ortaya çıkan bir kriz olduğu görülmektedir. Kriz, ABD’de başta konut olmak üzere eğitim, sağlık, emeklilik gibi kişisel gelirlerin finansallaşmasıyla harekete geçmiştir.

Toplumun her kesimindeki ekonomik ve sosyal ilişkileri derinden etkileyen bu kriz yaşanırken bir yandan da krizin aşılması için çeşitli stratejiler geliştirilmiştir. Bu noktada hükümetlerin geliştirdikleri kurtarma programları dikkati çekmektedir. Lapavitsas, ileri kapitalist ülkelerin Ekonomi Bakanlıkları ve Merkez Bankalarının eşgüdümlü hareket etmesi ile “devletin daha önce görülmedik bir ağırlıkla müdahale etmesi sayesinde” büyük bir çöküşten kaçınıldığını söylemiştir. Çöküşün yaşanmadığını söylemek aslında tartışmaya açıktır. Ama yapılan müdahalelerle bu çöküşün daha da derinleşmesine engel olunmaya çalışılmıştır. 2008 yılının ortalarından itibaren krize karşı benimsenen iktisat politikaları göz önünde bulundurulduğunda şu üç politika öne çıkmaktadır: (i) kredi sistemini canlandırmak adına ekonomilere yüksek ölçülerde likidite enjekte edilmesi, faiz oranlarının hızla azaltılması, (ii) Finans kesimindekiler başta olmak üzere kilit önem taşıyan şirket ve sektörlerin kurtarılması ve bu amaçla kamulaştırmalara başvurulması, (iii) Genelleşmiş talep yetersizliğinin uluslar arası ekonomiyi bunalıma sürüklememesi için kamu kesiminin altyapı ve sosyal hizmet amaçlı harcamalarına hız verilmesi (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2008a).

Sonuç olarak, 2008 yılında ciddi bir kriz ortaya çıktı. Birbirini izleyen iflasların ardından en çok zarar gören kamu kesimi oldu. İşsizlik, eksik istihdam ve kayıt dışı işler bir anda yükseldi.

Alan Greenspan’ın “yüzyılda bir gerçekleşen kredi tsunamisi” şeklinde adlandırdığı bu ağır krizin nedenleri ve gelecekteki olası etkileri değerlendirilirken

bir yandan da özellikle krizden ciddi darbe alan kamu kesimi yaşanan bu bunalım dönemin sorumlusunu aramaya başlamıştır (akt. Lin, 2008). Çoğu zaman sorumlu kriz karşısında özel sektöre inanılmaz miktarlarda hibe yapan devlet olarak görülmüştür. Ama bu sadece görünen tarafıdır. Perdenin arka tarafında ise devleti harekete geçiren egemen düşünce vardır. Kapitalist ekonomik sistemin devamlılığı esası üzerine şekillenmiş egemen ideoloji her ne şartta olursa olsun varlığını devam ettirmek durumundadır. Bu durum değişen koşullara uyum sağlayarak gerçekleşmektedir. Bu bağlamda patlak veren krizler uyum sağlanarak aşılması gereken olgular olarak düşünülmektedir.

2008’de krizin patlak vermesiyle Kasım ayında Washington’da G-20 zirvesi toplanmıştır. Zirvede, finansal sisteme duyulan güveni yeniden sağlamak için öncelikle Amerika ve Avrupa’daki bankalar için acilen destek paketlerinin yürürlüğe konması kararı alınmıştır (Xafa, 2010). Bütün bu çabalar –hatta çırpınmalar da denebilir- ilerleyen zamanlarda ekonomik dengeleri yerine getirmeye başlamıştır; ancak egemen ekonomik anlayışa ve onun savunucusu liberal görüşe olan güveni yerine getirememiştir. Alternatifsiz olduğu düşünülen liberal düzen birden eleştirilmeye başlanmıştır. Buna kapitalizm karşıtı düşünce ve eylemlerin artması eklenince Marx’ın ismi daha çok duyulur olmuştur. “Marx haklı mıydı?”, “Tarihin sonu ya da Marx’ın başlangıcı mı?” gibi sorular gündeme gelerek bu doğrultuda 1980’lerin sonunda liberal düşünce sisteminin alternatifsizliği ve kapitalizmin sonsuzluğunun ilanı olan “tarihin sonu” tezi ciddi tekrardan gündeme tartışılmaya başlanmıştır.

Bu çalışmanın temel amacı “21. Yüzyılın İlk Büyük Bunalımı” olarak değerlendirilen bu krizi anlamak ve açıklamaktır (Shaikh, 2010). Bu noktada literatürde bazı çıkmazların olduğu dikkat çekmektedir. Krizi açıklama konusunda ilk olarak, egemen ekonomist bakış açısı göze çarpmaktadır. Buna göre, kriz, salt ekonomik bir olgudur; sayısal tablo ve grafiklerdeki ani düşüşlerin ifadesidir. Bu bakış açısı geliştirdiği matematiksel hesaplamalara dayalı yöntemi ile kriz olgusunu sayısal değerlere indirgemektedir. Böylece bu ekonomist görüş kriz olgusunu ekonomik alana hapsederek onu toplumsal ve siyasal bağlamlarından uzaklaştırmaktadır. İkinci olarak, krizi toplumsal bağlamlarıyla ele alan ve emek-sermaye ilişkisi içerisinde değerlendiren eleştirel bakış açısı krizi radikal toplumsal

hareketlerin oluşumu bakımından fırsat olarak görmektedir. Ancak kriz konusunda yapılan çalışmaların tamamen emek-sermaye ilişkisi merkezinde ele alınması sınırlı bir bakış açısı doğuracaktır. Tez boyunca ekonomist bakış açısının sınırlılıklarına girmemek için bilinçli bir şekilde sayısal veri ve grafikler olabildiğince az kullanılmıştır. Kapitalizmin işleyişini gözler önüne seren Marx üç ciltlik *Kapital*'de kendi geliştirdiği formül ve hesaplamalarla ekonomik sistemi sayısal veriler kullanarak değerlendirmiştir. Bu matematiksel uygulamaların ekonomist bakış açısının yöntemi olmasına rağmen Marx için bu işlemler amaçtan öte araç olmuştur. Bu noktadan hareketle bu çalışmada kullanılan grafik ve tabloların Marksist hesaplama tekniklerine göre şekillendirilmiş tablolar olduğunu belirtmek gerekir. Tezin özellikle üçüncü bölümünde kullanılmış olan IMF, ILO ve Dünya Bankası gibi egemen iktisat ideolojisinin önemli aygıtlarının verileri sunulması, bu kurumların egemen ideolojiyi gözetken yaklaşımı savunmasına rağmen, krizi ve derinliğini kabul etmesi açısından büyük öneme sahiptir. Diğer yandan kriz konusu sadece ekonomik bir mesele değildir; aynı oranda toplumsal içerimlere de sahiptir. En basitinden bir insan başka bir insana yüklü miktarda borç verdiğinde aralarındaki ilişkinin içeriği bile değişir. Bunu küresel boyutta düşündüğümüzde uluslararası ve ulusal dengelerin nasıl bir anda değişeceğini düşünmek zor olmamaktadır. Kısacası, bu çalışma, bir yandan da, krizin sadece ekonomik bir olgu olduğunu savunan kısır düşüncelere bir cevap niteliğindedir.

Çalışma boyunca krizin nasıl meydana geldiği, onu hazırlayan süreçlerin neler olduğu ve tetikleyicileri üzerinde durulmuştur; ancak bunun yanı sıra krizi nasıl ele almak, onu anlamak için nasıl düşünmek gerektiği konusu tezin en önemli sorunsalıdır.

Kriz konusunu ele almak, Tonak'ın da vurguladığı üzere, herhangi bir ideolojiye girmeden mümkün değildir (2010). Buradan hareketle tezin ilk bölümünde araştırmanın amacı ve yöntemi ortaya konduktan sonra kapitalist kriz olgusunun ne olduğuna değinilecek ve kriz konusunda mevcut bakış açıları ele alınmaya çalışılacaktır. Kriz konusundaki yaklaşımlar çalışmada iki başlık altında toplanacaktır. Bunun amacı, kriz olgusunda durulan noktanın krize bakışı belirlemesi ve bu doğrultuda iki temel duruşun olmasıdır. Kapitalizme karşı ve onu destekleyen

iki ayrı düşünce sisteminin varlığı kriz konusundaki görüş farklılıklarını şekillendiren önemli bir etkidir.

2008 Krizi ancak onu tetikleyen oluşumların ortaya konmasıyla anlaşılabilir. Bu da sağlam bir arka planı gerekli kılmaktadır. Bu noktada çalışmanın ikinci bölümünde kapitalizm tarihindeki en önemli dönüşümlerden biri olan Refah Kapitalizminden sonraki dönüşüm temel alınarak neoliberalleşme üzerinde durulacaktır. Neoliberalleşmenin incelenmesi, 1980 sonrası daha küresel ve finansal ekonomiye geçişte benimsenen ekonomik, siyasal ve toplumsal politikalara ışık tutması bakımından oldukça önemlidir. Neoliberal düşüncenin desteklediği serbestleştirilmiş ve bu bağlamda finansallaşmaya daha da elverişli olan ekonomik yapıda esnek, düzensiz iş ve çalışma koşullarının insanı ve toplumu nasıl şekillendirdiği açıklanmaya çalışılacaktır. Bu bölümün önemi, Büyük Bunalım'dan 21. yüzyıla köprü kurması noktasındadır.

Üçüncü bölümde 2008 Krizinin nasıl ortaya çıktığı ele alınacaktır. Bu süreçte yaşananlar ve temeldeki yapı incelenecektir. Bu krizin neden 21. Yüzyılın ilk büyük bunalımı olarak değerlendirildiği açıklanacaktır. Son olarak, dördüncü bölümde bu krizin sonrasında yaşananlar ve egemen anlayışın savunma mekanizmalarının şekillendirdiği insan ve toplumsal düşüncede ortaya çıkan değişimler ele alınacaktır.

1. BÖLÜM

KRİZİ ANLAMAK İÇİN

Bir sistem olarak kapitalizm, ekonomik olduğu kadar toplumsal boyutları olan bir düzendir. Bu sebeple kapitalizmi bütünüyle ele almak, sosyolojik bir yaklaşımı da gerekli kılmaktadır. Ekonomik düzlemde meydana gelen herhangi bir hareketlilik kapitalist değerlere göre düzenlenmiş toplumsal hayatta önemli etkiler yaratarak bazı dönüşümleri beraberinde getirmektedir. Ekonominin toplumsal yaşamı büyük ölçüde şekillendirmesinin yanı sıra kendisi de toplumsal alanın etkilerinden bağımsız değildir. İnsanların eylemleri de ekonomiye yön vermektedir. Bu konuya kriz merkezinde bakıldığında ise, gerek krizin oluşumu gerekse de sonuçları bağlamında, benzer bir etkileşimin hakim olduğu görülmektedir. Kriz sadece ekonomik değil, aynı zamanda kültürel, toplumsal vb. boyutları olan bir olgudur. Kriz sürecinde sınıflar arası güç ilişkileri dengesi, teknolojik sıçrama, savaş etkileri, uygulanan ekonomi politikaları, sistemdeki egemen güç olan ülkenin benimsediği stratejiler gibi etkenler krize yön veren temel unsurlardır. O halde krizi anlamak ve anlamlandırmak için bu bağlamları göz önünde bulunduran bir bakış açısı benimsenmelidir. Bu noktada da krize nasıl yaklaşılacağı esas mesele olmaktadır.

Bu bölümde ilk olarak, araştırmanın amacı ve yöntemi başlığı altında tezde benimsenen bakış açısı ve yaklaşım aktarılmaya çalışılacaktır. Daha sonra kriz olgusu, kapitalizm dinamikleri göz önünde bulundurularak irdelenecektir. Bunu yaparken de kapitalist ekonomide neden sürekli krizlerin yaşandığı konusu tartışılacaktır. Bir sonraki başlıkta ise bu tartışmanın tarafları olabilecek iki karşıt yaklaşım ele alınarak krizin bakış açısına göre şekillenebilen, yeniden üretilen bir olgu olduğu vurgusu yapılacaktır.

1.1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Hiçbir olgu, ne ortaya çıkışı ne de etkileri bağlamında, tek bir disiplin dâhilinde incelenemez. Bu yüzden, genelde ekonomik sistem, özelde kriz konusu hiçbir zaman sadece ekonomik disiplinlerin ilgi odağı olmamalıdır. Marx, üretim mallarının belli üretim ilişkileri içerisinde yapıldığını ve bu ilişkilerin de insanlar

tarafından üretildiğini söylerken toplumsal ve ekonomik ilişkilerin birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğu vurgusunu yapmaktadır (1999). O halde, ekonomik ilişkiler sadece ekonominin değil, aynı zamanda sosyal bilimlerin de ilgi alanı dâhilinde olmaktadır. Ancak literatürdeki çoğu araştırma kapitalist kriz konusunu salt ekonomik bir olgu olarak ele almaktadır. Öte yandan krizin toplumsal boyutlarına işaret eden araştırmalar ise sadece işsizlik, yoksulluk, çalışma koşullarının baskılanması gibi emek cephesinde dikkat çeken olgulara yoğunlaşmaktadır. Krizin anlamlandırılmasında bu olgular onun oldukça önemlidir. Fakat bu olguların herhangi bir perspektiften ve/veya teorik altyapıdan yoksun bir şekilde sunulmasının hiçbir anlamı yoktur.

Bu çalışma, mevcut ekonomik düzen ve anlayışın sarsıldığı kriz dönemi ve sonrasında meydana gelen dönüşümlerin toplumsal bir temelde incelenmesi gerektiği fikrinden hareket etmektedir. Bu bağlamda araştırmanın temel amacı, patlak veren en son kapitalist kriz olan 2008 Krizi'ni anlamaya ve açıklamaya çalışmaktır.

Kapitalist kriz konusunda çalışmak, Tonak'ın da belirttiği gibi, bilerek ya da bilmeyerek ideolojik tutumlara dâhil olmayı, başka bir deyişle taraf olmayı beraberinde getirmektedir (2010). En temelde, krizleri piyasa ekonomisinin bekâsı için atlatılması gereken dönemsel olgular olarak niteleyen liberal bakış açısı krizleri adlandırırken de özellikle kapitalist ifadesini kullanmaktan çekinmektedir. Çünkü bu bakış açısı ekonomiyi doğal bir düzen olarak görmekte ve olabildiğince kendi haline bırakarak iç işleyişine müdahale etmemeyi desteklemektedir. Bu doğrultuda ana akım düşünce yaşanan krizleri de geçici ve doğal dalgalanmalar olduğunu ifade etmektedir. Çünkü bu bakış açısına göre krizler mevcut ekonomik düzende oluşan aksaklıklardan meydana gelmekte; piyasa kendi haline bırakıldığında, bu aksaklıklar doğal düzen içerisinde yok olarak denge tekrar yakalanacaktır. Öte yandan Marksist anlayışa göre, kapitalist ekonomik sistem doğası gereği çelişkili bir yapıya sahiptir. Bu doğrultuda krizler, kapitalist çelişkilerin dışavurumu olarak değerlendirilirler. Krizler, kurulmuş bir sistemin kusurlu yapısından kaynaklanır. Bu kusurlar da sistemin sonunu hazırlayacaktır (Marx, 2004). Bu karşıt perspektifler bir yandan krizleri anlamaya ve açıklamaya çalışırken diğer yandan da kendi anlayışlarını meşrulaştırmaktadır. Örneğin Marksistlerin, krizleri, kapitalist sistemin sonunu hazırlayan olgular olarak görmesi Marx'ın komünist toplum öngörüsüne

dayanmaktadır. Liberal söylemin krizleri atlatabilecek ekonomik rahatsızlıklar olarak görmesi ve onu doğallaştırması da sistemin devamlılığını destekleyen bir yaklaşımdır. Bu noktada kriz konusundaki farklı bakış açılarının karşılaştırılması, mevcut düzenin daha iyi anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Böylece kapitalizmin iç dinamikleri ortaya konarak hem bu konuda öngörüle bulunmak, hem de mevcut iktisadın eleştirisini yapmak mümkün olmaktadır.

Bu çalışmada bir alt amaç da mevcut ekonomik anlayış olan piyasa ekonomisinin toplumsal ve siyasal altyapısını oluşturan neoliberal ideolojiyi eleştirmektir. Neoliberalizm, Bourdieu'nun da işaret ettiği gibi, pür piyasa mantığı için engel teşkil edebilecek her şeyi tedbir altına alan ve gerekli dönüşümleri sağlayan politik bir projedir (2009). Diğer bir deyişle, neoliberalizm kapitalizmin işleyiş yasalarını güvence altına alan toplumsal ve politik bir düşünce sistemidir. Bu düşünce sisteminin çözümlenmesi, kapitalist anlayışın ve bu anlayışın toplumsal yaşam üzerindeki etkisinin ortaya konulması açısından önemlidir. Dolayısıyla, bu çalışmada neoliberal düşünce eleştirisi, kapitalist krizlerin nasıl ortaya çıktığı ve sistemin bu krizlere rağmen nasıl ayakta kaldığını ortaya koymak konusunda önemli bir hareket noktası oluşturacaktır.

Çalışma boyunca mevcut iktisat ideolojisinin yanı sıra vurgulanan diğer bir nokta ise ekonomik yapının, egemen olan ekonomist bakış açısının aksine toplumsal ilişkilerden kaynaklandığı fikridir. Tarihsel perspektiften bakıldığında iktisadın - özellikle günümüzdeki anlamıyla- insanlık tarihinin başından beri var olmadığı, belli dönüşümleri takiben şekillendiği görülmektedir. Coğrafi keşifler, teknolojik gelişmeler, kullanım değeri ile değişim değerinin yer değiştirmesi gibi süreçlerin aşılmasıyla ekonomi günümüzdeki anlamına kavuşmuştur (Huberman, 2007). Dolayısıyla, ekonomiyi tamamen doğal olarak görmek yanıltıcı bir bakış açısının ürünüdür. Bu doğrultuda ekonomiyi, insanlar arası ilişkilerden bağımsız, hatta onların üstünde bir olgu olarak nitelemek bir yandan onu yücelterek insanları ekonomi karşısında etkisiz hale getirirken, diğer yandan da kapitalist ekonomiye ait hırs, rekabet, kazanç gibi kavramların da doğal görülmesine sebep olmaktadır. Böylece insanlar doğaları gereği, her yaptığı işte kazancını gözetken ve diğer insanlarla ilişkilerini de buna göre şekillendiren çıkarıcı varlıklar olarak tanımlanırlar.

Günümüzde egemen iktisat ideolojisinin her şeyi ekonomize eden tavrı ekonomiyi insanüstü bir sistem olarak ifade ederken, öte yandan da kullandığı salt matematiksel yöntemle onu tüm toplumsal bağlamlarından koparmaktadır. Bu çalışmada ekonomist perspektifin bu kısıtlamalarının aşmak için sayısal veri grafik kullanımından olabildiğince kaçınılmaktadır. Bunun diğer bir sebebi de, elde edilen verilere statükocu tekniklerle ulaşılmasıdır. Örneğin, iş bulma umudunu yitiren ve bu sebeple iş aramaktan vazgeçen, çalışmayan insanların işsizlik verilerine yansıtılmaması eksik bilginin elde edilmesine sebep olmaktadır. Bu riske rağmen çalışmanın özellikle son bölümünde 2008 Krizi'ni ifade eden istatistiksel veri ve grafikler kullanılmaktadır. Bunun nedeni ise, yaygın veri elde etme tekniklerinin eksikliğine rağmen iktisat ideolojisine hizmet eden söz konusu araştırmaların krizi kabul etmeleri ve değerlendirmeleri noktasında sunduğu veriler önemlidir.

1.2. EKONOMİK KRİZ NEDİR?

Tüm olgular, ancak mevcut yapı bağlamında ele alındığında anlamlandırılabilir. Mevcut yapı ise içinde bulunduğu dönem ve yer bağlamları ile şekillenir. Örneğin, toplumsal sınıf olgusu düşünüldüğünde, bu olgunun kapitalizmin ortaya çıktığı ve emek-sermaye kutuplu sınıfsal ayrışmanın gerçekleştiği 19. yüzyılın sonlarında olduğu haliyle Ortaçağ'dakinden oldukça farklı olduğu göze çarpar. Öte yandan, 19. yüzyıl Amerika'sındaki sınıfsal yapı da, mevcut ekonomik sistemle bütünleşme durumuna göre, aynı dönemdeki Asya ülkelerindekinden oldukça farklı olmuştur. Kriz konusu da, bu perspektif dahilinde çok boyutlu incelenmesi gereken bir olgudur.

Kriz olgusu irdelenirken göz önünde bulundurulması gereken en temel bağlam içinde bulunduğu ekonomik yapıdır. Egemen iktisat ideolojisi, ekonomi politikaları, teknolojik durum, emek-sermaye ilişkisi gibi boyutlar bu yapıyı oluşturmaktadır. Kapitalist krizler bu açıdan kendinden önceki dönemlere göre tamamen farklı bir bakış açısı ile incelenmelidir. Kapitalizm öncesi ekonomilerde krizin ortaya çıkışı ve etkileri, kapitalist ekonomiye göre farklı şekillerde meydana gelmiştir. Örneğin, kapitalizm öncesi toplumlarda yaşanan kıtlık, basit meta üretiminin yapıldığı toplumlarda ise yaşanan doğal afetler veya savaşlar iktisadî krizlerin temeli olarak görülmektedir (Sweezy, 2007). Günümüz kapitalist ekonomik

sistemi dünya çapında bir bütünleşmeyi gerekli kıldığından, krizler dünya ekonomik sistemi doğrultusunda ele alınmalıdır.

Bukharin, dünya ekonomisini “üretim ilişkileri ve dünya ölçeğinde buna tekabül eden mübadele ilişkileri sistemi” olarak tanımlar (2009: 28). Bu tanıma uygun olarak, 19. yüzyılın sonlarından bu yana, dünya ekonomik sistemi için kullanılan kavram piyasa ekonomisi, diğer bir ifadeyle kapitalizmdir. Kapitalizmin ortaya çıkışından bu yana meydana gelen krizlerin, kapitalist ekonominin iç dinamikleri göz ardı edilerek değerlendirilmesi büyük bir yanılsama olacaktır (Marx, 2003). Krizler, bu sebeple, kapitalist ekonomik sistem dahilinde, kapitalizmin bir parçası olarak analiz edilmelidir. Bu bağlamda, kriz olgusunu, kapitalist kriz olarak ele almak, onun mevcut ekonomik yapıya içkin olgular olduğu vurgusunu yapması bakımından önemlidir. Marx, *Grundrisse*’de “insan toprak rantına aşına ise haracı, aşarı vb anlayabilir” ifadesiyle söz konusu olgunun ancak kendi dönemindeki yapıyla anlaşılabilceği fikrini desteklemektedir (2003: 205).

Kapitalizm, ortaya çıktığı ilk andan itibaren küresel bir niteliğe sahip olmuştur. Kapitalizmin temel mantığı olan kâr elde etme çabası ancak ulusal sınırların aşılması sayesinde; ulus ötesi kaynakların kullanımı ve uluslar arası mübadele ile mümkün olmaktadır. Ancak literatürdeki çoğu tartışma kapitalizmin küresel niteliğine, 20. yüzyıldaki teknolojik ilerlemelerle gelişen üretim ve dağıtım tekniklerinin tüm dünyayı etki altına alması ile vurgu yapmaktadır. Oysa ki, küresel kapitalizm düşünüldüğü gibi “bir teknolojik çağdaşlık öyküsü değildir” (Yeldan, 2008b: 21).

Küresel ekonominin mantığı, bütün ulusal ekonomilerin dişli çarklar gibi birbirine bağlı olmasını içermektedir. Bu yüzden sistemde meydana gelen herhangi bir yavaşlama ya da gerileme tüm küresel ekonomiyi etkilemektedir. Örneğin, 1929’da New York borsasının çökmesiyle başlayan ve temelde aşırı üretim/eksik tüketimden kaynaklanan 1929 Krizi -diğer adıyla Büyük Bunalım- döneminin tek planlı ekonomisi olan SSCB ekonomisi dışında tüm dünyaya yayılmış ve gelişmiş kapitalist ülkeleri olduğu kadar azgelişmiş ülkeleri de etkisi altına almıştır (Savran, 2009). Sonuç olarak, kâr hırsının tetiklediği aşırı üretimin fiyatları düşürmesine rağmen eksik tüketim meydana gelmiş; böylece “bollukta yokluk paradoksu”

yaşanmıştır (Huberman, 2007: 290). Bu durum, kapitalist ekonominin her yapısal kriz sonrası yaşadığı bir çelişkidir.

Kapitalist ekonomide metalar kullanım için değil, mübadele edilmek için üretilirler. Eğer kapitalist sistemde kâr imkânı yoksa üretim yapılmaz. Bu, kapitalizmin temel mantığı ve aynı zamanda çelişkisidir; çünkü sistemi bunalıma sürükler. Bu yönüyle Büyük Bunalım küresel kapitalizm bağlamında incelendiğinde, sistemin kendi iç çelişkisinin dışavurumu şeklinde nitelendirilebilmektedir.

Kapitalizm tarihine bakıldığında 1873-95, 1929 ve 1974 krizlerinin, etkileri bakımından, mevcut ekonomik sistemde ciddi dalgalanmaların yaşanmasına sebep olan, hatta mevcut ekonomik anlayışı dönüşüme zorlayan yapısal krizler olarak değerlendirildikleri görülmektedir. Bu krizler, dönemin egemen kapitalist üretim tarzının ve buna eşlik eden iktisadi politikaların açmazlarından hareketle ortaya çıkar ve ekonomik düzende toptan bir yenilenme ihtiyacını açığa çıkarır. Ancak kapitalizm tarihinde meydana gelen tüm krizler sistemi tehlikeye atacak ve sistemin yeniden yapılandırılmasını gerektirecek büyüklükte değildir. Bu durum, iktisadî devre kavramını ön plana çıkarmaktadır. Bu kavramla kapitalizmin doğrusal olmaktan çok inişli çıkışlı bir yapısının olduğu vurgusu yapılmaktadır. Jaleé bunu, ekonominin çok ısındığı, yani ekonomik etkinliklerin en yüksek düzeye çıktığı genişleme dönemlerinden sonra depresyon dönemlerinin gelmesine işaret ederek açıklamaktadır (1995). Ancak bu açıklama, krizlerin ne olduğuna dair genel bir görüşü ortaya koyarken bazı krizlerin neden uzun soluklu ve yıkıcı, bazılarının ise kısa dönemli ve müdahale gerektirmeden aşılabilen bunalımlar olduğu sorularına yanıt vermemektedir. Bu noktada Mandel krizlerin meydana geliş dönemlerini daha da netleştirerek, kapitalizm tarihinde her 5-7 ya da 10 yılda devresel, 25-30 yılda da daha uzun süreli yapısal bunalımların meydana geldiğini söylemektedir (1998).

Kapitalizm tarihine bakıldığında, etki alanları ve süreleri bakımından farklılık gösteren krizlerden bahsedilebilir. Bunlar devresel ya da konjonktürel krizler ve yapısal krizler olarak ikiye ayrılmaktadır. Devresel krizler Mandel'in bahsettiği 5-7 ya da 10 yıllık periyotlarla ortaya çıkan, etkileri bakımından yapısal krizlere göre daha az sarsıcı ve etki süreleri bakımından da yapısal krizlere göre oldukça kısa olan ekonomik sarsıntılar şeklinde ifade edilebilir. Bu dönemsel krizler mevcut sermaye

birikim modelini ciddi bir şekilde yıpratmamakta; hatta mevcut birikim modelindeki çelişkilerin otomatik olarak elenmesini sağlamaktadır. Bu yönüyle devresel krizler kapitalist girişimcilerce çoğu zaman fırsat olarak nitelendirilmektedir. Wallerstein sistemde birbirini takip eden büyüme ve durgunlukların meydana getirdiği çevrimi şu şekilde açıklamaktadır: “Bunlar kapitalist organizmanın temizleyici oksijeni içine çekip zehirli atıkları dışarı veren soluk alma mekanizmaları gibidir” (2009b: 30). Bu yorumun ardında çevrimsel hareketlerin, sistemin kendine özgü bir niteliği olarak değerlendirilmesinin yanı sıra bu dalgalanmaların sistemde ciddi hasarlar bırakmadığı, hatta onu yapılandığı görülmektedir. Yapısal krizlerde ise durum oldukça ciddidir. Yapısal krizler, mevcut düzenleme modelinin yetersizliğinin ve uygunsuzluğunun bir habercisi olarak görülmektedir. Mevcut ekonomik sistem ve onun kurumsallaşmış toplumsal formasyonlarına büyük bir tehlike oluşturmaktadır. Bir krizin yapısal ya da devresel bir kriz olduğu ancak patlak verdiği zaman anlaşılabilir. Krizin etki alanı, süresi ve maliyetinin büyüklüğü onun nasıl bir kriz olarak nitelendirilmesi gerektiğini ortaya çıkaran öğeler olarak gösterilebilir. Krizin henüz göstergelerinin yaşandığı bunalım öncesinde krizin büyüklüğünü öngörebilmek oldukça zordur. Ancak kapitalist gelişme tarihine bakıldığında, kapitalizmin varlığını hem krizlere rağmen hem de krizler sayesinde sürdürdüğü görülmektedir. Kapitalist üretimde birikim sürecinin krizler yoluyla ve kriz sonrası yeniden yapılandırmalarla devam ettirilmektedir. Hobsbawm, “kapitalizm bunalımlarla, bunalımlar aracılığıyla, bunalımları aşarak yaşıyor” derken bu noktaya işaret etmekte ve krizlerin kapitalist sisteme içkin olduklarını vurgulamaktadır (2009: 72).

1.3. KRİZ KONUSUNDAKİ YAKLAŞIMLAR

Kapitalist krizin ele alınış şekli tanımını yeniden üretmektedir. Bakış açısının farklılığına göre krizler de farklı şekillerde analiz edilmektedir. Bu görüş içinde krizler, ekonomik sistemin yoğun temposunda soluklanmak için verdiği kısa molalar ya da kapitalist sistemin sonunu getirecek olan yapısal sorunların dışavurumları olarak değerlendirilebilmektedir. Žižek, 2008’de yaşanan finansal kriz için XVI. Benedict’in “Bu, her şeyin beyhude olduğunun kanıtıdır, kalıcı olan sadece Allah kelamı!” söylemini örnek vermektedir (2009: 35). Görüldüğü gibi, ekonomik kriz dini bakış açısıyla bile anlamlandırılabilir. Marx’ın *Grundrisse*’de belirttiği

gibi, “soyut belirlenimler düşünce yoluyla somutun yeniden üretilmesine götürür” (2003: 199). O halde kapitalist kriz analizinde var olan farklı bakış açılarına bağlı olarak gelişen farklı anlayışların söz konusu olduğu söylenebilir. Bu anlayışlar bir yandan krizi tanımlarken, öte yandan kriz tanımını da yeniden üretirler.

Genelde ekonomik işleyiş, özelde kriz konusuna bakıştaki perspektif farklılığı çok geniş bir yelpazeye sahiptir. Shaikh (1978), kapitalist yeniden üretim analizine göre mevcut ekonomik sistemi anlayabilmek adına üç temel duruşun olduğunu ifade etmektedir. Birinci ve en popüler olan anlayışa göre, bir ekonomik sistem olarak kapitalizm kendini yeniden üretme konusunda oldukça yeteneklidir. Ekonomik işleyiş, neo-klasik kurama göre kendi kendine bırakıldığında ya da Keynesyen iktisadi anlayışa göre uygun bir biçimde yönetildiğinde sonsuza kadar sürebilir. Böylece bu bakış açısı, krizleri ekonomik sistemin kendini yeniden üretmesi için bir tehlike olarak değerlendirmeyip aksine onların işlevsel olabileceğine vurgu yaparak sermaye yanlısı iktisadi anlayışın belkemiğini oluşturmaktadır. İkinci bakış açısına göre ise, kapitalist ekonomik sistem varlığını devam ettirebilmek için büyümek zorundadır ve bunu yapabilmek için de kapitalist olmayan ülkeler gibi dışsal kaynaklara ihtiyaç duymaktadır. Bu yönüyle, önceki görüşün savunduğunun aksine kapitalist ekonomik yapı, sistem dışı etkenlerle düzenlenmek durumundadır. O halde yaşanan bir durgunluk veya bunalım anında ekonomik gidişata müdahale kaçınılmaz görülmektedir. Marxist düşünceyi de içeren farklı eksik tüketim okullarının kaynağı da bu çizgidedir. Üçüncü ve son görüş, kapitalizmin kendi kendini genişletme konusunda yetenekli olduğunu desteklese de, kapitalist sistemin temel çelişkilerini derinleştirerek açığa çıkardığı için birikim rejiminin kaçınılmaz olarak krizlere sebep olduğunu savunmaktadır. Bu bakış açısı da Marksist anlayışı ifade etmektedir.

Kapitalist yeniden üretim analizine göre yapılan bakış açısı ayrımları aslında kriz konusu için ortaya konmuş farklı perspektiflere de işaret etmektedir. Krizi anlama ve tanımlama konusundaki farklılığın çok geniş bir yelpazeye sahip olmasına rağmen bu çalışmada, bu farklılığı net bir şekilde ortaya koymak ve tartışabilmek adına iki temel bakış açısından hareket edilecektir. Bu bakış açıları aynı zamanda kriz teorilerini şekillendiren yaklaşımları da ifade etmektedir. Bu yaklaşımlar, Marksist ve liberal anlayışlardır.

Marksist ve liberal yaklaşımlar kriz konusunda farklı çözümlemeler sunmaktadır. Bu farklılığın temelinde iki yaklaşımın ekonomi ve toplum konusunda beslendiği ayrı kaynaklar yatar. Marksist bakış açısına göre, toplumsal düzenin hiçbir olgusu insan denetimi dışında değildir (İnsel, 2006). Bu doğrultuda ekonomi, liberal anlayışın savunduğu gibi kendi başına bırakıldığında kusursuz olarak işleyen bir sistem olarak görülmemektedir. Çünkü ekonominin temelinde toplumsal etkileşim vardır. Ekonomik ilişkiler, toplumsal ilişkilerin bir parçasıdır. Ancak 19. yüzyıl sonlarından itibaren, liberal anlayışın yükselmesiyle birlikte yaşanan toplumsal gelişmelere bakıldığında, iktisat söyleminin toplumsal anlamlara işaret etmek yerine anlam üretme konumuna geçtiği ve kendi gerçeğini üretmeye başladığı görülmüştür. Liberal bakış açısının ortaya koyduğu bu inanç yüzünden modern toplumda insanlar iktisadi kavramları, doğal olayları tanımlayan nesnel simgeler olarak algılamaktadırlar (İnsel, 2006). Bu algılama ise iktisadî kavramların ardında doğal kanunların var olduğu ve toplumun varoluşunun da bu kanunlara göre gerçekleştiği fikrinden kaynaklanır. Böylece liberal bakış, ekonominin toplumsal yapı üzerindeki egemenliğini ilan ederek toplumsal bir mekanizma sunmaktadır. Ancak Žižek'in de dediği gibi doğal ve tarafsız bir mekanizma olarak kapitalist sistem "en saf haliyle ideolojidir" ve liberal teori de bu ideolojinin meşrulaştırıcı gücüdür (2009: 31). O halde, statükoyu desteklemek amacıyla yaşanan krizleri kapitalist sistem lehine yorumlayan, hatta bu sebeple çoğu zaman "kriz" ifadesini kullanmaktan çekinen liberal anlayışın çok boyutlu bir kriz yaklaşımı geliştirmesi beklenmemelidir. Bunu yerine, iki yüz yılı aşkın kapitalizm tarihinden hareketle krizleri başlı başına bir olgu olarak ele alan Marksist perspektif, eleştirel ve çok yönlü bir yaklaşımla kriz olgusunu irdelemektedir. Bu nedenle bu bölümde Marksist iktisadi yaklaşımdan hareketle krizin ne olduğu kapitalist ekonominin dinamikleri bağlamında tartışılacaktır. Bir sonraki başlıkta ise genel olarak liberal söylemin krizi değerlendirme şekli ele alınacak ve sorgulanacaktır.

1.3.1. Marksist Ekonomik Yaklaşım

Ekonomik bir olgu olarak kriz konusu ele alınırken, krizin meydana geldiği ekonomik yapı göz önünde bulundurulmalıdır. Bu şekilde kriz olgusu genel olarak kapitalizm öncesi krizler ve kapitalist krizler olarak iki başlık altında incelenebilir. Kapitalizm öncesi krizler -özellikle 18. yüzyıl öncesi- kötü hasattan, savaştan veya

buna benzer anormal olaylardan kaynaklanmış; böylece başta yiyecek ve ihtiyaç maddelerinde kıtlık yaşanmış, fiyatlar yükselmiştir (Huberman, 2007). Kapitalizm sonrasındaki krizlerde ise bunun tam tersi olmuş ve bollukta yokluk durumu yaşanmıştır. Bunun nedenlerini ortaya koyabilmek için öncelikle egemen olan ekonomik anlayışı temel kavramlarıyla çözümlemek gerekmektedir.

19. yüzyıldan bu yana egemen üretim anlayışı olan kapitalizm, toplumun her kesimine farklı derecelerde etki etmiş ve diğer üretim anlayışlarını baskılayarak kendi kurallarını egemen kılmıştır. Bu durum tarih boyunca yaşanmış ve farklı üretim tarzları farklı dönemlerde diğerlerine göre daha baskın olmuştur. Marx da, bütün toplum biçimlerinde egemen tek özgül üretim türü olduğunu ve o türün ilişkilerinin öteki ilişkilerin düzeyini ve etkisini tayin ettiğini belirtmiştir (2003). O halde kriz konusunda da, Marx'ın dediği gibi, "gerçek kriz, ancak ve ancak gerçek kapitalist üretim, rekabet ve kredi koşullarından hareket edilerek açıklanabilir" (akt. Sweezy, 2007: 138).

Kapitalist anlayış, kâr güdüsünün itici güç olduğu ve bu yüzden hep daha fazlasının istendiği, başka bir deyişle üretim ve birikim alanında doyumsuzluk yaşanan bir sistem olarak tanımlanabilir. Böylesi bir sistemin istikrarla yoluna devam edebilmesi ancak kendisinin, yani kendisini meydana getiren koşulların yeniden üretilmesiyle mümkün olmaktadır. Althusser'in de belirttiği gibi, "üretimin vazgeçilmez koşulu, üretim koşullarının yeniden üretimidir" (2006: 45). Bu noktada üretim araçlarının ve var olan üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesi durumu söz konusudur.

Üretim araçlarının yeniden üretimi, sadece bir kapitalistin fabrikasında üretimi yapılmasıyla değil, başka kapitalistlerin de kendi fabrikalarında üretim yapmasıyla gerçekleşmektedir. Başka bir ifadeyle, kapitalist rekabet her zaman kapitalist girişimciyi, tüketici kitle tarafından daha cazip görülen niteliklere sahip malları üretmeye teşvik etmekte ve bu durumda da kapitalist, üretim araçlarını yenileme ihtiyacı duymaktadır. Öte yandan üretim araçlarını üreten bir sektör de söz konusudur ve bahsedilen durum bu sektör için de geçerli olmaktadır.

Yeniden üretim konusunun önemli diğer bir ayağı da emek gücünün yeniden üretilmesidir. Emek gücünün yeniden üretimi, makineleri harekete geçiren işçilerin

üretimi gerçekleştirebilmeleri adına çok önemlidir. Bu aşamada emeğin temel yeniden üretim aracı ücret olmaktadır. Ücretler, üretim için işçinin sağlığını ve gücünü temin edebileceği temel ihtiyaçlarını karşılamasını sağlamaktadır. Bu sadece biyolojik olarak asgari bir ücreti ifade etmemektedir; ayrıca “tarihsel olarak değişken asgari değerin gereklerine göre” de belirlenmektedir (Althusser, 2006: 50). Örneğin, bir Alman işçisiyle bir Türk işçisinin gereksinim duyduğu yaşamsal ihtiyaçlar farklıdır. Buna ek olarak, verilen ücretlerle yeniden üretilen emek gücü satılabilir bir nesne haline getirilir; diğer bir ifadeyle emek gücü metalaştırılır. Emeğin metalaşması, işçinin üretim araçları üzerinde mülkiyet veya alacak haklarının kalkmasıyla gerçekleşmiştir. Bu, aslında kapitalizmin temel özelliklerinden biridir. “Kapitalizm işçilerin var olan üretim araçlarından zorla ayrılmalrı üzerine kuruludur” (Fine ve Saad-Filho, 2006: 87). Üretim araçlarından zorla koparılan işçilerin emeklerini satmak durumunda kalmaktadırlar. Böylece, insanlar ürettikleriyle aralarındaki etkileşim yöntemlerini kontrol edemezler ve bu etkileşimler emek gücünün aleyhinde somutlaşır (Löwith, 1999). Üretimde değer yaratan insan kendine, ürününe ve de üretim sürecine yabancılaşır.

Bir bütünün parçası olarak var olan, yönetim ve makinelerin dikte ettiği ritme göre üretim yapan emek gücünün istikrarlı bir şekilde üretime devam etmesi sistemin sekteye uğramadan kâr etmesi açısından büyük öneme sahiptir. Bu sebeple, emek gücü yabancılaştırılmasının yanı sıra başka stratejilerle de kontrol altına alınmaktadır. Çünkü, işçilerin kapitalizmin mezar kazıcıları olarak görülmüş olmaları kapitalistleri her zaman tedirgin etmektedir. Emek gücünün uzun vadede sistemle bütünleştirilmesini sağlayan en temel strateji egemen ideolojinin okullarda, ibadet yerlerinde veya devletin diğer aygıtlarında mevcut ve/veya potansiyel emek gücüne dikte edilmesidir (Althusser, 2006). Üstelik bu strateji diğerleri kadar görünür olmaması bakımından çoğu zaman sorgulanmadan kabul edilmektedir. Bunun yanı uygulanan ilk politika reel ücretleri arttırmak ve onları tüketime odaklamak olmaktadır. İşçilerin sömürünün artık var olmadığına inanması ve tüketimi kapitalizmin sürdürülebilmesi için gereklidir. Bu yüzden, “başarılı modern kapitalizmler için reel ücretler artmalı ve işçiler artan tüketimlerinin harcadıkları üretici eforun bir karşılığı olduğunu düşünmeye zorlanmalıdırlar” (Wolff’tan akt. Acar, 2008: 131).

Kapitalist sistem ancak üretim ve tüketim dengesinin sağlanmasıyla denge noktasında kalabilmektedir. Bu da ancak üretim kadar tüketimin de vurgulanmasıyla gerçekleşmektedir. Reklamcılık ve pazarlama sektörleri üretim sektörü kadar gelişmiştir. Baudrillard, reklamlarda mutluluğa duyulan doğal eğilim noktasından hareket edildiğini belirtmektedir (2008). Üstelik bunun herkesçe ulaşılabilir olduğunun vurgulanması insanlara bu mutluluğu vaat ederek onları tüketime teşvik etmektedir.

İşçilerin sisteme karşı isyan etmesini engellemede diğer bir önemli nokta yedek işçi ordusunun varlığıdır. Makinelerin üretim sürecinde yoğun bir şekilde kullanılmasıyla oluşan bu ordunun varlığı çalışan emek gücü için büyük bir tehdit olmaktadır. Çünkü yerine ikame edilecek işçi hazırır.

Emek gücü, kapitalist sistemin işlerliği açısından ihtiyaç duyduğu en önemli unsurdur. Marx'ın ifadesiyle değişken sermaye olarak emek, kapitalizmin tanımlayıcı karakteristiği olan artı-değerin üretilmesinin temel koşuludur (2003). Artı-değer de kârın elde edilmesi için ön koşul olmaktadır. Öyle ki, kapitalist girişimci kâr beklentisi bulunmayan bir alana yatırım yapmaz. Kapitalist sistemde, kâr ekonomik etkinliğin hareket ettirici gücü olmaktadır. Bu yönüyle kâr, sistemin yeniden üretilmesindeki temel güdü olması bakımından birikimin kaynağıdır. Mattick bu konuda, "birikim yapamayan bir kapitalizm ancak geçici bir olanaktır; bunalım içindeki bir kapitalizmdir" demektedir (akt. Wright, 2009: 182). O halde sistemin sekteye uğraması ya da çökme tehlikesi yaşaması için tek sebep de kârların düşmesi, bu yüzden de birikim gerçekleştirilememesi olmaktadır. Ancak bu noktada şunu belirtmek gerekir ki, kapitalist gelişme tarihinde birikimin diğer dönemlere göre daha yavaş gerçekleştiği dönemlerin olduğu ve bu dönemlerin de doğrudan iktisadi çöküşleri beraberinde getirmediği görülmüştür. Her ne kadar gerileme dönemlerinde ekonomik çöküş gerçekleşmese de yaşanan bunalımın aşılması ya da olası bir toplumsal bunalımın açığa çıkmasını önlemek adına baskıcı toplumsal mekanizmalar devreye sokulmuştur. Durmadan genişleyen birikim, işçi sınıfının yaşam düzeyini de yavaş yavaş yükselttiğinden üretim ilişkilerini tehlikeye düşürmez; ancak birikim giderek yavaşlaması sınıf çatışmasını ortaya çıkartır. Marx'ın da *Kapital*'in üçüncü cildinde belirttiği gibi, rekabet ve genel kâr oranlarının eşitlendiği, işlerin yolunda gittiği dönemlerde kapitalist sınıf arasında adeta bir kardeşlik havası vardır. Ancak

paylaşılacak olan kâr yerine zarar olduğunda durum tam tersine döner; kapitalistler kendi paylarına düşen zararı bir diğerine yüklemek ister ve en baştaki kardeşlik havası yerini düşmanlığa bırakır (2006). Görüldüğü gibi sistemin seyrini bozan kârların düşmesidir.

Kârların düşmesinin, krizlerin temel nedeni olarak görülmesi noktasında hangi perspektife sahip olurlarsa olsunlar bütün iktisatçılar görüş birliği içindedirler. Ancak bu uzlaşım, kârların düşüş sebepleri konusunda bozulmaktadır. Liberal düşüncenin karşısında sistemli bir bütünlük sağlamış Marksist perspektifte dahi kriz konusunda farklı bakış açıları söz konusudur. Marksist perspektifler, krizlerin kapitalist birikim sürecinin iç çelişkilerinden kaynaklandığı noktasında hemfikirdir. Diğer yandan bu çelişkilerin neler olduğu konusunda farklı yaklaşımlar olduğu görülmektedir. Wright, değişik şekillerde ifade edilebilen kapitalist çelişkilerin ve kavramlaştırmaların tarihi süreçleri içerisinde ele alınmasıyla bu farklılığın çok önemli bir sorun yaratmayacağını söylemektedir (2009). Wright, bu konuyu açıklamak için kapitalist mantığı tanımlayan üç noktadan hareket eder. Buna göre ilk olarak, “kapitalist gelişmenin farklı aşamalarında, birikim süreci farklı engellerle karşılaşır. Bu engeller birikim sürecine karışan dışsal birer etken değildir; bunları bizzat birikim süreci yaratır” (2009: 173). İkinci olarak, kapitalizmin bu engelleri aşması için sermayedarın rekabetin üstesinden gelmesi ve de sınıf mücadelesini sınırlı tutması gerekmektedir. Üçüncü olarak da, kapitalist gelişmenin önündeki engellere getirilecek çözümler birikimin önünde birer engel haline geldiği için birikimin çelişkilerine getirilen tikel çözümler yeni çelişkiler yaratmaktadır (Wright, 2009).

Ekonomik krizlerin, kapitalist sistemin kendi yapısal çelişkilerinden meydana geldiğini belirten Marksist iktisadi duruşa göre dolaşım ile ilgili olarak parasal istikrarsızlık, kredi dengesizliği gibi konular kadar birikimin önündeki engeller de önemlidir. Bu engeller Marksist yazında, dört nokta üzerinde toplanmaktadır: (1) yükselen organik sermaye bileşimi; (2) artık değerin gerçekleşmesi sorunu, eksik tüketim sorunları; (3) ücret artışlarından doğan düşük ya da azalan bir sömürü oranı ve (4) devletin birikimde oynadığı çelişkili rol (Wright, 2009). Marksist düşünce sistemi, kapitalist ekonomik yapıda değeri yaratmasına rağmen sömürülen emek

dahilinde krizi anlamaya çalışır. Bu yüzden yukarda belirtilen birikim önündeki engellerden birincisi üzerinde diğerlerine göre daha fazla odaklanılır.

Marx, *Kapital*'in son cildinde “kâr oranlarının düşme eğilimi yasası/ yasanın niteliği” başlığı altında kapitalist krizleri şu şekilde analiz etmektedir: “Değişmeyen sermayenin maddi olarak büyümesi toplam sermayenin değerinde bir büyüme gerektirir. Böylece emeğin sömürü derecesi aynı olduğu halde kârlar düşme eğiliminde olur” (2006: 188-189). Çünkü değer yaratılmasında ve kârın oluşmasını sağlayan emektir. Ancak sermaye rekabet yüzünden emekten tasarruf etmektedir. Böylece üretim daha az sayıda çalışan ve daha fazla makine kullanılarak yapılır. Callinicos’a göre, Marx, yatırımcının üretim masraflarını sektör ortalamasının altına düşürebilmek için yeni teknolojiler üretmekte ve bu teknolojilerle ekstra kâr elde etmektedir (2005). Bu durum ise rakiplerinin yenilik getiren yatırımcıyı taklit ederek onun elde ettiği özel yararın ortadan kaybolmasına kadar sürmektedir. Sonuç olarak, sermayenin organik bileşimi artmış; böylece genel kâr oranı azalmıştır. Burada dikkat çekici olan kâr oranlarının düşüşünün üretkenlikteki artıştan kaynaklanmasıdır. Marx bu noktayı şu şekilde ifade etmiştir: “Genel kâr oranlarının sürekli düşme eğilimi, emeğin toplumsal üretkenliğinin sürekli gelişmesinin kapitalist üretim biçimine özgü ifadesinden ibarettir” (2006: 189-190).

Marx’ın kâr oranlarının düşme eğilimi değerlendirmesindeki hareket noktası, sermaye birikiminin zamanla üretim yapısını değiştireceği düşüncesidir. Ancak, kâr oranlarının düşmesi net bir gerçeklikten öte bir eğilimdir. Hunt, toplam kârın hem kâr oranına hem de toplam sermaye miktarına bağlı olduğu için, düşen kâr oranı her zaman toplam kârda ya da toplam ürün kâr payında bir düşüşü gerçekleştirmediğini söylemektedir (2005). Diğer yandan, “genel kâr oranında düşüşe neden olan etkenler, bu düşüşü engelleyen, geciktiren ve bir bakıma donduran karşı etkiler de yaratırlar” (Marx’tan akt. Callinicos, 2005: 144). Örneğin, kapitalistler, kâr oranında bir düşüş hissettikleri zaman bu eğilimi önleyecek adımlar atabilir. Marx, kâr oranının düşmesini engelleyici adımlar olarak da emeğin çeşitli yöntemlerle daha yoğun sömürülmesi, ücretlerin emek gücünün altında ve nüfusa göre yetersiz verilmesi, daha fazla teknoloji kullanarak değişmez sermaye yoğunluklu üretimin yapılması ve daha çok kâr sağlayan bir yöntem olarak dış ticaretin tercih edilmesini göstermiştir

(akt. Hunt, 2005). Bu yüzden bu eğilim kesin bir biçimde açığa çıkmamakta, bunun yerine daha çok istikrarlı bir düşme eğilimi olarak göze çarpmaktadır.

Kapitalist üretim anlayışında yeniden üretim çok önemli bir olgudur. Sistem ancak elde edilen kârın yeniden üretilmesiyle yoluna devam edebilir. Bu yeniden üretim ağı içerisinde krizler de önemli bir işleve sahiptir. Sermaye birikiminin üretim yapısını değiştirmesi krizler yoluyla gerçekleşmektedir. Bu anlamıyla krizler çift yönlü bir etkiye sahiptir. “Ekonomik krizler kâr oranlarının düşme eğiliminin hem sonucu, hem de bunu geçici bir süre için giderme aracıdır” (Callinicos, 2005: 145). Ancak bu noktada kapitalist krizler ile ekonomik çevrimler arasındaki farkı net bir şekilde koymak gerekmektedir.

Kapitalist gelişim tarihine bakıldığında ABD’nin 1834’ten 1980’e kadar otuz beş ekonomik çevrim ve bunalım yaşadığı görülmektedir (Shaikh, 2002). Bütün bu ekonomik dalgalanmaların sebepleri kârların düşmesi olarak aynı şekilde açıklanabilir; ancak her birinin aynı etkiyi yarattığı söylenemez. Bu süreçteki 1873 ve 1929 Krizlerinin sonuçları bakımından diğerlerine göre ayrı bir önemi vardır. Bunlar kapitalizmin ilk yapısal krizleridir; ekonomik çevrimlere göre etki alanları ve süreleri çok daha büyük olmuştur. O halde, kapitalist krizler, kapitalist yeniden üretim sisteminde siyasal ve ekonomik ilişkileri çöküntüye uğratan bunalımlardır. Diğer yandan ekonomik çevrimler ise kapitalist üretimde kapitalistin bireysel kâr arzusunun toplumsal işbölümüyle çatışmasının sonucu olarak, kapitalist tarihin düzenli bir özelliği olan kısmî bunalımlardır. Ekonomik çevrimler, kapitalist işleyişin sağlığı açısından ne kadar gerekli ise öte yandan da tehlike arz etmektedir. Sistemin zayıfladığı ve ekonomik çevrimlerin sıkça yaşanmaya başladığı bir dönem uzun bir bunalım dönemine girme olasılığını arttırmaktadır.

Kapitalizm tarihinde, her 5-7 yıl ya da 10 yılda ortaya çıkan devresel bunalımlarla birlikte, ilk olarak Rus ekonomist Kondratieff tarafından sözü edilen ve yaklaşık olarak 25-30 yıl süreli dalgalılar olarak nitelendirilebilen uzun süreli sikloitlerin farkına varırız. Yüksek büyüme oranlı bir uzun süreli dalgayı, çoğu kez düşük büyüme oranlı bir benzeri izlemektedir (Mandel, 1998: 61).

Bu yaklaşım, Marksist iktisadi düşüncede Uzun Dalgalar Kuramı olarak adlandırılmaktadır. Mandel bu şekilde işleyen bir iktisadi döngüyü “kapitalist üretim

tarzının rekabetçe uyarılan çevrimsel seyri” şeklinde tanımlarken diğer yandan bu ekonomik olguların ortaya çıkışını, meta üretiminin, dolayısıyla artı değer üretiminin art arda genişleyip daralmasıyla temellendirmektedir (2009: 90). Bu şekilde bu oluşumun kesinlikle rastlantısal olmadığını, doğrudan kapitalist üretim tarzının yapısından kaynaklandığını vurgulamaktadır. Bu bakış açısının Marksist iktisadi düşünceyi ifade etmesine karşın Woods, Uzun Dalgalar Kuramının, örtük bir biçimde de olsa, kapitalizmin ulaşmaya çalıştığı bir doğal dengeye işaret ettiğini söyler (2000). Ona göre, liberal iktisatçılar Mandel’in bu kuramını kullanarak kapitalist sistemin sonsuza dek süreceğini kanıtlamaya çalışmaktadır. Kapitalist gelişme tarihinde uzun dönemli yükseliş ve alçalış dönemlerinin birbirini takip etmesi ve yaşanan krizlerin akabinde devreye sokulan yeniden yapılandırmalarla bu döngünün tekrar tekrar yaşanması sistemin görünmez elinin işi şeklinde de yorumlanabilmektedir.

Uzun Dalgalar Kuramına göre, genişleme evresinde sermaye birikimi hızlanır, üretim yoğun bir şekilde gerçekleştirilir; ancak belli bir noktadan sonra birikmiş sermaye kütlesi için değerlenme güçlükleri ortaya çıkar. Bu değişme sonunda da kâr hadleri düşmeye başlar ve bunalım dönemine girilir. Bunalım ve akabinde gelen çöküntü evresinde ise sermaye değersizleşir, kapitalist yatırım yapmaktan kaçınır. Piyasadaki birikmiş sermayenin tüketilmesi ve kârın ilk etapta bu noktadan sağlanması beklenir. Tüketimin artırılmasıyla birlikte sistem tekrardan kâr etmeye başlar ve ekonomik döngü bu şekilde işler (Mandel, 1998). Yalnız bu dönemler her 5-7 ya da 10 yılda gerçekleşen çevrimsel hareketler şeklinde olduğu gibi daha uzun yaklaşık elli yıllık dönemlerin art arda gelişi olarak da kendini ortaya koyar. Marx’ın konjonktür ve bunalım teorisinde bu dönemleri sabit sermayenin yenilenmesiyle ifade ettiği gibi Schumpeter de bu dönemselleştirmelerin yaşanan teknolojik devrimlerle gerçekleştiğini vurgular. Bu noktada Mandel kapitalist üretim ve ekonomik dalgalanmalar konusunda teknolojinin önemini şu şekilde açıklamaktadır: “Kapitalizmde, rekabetin kamçısının ve arkası kesilmeyen artık kâr arayışının etkisiyle, üretim maliyetlerini düşürmek, tekniğin iyileştirilmesi yoluyla meta değerlerini ucuzlatmak için sürekli çaba gösterilir” (2009: 92-93).

Mandel (2009), kapitalizm tarihi boyunca, uluslar arası alanda dört uzun dalganın yaşandığını söylemiştir. Bunlar: (1) 18 yy. sonun-1847 bunalımı arasındaki

buhar makinesinin icat edildiği sanayi devrimi dönemi; (2) 1847- 1890'lar arasındaki makineyle üretilmiş buhar motorlarının sanayinin hareket sağlayıcı makinesi olarak yaygınlaştığı birinci teknolojik devrim dönemi; (3) 1890'lar- 1940'lar arasındaki elektrikli ve patlamalı motorun sanayide yaygınlaştığı ikinci teknolojik devrim dönemi; ve son olarak (4) 1945-48 yıllarına doğru başlayan ve makinelerin elektronik aygıtlarla denetlenmesinin yaygınlaştığı üçüncü teknolojik devrim dönemidir. Mandel ayrıca bu uzun dönemlerin kendi içlerinde iki evreye ayrıklarını belirtir. İlk evre teknolojik sıçramanın yapıldığı ve kâr haddinde yükselmenin yaşandığı; ikinci evre ise birikimin giderek yavaşladığı ve kâr haddinin gerilediği evredir. Aslında değişmeyen sermayenin yenilenme süresine göre bu evre ve dalgaların uzunluğu değişmektedir. Yükselme dönemlerini takip eden gerileme dönemlerinin aşılması için kapitalist yatırımcılar teknolojik yeniliklere büyük önem verirler. Kapitalist gelişme tarihi bakıldığında, yaygın birikim rejiminin hakim olduğu rekabetçi kapitalist dönemde yaşanan aşırı üretim krizinin aşılmasında Fordist üretim tekniklerinin etkisi göze çarpmaktadır. Henry Ford'un geliştirdiği teknolojiyle emek gücünün verimliliği maksimum düzeye çıkarılmış ve artı değer oranının artırılması hedeflenmiştir. Ancak Fordizm 1960'ların sonunda krize girmiş; 70'li yılların sonunda yeni bir birikim rejimi ve buna uygun toplumsal ilişkiler ağını içeren düzenleme biçimi devreye sokulmuştur. Düzenleme Okulu, diğer adıyla Neo-Marksist yaklaşım krizlerin, sermaye birikimi rejiminin sınırlarına ulaşmasıyla meydana geldiğini ve bunun aşılmasının tek yolunun da mevcut sermaye birikiminin kendini yeniden üretebileceği yeni bir birikim rejimine kavuşması gerektiğini belirtmektedir (Balkız, 2007).

Görüldüğü gibi krizleri sistemin yapısına içkin oluşumlar olarak niteleyen Marksist iktisadi anlayış dahilinde bunalımlar, farklı hareket noktaları göz önünde bulundurularak değerlendirilebilir. Bazı iktisatçılar özellikle teknolojik gelişmeleri ön planda tutarken bazıları da piyasadaki arz-talep dengesine dikkat çekmişlerdir. Marx genelde kapitalist sistemi, özelde kâr oranlarının düşme eğilimini analiz ederken hareket yasalarını, başka bir ifadeyle genel yasanın etkilerini gideren ve sona erdiren karşı eğilimleri ön planda tutmaktadır (Shaikh, 2002). Bu düşünceden hareketle, iki farklı yaklaşımdan bahsedilebilmektedir. Buna göre, ilk olarak, kapitalizm birbiriyle çatışan eğilimler dizisi olarak anlaşılmaktadır. Bu bakış

açısında, yapısal reform ve devlet müdahalesinin büyük bir potansiyele sahip olduğu düşünülür. Bu bağlamda, birçok çağdaş Marksist bunalım kuramının temelini oluşturan bu düşünce önemli siyasal açılımlara sahiptir. Diğer yandan, ikinci yaklaşım Marx'ın ortaya koyduğu başat eğilim ile ona bağlı karşı eğilimlerin ayrıldığı yaklaşımdır. Bu bakış açısına göre ise, sistemde diğer karşıt eğilimleri belirleyen başat bir eğilim vardır; karşı eğilimler, başat eğilimin belirlediği sınırlar içinde işler. O halde bu durumda, yapısal reformlar, devlet müdahaleleri ve hatta sınıf mücadeleleri sistemin iç dinamiğine bağımlı oldukları için sınırlı bir potansiyele sahip olmaktadır. Bu iki farklı bakış açısı bunalım teorileri için temel iki yaklaşımın kaynak oluşturmaktadır:

Birbirleriyle çatışan eğilimlerin bir bileşkesi biçimindeki bir yasa kavramına dayanan, genel bunalımların ancak tarihsel olarak belirlenmiş faktörlerin belli bir anında ortaya çıktığı olasılık kuramları; ve karşı koyucu eğilimleri kendisine bağlayan bir aslî başat eğilimin ifadesi biçimindeki bir yasa kavramına dayanan, genel bunalımların dönemsel olarak ortaya çıkmasının kaçınılmaz olduğu zorunluluk kuramları (Shaikh, 2002: 180-181).

Olasılık kuramları eksik-tüketim ve ücret sıkıştırması teorileri olarak ikiye ayrılmaktadır. Eksik tüketim, başka bir ifadeyle durgunluk teorisi sistemde yaşanan talep boşluğundan kaynaklanır. Yetersiz olan işçi ücretlerine karşı sermayedarların kârlarını biriktirme yoluna gitmeleri tüketimde bir tıkanıklığa sebep olur. Buna ek olarak, sistemdeki aşırı üretim artışı da eksik tüketim yaklaşımı için önemli bir hareket noktası olmaktadır. Krizin aşılması konusunda ise fiyat denetimleri, düzenlemeler ve zorlayıcı iktisadi planlama ilkelerinin devreye sokulması bu yaklaşıma göre ekonomik bunalımların siyasal bir karaktere sahip olduğunu göstermektedir. Diğer bir olasılık kuramı olarak ücret sıkıştırması kuramı krizleri, reel ücretlerin yükseldiği ve/veya iş yoğunluğunun azaldığı durumlara bağlanmaktadır. O halde, ücret sıkıştırması kuramına göre krizlerin yaşanmasının ardında emek yatmaktadır. Eksik tüketimci açıklamalarda olduğu gibi ücret sıkıştırması kuramında da devletin rolü önemlidir (Shaikh, 2002).

Zorunluluk kuramlarına göre ise, kârların azalması eksik-tüketimci kuramlarda olduğu gibi birden bire ortaya çıkan dışsal sebeplerle değil de, kâr oranı hareketlerine dayanan içsel faktörlerle açıklanmaktadır. Marx'ın ifade ettiği azalan

kâr oranları yasası tamamen bu kuramı belirtmektedir. Kapitalizmin temel güdüsü olan kârın elde edilmesi için birim maliyetleri azaltmak adına sermayenin organik bileşiminin artırılması uzun dönemde ortalama kâr oranını aşağı çeker. Bu kuramsal yaklaşımda, olasılık kuramlarında olduğu gibi devletin büyük bir rolü yoktur; çünkü krizi ortaya çıkaran sorunlar rekabet veya ücretlerden kaynaklanmaz, sistemin içsel çelişkilerinden meydana gelmektedir (Yaffe'den akt. Shaikh, 2002).

Kapitalist sistemin istikrarı için krizlerin en kısa zamanda aşılması önemli bir konudur. Bu noktada ekonomik düzenlemeler ve politik atılımlar yapılmaktadır. Bu atılımları da kapitalist devlet üstlenmektedir. “Bizzat ekonominin kendiliğinden işlerliği nedeniyle hızla çökmekle tehdit edilen kapitalist sistemde, devletin artan ölçüde kapitalist kârın, burjuvanın egemen tabakalarının kârının koruyucusu rolünü üstlenmek zorundadır. Devlet kârı devresel dalgalanmaların önlenmesiyle garanti eder” (Mandel, 1998: 83). Marksistlerin en çok eleştirdikleri durumlardan biri de budur aslında. Liberal iktisadi anlayışın belirleyicisi olan görünmez el tarafından yönetildiği düşünülen piyasanın herhangi bir müdahaleye ihtiyacının olmaması gerekir. Ancak Held'in de işaret ettiği gibi, devlet ekonomik bunalımlardan kaçınmak için üretim maliyetlerinin bir payını üstlenir ve böylece çeşitlenen rolünü gerçekleştirebilmek için bürokratik yapılarını geliştirmek zorunda kalır. Bunu da bütçesini büyüterek, diğer bir deyişle vergi ve sermaye piyasasına borçlanarak yapar (2002). Görüldüğü gibi aslında kapitalist devlet ekonomik etkinliğin önemli öğelerindendir. Hatta ekonomideki etkin rolünden ötürü kapitalist devlet, ekonomiyi krizlere de sürükleyebilir. Örneğin piyasayı çalkantılı durumundan çıkarabilmek için aldığı yoğun vergiler veya sermaye piyasası borçları enflasyon ve/veya kamu finansmanı bunalımlarının yaşanmasına sebep olabilir (Held, 2002). Diğer yandan piyasanın görünmez eliyle yönetildiğine inanan kapitalistler, devletin daha görünür olan elinden tedirginlik duyabilirler.

1.3.2. Liberal Ekonomik Yaklaşım

18. yüzyıl sonundan itibaren en verimli ekonomik sistem olarak iddia edilen kapitalizm kendisine liberal öğretilerle donanmış ideolojik bir kılıfa ihtiyaç duymaktadır. İdeolojinin işlevi açıkça belirtilmese de Žižek'in de ifade ettiği gibi ideoloji “var olan sistemi herhangi bir ciddi eleştiriye karşı savunmak”tır (2009: 34).

Bu ideolojik kılıf da bazı felsefi temeller üzerine oturtularak sağlamlaştırılmıştır. Bu noktada, özellikle 19. yüzyıl başlarında klasik iktisatçılar tarafından faydacı felsefe benimsenmiş, bireysel çıkar ve mutluluğun toplumsal refahın temeli olduğu düşüncesi vurgulanmıştır (Kazgan, 2004). Bu fikir, bir sistem olarak kapitalist üretimin genişlemesiyle de kabul görmüş ve onunla özdeş görülmeye başlanmıştır. Hatta, aslında ütöpik olan toplumsal kapitalizm anlayışı bu temellerinden bağımsız düşünülemez hale gelmiştir. Bu üretim anlayışının içinde çalışan/emekçi olarak bulunmak bir yana, liberal değerlere göre şekillenmiş toplumsal sistemin bir üyesi olmak dahi bulunduğu toplumsal düzene uyan bir insanı adeta *homoeconomicusa* çevirmekte ve böylece insan, toplumun ona sunduğu değerleri sorgulamadan benimseyerek statükoya itaat etmektedir. Bu durum özellikle son otuz yıldır daha yoğun bir şekilde yaşanmaktadır. Akınhay, Argın'la yaptığı söyleşide, "kapitalizm her yere nüfuz ettiği halde değil, her yere nüfuz ettiği için görünmez hale geldi" derken buna işaret etmektedir (2009: 132). Liberal ideoloji yarattığı ekonomik insanla kapitalist düzenin korunması ve sürdürülmesi amacına ulaşmaktadır. Örneğin, IMF iktisatçıları Büyük Bunalım'da yaşanan işsizliğin işçilerin yalnızca boş zaman taleplerinin artmasından kaynaklandığını düşünmüşler (Stiglitz'den akt. Acar, 2008).

Liberal iktisadî anlayış, kapitalizmin ortaya çıktığı ilk dönemlerden itibaren onun toplumsal ve siyasal alanlardaki ideolojik destekçisi olmaktadır. Buna ek olarak kapitalizmin bir bilim olarak ele alınması noktasında ona bir yöntem de sunmaktadır. Bunu yaparken de öncelikle, kendisini oluşturan koşulları nesnel bir gerçeklik olarak kabul ederek kapitalist sistemi evrensel bir yapı olarak ortaya koymaktadır. Böylece liberal iktisat kendi gerçekliğini yaratmış ve bu yönüyle, iktisat, nesnel bir bilim olmaktan öte kapitalizmin hizmetkârı haline gelmiştir. İnsel'in de belirttiği gibi özellikle "19. yüzyıl sonunda iktisat bilimi giderek toplumsal anlamlara işaret konumunu bırakıp, toplumsal anlam üretmek konumuna geçmiştir" (2006: 63). Liberal iktisat içerisinde üretilen bu anlamlar gündelikleşme ve olağanlaşma sayesinde doğal ve sorgulanmaz bir gerçeğin yansımaları olarak ortaya konmaktadır. Bunu da, siyasal ve toplumsal alanları ekonomize ederek, diğer bir ifadeyle tüm değerleri piyasa terimleriyle tanımlayıp bunları da matematiksel ifadelerle açıklayarak yapmaktadır. Böylece ekonomi insan algısından bağımsız bir gerçekliğin

ürünü olarak düşünülmektedir. Kapitalist ekonominin matematiksel işlemlerle açıklanmaya çalışılması da bu bağlamda önemli olmaktadır. İktisadın matematikleştirilmesi özellikle ABD'nin 1940'lardaki savaş sürecinde üretim, hız ve dayanıklılık gibi bazı hedeflerin maksimize edilme çabasıyla ön plana çıkmıştır (Acar, 2008). İktisadın matematikselleştirilmesi çabasının altında ekonominin basitleştirilerek açıklanması düşüncesi yatmaktadır. Ancak bu girişim iktisadî sistemin karmaşık, dinamik ve çelişkili yapısını basit, statik ve de nicel formüllere indirgenmesine sebep olmaktadır. Sheila Dow'a göre bu durum matematiksel olarak ifade edilemeyen konuların dışlanması getirmektedir (akt. Acar, 2008). Nitekim kapitalizmin ortaya çıkışı, doğal koşulların etkisinden öte birtakım toplumsal etkileşimlerin sonucunda gerçekleşmiştir ve bu durum kapitalizm analizinde gözden kaçırılmaktadır. Mevcut ekonomik sistemin işleyişinde toplumsal ilişkileri inkâr etmeyen ancak bilimsellik saplantıları yüzünden bu durumu matematiksel olarak ifade eden ana akım iktisatçılar bu gerçekliği görmemektedir.

Liberal düşünce sistemi 18. yüzyıldan itibaren varlığını sürdüren bir anlayış olmakla beraber bugünkü haline gelene kadar çeşitli aşamalardan geçmiştir. Akalın, kapitalizm tarihinde üç liberal aşamadan bahsetmektedir. Bunlar Klasik Liberal, Uzlaşmacı veya Eşitlikçi Liberal ve Neoliberal yaklaşımlardır (2009). Dönemin siyasal ve ekonomik dengelerine göre şekillenen bu yaklaşımlar temelde aynı görüşten hareket etmektedir. Bu sebeple kapitalist sisteme siyasal ve toplumsal anlamda destekçi olan bu değerler sistemine genel olarak liberal düşünce sistemi demek yanlış olmayacaktır.

Liberal iktisadî teorilere bakıldığında klasik liberallerden neoliberallere kadar hiçbir liberal anlayışın ekonomik kriz konusunda özgün bir kuramının olmadığı görülmektedir. Hayek ve Keynes'in kuramlarının kapitalizmin içsel istikrarsızlığına işaret etmesine rağmen, onlar Marx gibi özgün bir kapitalist kriz kuramı ortaya koymamışlardır. Liberal iktisadi düşünce krizlere mevcut ekonomik sistemin doğal bir parçası olarak yaklaşmakta ve krizleri iktisadi işleyişte meydana gelen kâr oranlarının azalması durumuyla açıklamaktadır. Aslında bütün iktisadi kuramlar krizleri kâr oranlarının düşüşü durumu ile açıklamaktadır. Ancak kâr oranlarının neden azaldığına dair yaptıkları temellendirmeler birbirinden farklı olmaktadır.

Marksist ekonomik anlayış içerisinde dahi krize, kapitalizmin hangi içsel çelişkisinin sebep olduğu konusunda tartışmalar söz konusudur (Wright, 2009).

Genel olarak liberal ekonomik görüş, iktisadi sistemin görünmez bir el tarafından düzenlendiğini iddia etmektedir. Bu görünmez el, ekonominin insan müdahalesi kabul etmez bir yapıya sahip olduğunun varsayılmasına sebep olarak; aslında ekonomik düzenin doğal düzen gibi olduğuna işaret etmektedir. Bu nedenle liberal anlayış devletin ekonomik alandaki etkinliğini kısıtlamaktadır. Ancak ekonomik işleyişe bakıldığında liberal iktisadi görüşün savunduğu gibi ekonominin müdahale kabul etmez bir yapıda olmadığı görülmektedir. Özellikle bunalım dönemlerinde ard arda yaşanan iflasları durdurmak adına hükümetler kurtarma paketleri geliştirmekte; ek olarak da genel işleyişte çeşitli ekonomik politikalar uygulamaktadır. Bu da liberal iktisadi düşünceyle reel ekonomi arasında büyük çelişki yaratmaktadır. Liberal iktisadi anlayışa sahip olan ekonomistlerden sadece Keynes “tam istihdama yakın konuma gelmek için yatırımın toplumsallaşması” gerektiğini ifade ederek ve bu aşamada politikaya ihtiyaç duyulduğunu belirterek, piyasanın görünmez elini yadsır ve de bu çelişkinin ötesine geçer (Callicinos, 2005: 344-345).

Tonak, *Batan Piyasalar*’da Keynesyen iktisadi burjuva iktisadının yenilgisinin ürünü olarak değerlendirmektedir (2010). Ancak Keynes o dönemdeki kapitalist ekonomik sistemi eleştirdiği gibi, yine o dönemde kapitalist sisteme alternatif olarak görülen sosyalist ekonomik anlayışı da eleştirmiş; hatta net bir şekilde liberal iktisadi görüşün tarafında olduğunu belirtmiştir (Callicinos, 2005). Ona göre, “bir laissez-faire ekonomide harcamalar pazar psikolojisi faktörleri tarafından belirlenir”; ancak yine de “bir ülkedeki sermaye gelişimi bir gazinonun etkinliklerinin yan ürünü haline geldiğinde, bu işin yanlış yapılmakta olduğu muhtemeldir” (akt. Skidelsky, 2003: 112/ 122-123). Bu noktada ekonomik düzen de piyasa kuralları geçerli de olsa, ona göre, yatırımın düzenlenmesi için devletin sorumluluk alması gerekmektedir.

1940’ların başında devletin ekonomik alana müdahalesinin gerekli görüldüğü Keynesyen iktisadi politikanın meşrulaşmasıyla, Hobsbawm’ın da belirttiği gibi, Felaket Çağın’dan sonra kapitalizm tarihinde görülmemiş bir refah dönemine yani

Altın Çağ'a girilmiştir (2006). Bu yeni dönemde devletin temel işlevi, mal ve hizmetlerin adil ve eşitlikçi bir şekilde paylaşılmasını sağlamak olmuştur (Şaylan, 1995). Her ne kadar bu anlayışın liberal tutuma karşı bir duruşu ifade ettiği söylene de, SSCB'nin varlığı bu dönüşümdeki önemli bir etken olmuştur. Başka bir deyişle, karma ekonomik anlayışın bir alternatif olarak var olması liberal iktisadi görüşü baskılamış, onu daha ılımlı olmaya zorlamış ve ekonomiye müdahale edilmesi gerektiği inancını yaratmıştır.

Polanyi kendi kurallarına göre işleyen piyasa mekanizmasına yapılan müdahaleyi şu şekilde açıklamaktadır: "Kendi kurallarına göre işleyen piyasa üretim unsurları, emek, toprak ve para piyasalarını içerir. Bu tür piyasaların işleyişi toplumu yıkma tehlikesi oluşturduğu için, topluluğun kendini koruma eylemi, kurulmalarını engellemeye veya bir kez kurulduktan sonra özgürce işlemelerine müdahale etmeye yönelir" (2009: 276). Bu ifadeden hareketle ekonomik alana müdahalenin aslında bir ölçüde doğal bir süreç olduğu söylenebilir.

Ana akım iktisatçılar devletin kendi kurallarına göre işleyen piyasaya müdahale etmesini krizlerin kaynağı ya da krizleri derinleştiren etkenler olarak görmektedir. Aslında liberal iktisadî anlayışın krizleri açıklamadaki yetersizlikleri krizleri mevcut ekonomik yapıyı analiz etmemelerinden kaynaklanmaktadır. Bu yüzden liberal düşünce ekonomik krizlerin kaynağını onun oluş biçimlerine indirgeyerek kapitalist birikim dinamiklerini gözden kaçırmaktadır. Örneğin 1970'lerde patlak veren ve Refah Kapitalizminin bitişini ilan eden kriz liberal ekonomistlerce Petrol Krizi şeklinde adlandırılmış; krizin sebebi, doğal kaynakların kıtlığına bağlanarak açıklanmıştır.

Liberal yaklaşım, kapitalizmin iç dinamikleri temelinde krizleri yapısal oluşumlar olarak ele alan Marksist iktisadi anlayışın tersine, krizleri istisnai oluşumlar olarak değerlendirmektedir. Bu yüzden liberal ekonomik anlayış her kriz sonrasında sadece krizi aşmak ve tekrardan eski düzene ulaşmak için bazı ekonomik politikalar benimser ve uygular. Kapitalizm tarihine bakıldığında da görülür ki, 1930'larda yaşanan bunalım yıllarından, devletçi müdahalenin benimsenmesi ve Bretton Woods sabit kur sistemi gibi politikaların uygulanmasıyla çıkmış; ancak bu politikaların da bir süre sonra kârlılığını yitirmesi yeni krizleri tetiklemiştir.

Kapitalizm tarihinde hiçbir oluşum öncesiz ya da sonrasız olmamıştır. Bir krizden çıkış için benimsenen bir strateji sonraki dönemde başka bir krizin tetikleyicisi haline gelmiştir.

2008 Küresel Finans Krizi de bir anda, kendiliğinden ortaya çıkmış bir bunalım değildir; aslında ciddi bir tarihsel dönüşümün ürünüdür. Bu dönüşümü bir gelişme olarak nitelememek gerekmektedir. Çünkü tek amacı kârlılığı arttırmak olan kapitalist düşünce, tarihi boyunca bu amacına hizmet etmiş ve üretim anlayışını değiştirmeden üretim şeklini değiştirmiştir. 2008 Krizi'ne bakıldığında da bu göze çarpmaktadır. Kriz kapitalizmin küresel krizlerindendir; ancak ortaya çıkışı ve finansal niteliği bakımından öncekilerden farklılık göstermektedir. Bu bağlamda gerek kapitalizm tarihindeki dönüşümü ortaya koymak, gerekse de 2008 Krizi'ni temellendirmek adına 1980 sonrası küresel kapitalizmin dinamikleri analiz edilecektir.

2. BÖLÜM

SON DÖNEM KAPİTALİST EKONOMİYE GENEL BİR BAKIŞ

Kapitalizmin son otuz yıllık dönemini ifaden eden üç önemli kavram vardır. Bunlar küreselleşme, finansallaşma ve de neoliberalizmdir. Bu üç olgunun da ortaya çıkışları kapitalist ilerlemede farklı tarihlerde gerçekleşse de 1970 sonrası dönemi anlama ve anlamlandırma noktasında bu üç olgu birbirinden ayrı değerlendirilemez. Küresel kapitalizmin yeniden finansallaşması neoliberal politikalarla gerçekleşmiştir.

1970'lerin sonu 80'lerin başı ile dünya ekonomisini oluşturan sosyal ve iktisadi parçalar birbirleriyle ve giderek dünya piyasalarıyla eklemlenmiş, akabinde mal ticareti ve finansal sermayenin serbestleştirilmesi durumu söz konusu olmuştur (Yeldan, 2008b). Böylece ekonomik etkinlik küresel çapta işlemeye başlamıştır.

70'li yıllardan itibaren elektronik ve bilgi-işlem teknolojilerindeki gelişmelerle uluslar arası birikim sürecinin hız kazanması bu dönem için en dikkat çekici gelişmelerden olmuştur. Bu gelişmelerle şekillenen ekonomik etkinlik bir önceki döneme göre daha farklı bir yapıyı gerekli kılmıştır. Bu aşamada tam serbestliğin en temel ilke olarak benimsendiği finansal yapıdan bahsetmek

gerekmektedir. Finansal sistem, son yaşanan bunalımı tetiklemesi bağlamında kapitalizmin son dönemde en çok tartışılan konularından olmaktadır. Diğer tartışılan önemli bir konu da neoliberalleşmedir. Neoliberalizm, ekonomik, siyasal ve toplumsal içerimleri bağlamında çok boyutlu bir olgudur. Temel görevi, bu yeni dönemde kapitalizmin her alanda meşrulaştırılmasını sağlamaktır.

Bu bölümde finansallaşma ve neoliberalleşme olguları üzerinde durulacak, tarihsel arka plan dahilinde bu süreçlerin oluşumu ortaya konmaya çalışılacaktır. 2008 Krizi'nin temellerini anlamak adına bahsedilen süreçlerin ortaya konması bölümün temel amacıdır.

2.1. KAPİTALİZMDE “ALTIN ÇAĞ”

II. Dünya Savaşı'ndan 1970'lerin ortalarına kadar kapitalizm tarihinde daha önce görülmemiş bir dönem yaşanmıştır. Bu dönem literatürde *Altın Çağ*, *Örgütlü Kapitalizm*, *Refah Kapitalizmi* gibi ifadelerle adlandırılmaktadır. Bu ifadelerin hepsi temelde bu dönemin ekonomik anlamda yüksek kâr, toplumsal anlamda da önceki döneme göre yüksek bir refah düzeyi getirmiş olduğuna işaret etmektedir.

Bu dönemde kârlılığın artması mevcut üretim sistemi ile doğrudan ilişkilidir ve refah dönemini hazırlayan üretim sistemi ise bu dönemden yaklaşık 20-25 yıl önce benimsenen Taylorist yaklaşımdır. Cohen tarihi, temel olarak insanların üretim gücünün artması olarak tanımlamakta ve toplumsal sistemlerin bu artışa imkan vermelerine ya da engellemelerine bağlı olarak oluşup kaybolduklarını belirtmektedir (akt. Casal, 2006). Bu bağlamda gelişme gösteren teknolojiye ayak uyduracak emek gücü bu sistemi devam ettirecek en önemli kuvvettir. Marx'ın da belirttiği gibi, makinelerin kullanımının emek sürecinin örgütlü çalışmasını beraberinde getirmesi ile emeğin örgütlenmesi yeniden biçimlendirilmiştir (1999). Emeğin yeniden örgütlenmesi noktasında, bilimsel bir çaba olarak benimsenen Taylorist ilkelerin uygulanması göze çarpmaktadır. Bu çaba, temelde, emek gücünü gelişen teknolojiye adapte etme girişimini ifade etmektedir. Taylorist üretim anlayışına göre işler parçalara bölünerek emek süreci basitleştirilmeli ve işçiler kontrol altında tutularak üretim yapılmalıdır (Belek, 1999). Kâr getiren bir üretim, yalnız sınırsız üretim hakkı sağlayan makineleri verimli kullanarak yapılabilir. Makineleri harekete

geçirerek üretimi gerçekleştirecek olan işçiler olduğu için de onların bilimsel direktiflerle yönlendirilmeleri gerekmektedir.

II. Dünya Savaşı sonrasında Taylor'un bilimsel yönetimini hareketli montaj bandıyla uygulayan Henry Ford teknoloji-üretim ilişkisini bir adım daha ileri götürmüştür. "Fordizm ekonomik düzlemde, üretim ve tüketim kalıplarının belirlenmesi, piyasa koşullarının yeniden düzenlenmesi gibi daha geniş bir çerçeveyi dile getirmektedir" (Belek, 1999: 60). Bu yeni süreçle, emeğin makine karşısındaki organizasyonu tekrardan biçimlendirilmiş; kontrol ve üretim mekanizmalarının tamamen ayrışması (kafa-kol ayrımı) ve teknolojinin maksimum verimlilikte kullanılması yoluyla kitlesel üretimi mümkün kılmıştır (Belek, 1999).

Kapitalist üretim anlayışında daha fazla kâr elde etmek doğrudan daha fazla üretimin yapılmasıyla eşdeğer görülmektedir. Ancak üretkenlik artışının kâr oranlarını da arttırması için aynı oranda tüketimin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Fordist üretim anlayışı bu doğrultuda, kitlesel üretime karşılık olarak kitlesel tüketimin sağlanması için ücretlerin arttırılması gerekliliğini savunmaktadır (Aglietta, 1997). Bu noktada Fordizmin, sadece bir üretim biçimi olmadığını belirtmek gerekmektedir. Fordizm, aynı zamanda, toplumsal ve politik boyutlara ihtiyaç duymaktadır. 1930-50 yılları boyunca şekillenen Fordizmin 70'lere kadar kapitalizm tarihinin en verimli üretim şekli olarak algılanmasının temelinde, onun teknolojiyi, işgücünü organize ederek, yoğun bir şekilde kullanmasının yanı sıra, bu kitlesel üretim anlayışının Keynesyen ekonomi politik tarafından desteklenmesinin etkisi büyüktür. Keynesyen iktisadi görüş, fordizmin sunduğu üretim olanaklarının eksik tüketim krizine sebep olmaması için tüketimin sağlanması adına etkin talebin yaratılması gerekliliğini vurgulamış ve bu doğrultuda politikalar üretmiştir (Balkız, 2007).

II. Dünya Savaşı sonrasında 70'lerin sonuna kadarki Refah Kapitalizmi döneminde, kapitalizm tarihinde önceki dönemlere göre toplumsal refahta bir artış sağlanmış, ekonominin göstergeleri uzun dönemli bir genişlemeye işaret etmiştir. "Bu yılların büyük bölümünde gelişmiş ekonomiler tam istihdam yaşadılar; dahası, yüksek büyüme oranları, birçok yurttakin piyasanın iniş çıkışlarına olan savunmasızlığını, en azından onların en temel ihtiyaçlarının karşılanması noktasında

azaltan önemli toplumsal reformlara kaynak sağlanmasını mümkün kıldı” (Callicinos, 2005: 337).

1945-68 yılları arası kâr oranlarının ve istihdamın görece artışı kapitalizm tarihinde o döneme kadar yaşanmış bir durum değildir. Yine de, bu ilerlemenin göstergeleri yalnızca maddi olmuştur. Bu konuda literatüre bakıldığında kapitalizmin bu döneminin tamamen sayısal verilerle ifade edildiği ve böylece ifade edilen refahın ekonomik göstergelere indirildiği görülmektedir (Wallerstein, 2009a). Yaşanan bu görece refahın sadece parasal olduğuna dikkat çeken Wallerstein’a göre Fransız Devrimi’nden bu yana uğruna mücadeleler verilen aydınlanma idealleri için umutlar bu dönemde yanlış bir biçimde gerçekleştirilmiş; liberallerin yücelttiği akılcı düşünce ve faaliyetler onları sadece maddi ilerlemeye götürmüştür (2009a).

Bu dönemde dikkat çeken bir diğer nokta ise devletin ekonomide daha aktif bir rol üstlenerek ekonomik etkinlikleri kontrol altında tutması ve çoğu zaman kısıtlaması durumudur. Bu tutum, 20. yüzyıl başlarında büyümeye başlayan ve temelde serbestlik ilkesine bağlı olan finansal yapının tehlikelerine karşı alınmış bir önlem niteliğindedir. 1929 Krizi’nin tetikleyicilerinden biri de hızla genişleyen finansal yapı olmuştur. Refah Kapitalizmi döneminde devlet ekonomideki kontrolcü tavrı ile daha istikrarlı bir büyümeyi hedeflemiş; bunun yanı sıra uyguladığı politikalarla istihdamı artırarak ekonomik kazançtan toplumun her kesimine pay düşmesi hedeflenmiştir. Bunun temelinde ise 19. yüzyılda ekonomik büyüme ve zenginliğin sermaye kesimi dışındakilere refah getirmemesi vardır. 1929 Krizi’nde de görüldüğü üzere toplumun çoğu kesimi hem ekonomik etkinlikten hem de onun sağladığı yaşamsal haklardan dışlanmıştır. Bu açıdan toplumsal sorumlulukları yüklenerek piyasa ekonomisindeki başarısızlık ve yetersizlikleri ortadan kaldırmayı hedefleyen Refah Devleti daha önceki siyasal boşluğu doldurarak her şeyden önce siyasi bir kavram olarak değerlendirilir (Hobsbawm, 2006).

Refah Kapitalizminin bu şekilde adlandırılmasını sağlayan görece ekonomik denge durumu Bretton Woods anlaşmasıyla mümkün olmuştur. Bu anlaşmaya göre para altına endekslenerek değeri sabit tutulmaya çalışılmıştır. Bu noktada para diye bahsedilen Amerikan dolarıdır. Dolayısıyla bütün paralar Amerikan dolarının değerine göre belirlenmektedir. Her ulusal para değerinin ABD dolarına göre

saptanması, dolayısıyla ABD'nin hegemonik duruşunun sağlamlaşması anlamına gelen bu anlaşmada dolar altına endekslenerek dünya parası halini almıştır (Savran, 2009). Diğer bir ifadeyle dolar bir ölçüde sabitlenmiştir. Bu anlaşma ekonomik düzende paranın kontrol altına alınması konusunda öylesine önemli bir role sahiptir ki, 1971'de Bretton Woods sisteminden vazgeçilmesi resmen sosyal refah dönemini kapatıp yeni bir iktisadi dönem başlatmıştır.

Kapitalist üretim tarihinde 1950-70 tarihlerinin Altın Çağ olarak ifade edilmesi bu dönemin yeni ve başka bir dönem olduğu algısını yaratmamalıdır. Uygulanan Keynesyen politika ya da benimsenen sosyal devlet anlayışı sistemin temelindeki özel mülkiyet ve kâr güdüsünü perdelememelidir. Örneğin, "hükümetler, ekonomik bunalım dönemlerinde harcamaları kesmek yerine, etkin talebi sürdürebilmek için oldukça büyük bütçe açıkları vermeliydiler" diyerek her an ekonomide devlet müdahalesini meşru gören Keynes'in tam istihdamın sağlanması çabası, onun adaletli ve eşitlikçi karakterinden öte kapitalist ekonomik dengenin sağlanmasının önkoşulu olarak etkin talebin gerçekleştirilmesine yönelik bir uğraştır (Keynes'ten akt. Callicinos, 2005: 344). Bu konuyu kendisi *Genel Teori*'de burjuvazinin yanında olduğunu belirterek net bir şekilde ortaya koymuştur (Keynes'ten akt. Skidelsky, 2003). Keynes, ekonomik sorunlara getirdiği çözümlerle kapitalizmin yerine başka bir sistem geliştirmeyi değil, aksine var olan sistemin istikrarını hedeflemiştir. Bu bağlamda Refah Devletini, statükonun devamlılığını sağlayacak ekonomik ve siyasal yapılarda reformlar yapan liberal devletten tamamen farklıymış gibi düşünmemek gerekmektedir. Bu aşamada sosyal devlet anlayışının benimsendiği Refah Kapitalizmi "ya kapitalizmin insanileşmiş bir biçimi ya da sistem karşıtı hareketleri, sistem içine çekmek için, yine sistem karşıtı hareketlerden ödünç alınmış düşüncelerden oluşan bir yapılandırma" olarak değerlendirilebilir (Başbuğ, 1999: 264).

Keynesyen ekonomik anlayışın benimsediği denetimci uygulamaların eskisi kadar kâr getirmemesi 1970'lerde büyük bir ekonomik bunalımın yaşanmasını tetiklemiş; ekonominin dengelerini değiştirmiş ve de mevcut ekonomik anlayışta yenilik arayışlarını beraberinde getirmiştir. Bretton Woods sisteminin sonu ile ortaya çıkan yeni dönemde para birimlerinin değerleri herhangi bir standarda bağlı değildir; bunun yanı sıra piyasada, ekonomik faaliyet gösteren herkesin etkisi söz konusudur.

Bir para biriminin diğer para birimleri karşısındaki değerinin piyasa aktörlerince belirlenmesi, onların beklentilerine ve inançlarına bağlı olması, diğer bir ifadeyle paranın değerinin spekülâtif oyunlara bağlı olması, hayali bir değerler sisteminin geliştirilmesi sonucunu doğurmuştur (Yeldan, 2008a). Bu süreç ise 1970’lerde piyasanın yeniden finansallaşması ile gerçekleşmiştir. Bu bölümde bu süreç ve 1975 Krizi sonrası neoliberalleşme ve piyasanın yeniden finansallaşması değerlendirilecektir.

2.2 EKONOMİDE “YENİ ÇAĞ”

1974’te petrol fiyatlarının aniden yükselmesiyle başlayan ve bu nedenle *Petrol Krizi* ya da *Petrol Şoku* biçiminde adlandırılan ekonomik bunalım dönemi Bretton Woods ilkelerinin benimsendiği Refah Kapitalizmi döneminin bitişi ilan etmiştir. Krizin sonuçlarının küresel anlamda vurucu olmasının bir sonucu olarak mevcut düzen sorgulanmış ve akabinde o döneme kadarki yaklaşık 20-25 yıllık ekonomi politikten vazgeçilmiştir. Bu sebeple kapitalizm, yeniden yapılanma sürecine girmiş ve bu yeni süreçte benimsenen anlayış ile de yeni toplumsal, siyasal ve ekonomik vaatler geliştirmiştir.

1970’lere kadar kapitalizmin görece refah dönemindeki egemen sanayileşme modeli, kitlesel tüketim için kitlesel üretimdi ve bu anlayışa göre işçi sadece üretimin değil, aynı zamanda tüketimin de önemli bir parçasıydı. Ancak, bu Fordist yöntem ve anlayış 1960’ların sonuna doğru kâr oranlarında ciddi bir düşme eğilimine girmiştir. Bu eğilim, üretim kitleselleşip rekabet arttıkça ve de sermayenin organik bileşimi yükseldikçe kendini daha yoğun göstermeye başlamıştır (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2009a). Yaşanan bu durumun aşırı üretim/ eksik tüketim krizine dönüşmemesi için genişletici politikaların uygulanması gerekmiştir; fakat artan işçi taleplerine ek olarak mevcut iktisadi anlayışın aşırı kontrolcü yapısı sermaye piyasalarını kısıtlamıştır. 1970’lerin başında petrol fiyatlarının aşırı oranda yükselmesiyle gelen ekonomik çaresizlik de bu yapıyı değiştirmeye zorlamıştır. Petrol fiyatlarındaki şok, uluslar arası ödemede çok ciddi dengesizlikler yaratmış ve petrol tüketen ülkelerde enflasyonist baskıyı arttırmıştır. Bretton Woods anlaşmasından vazgeçilerek sabit kurdan dalgalı kur sistemine geçiş ile ekonomik çözülme süreci için uygun koşullar hazırlanmıştır. Sonuç olarak, bu ekonomik çözülme iktisatçıları zorladığı gibi, yaşanan uluslar arası

ticari sorunlar politikacıları da zor duruma sokmuştur. Tüm bunlara ek olarak, 1969'tan beri yaşanan, ancak bu dönemde kendini tüm ağırlığıyla ortaya koyan, aynı anda hem durgunluk hem de istihdam eksikliği anlamına gelen *stagflasyon*un yaşanması, bu duruma acil bir müdahaleyi gerektirmiştir. Gereken bu müdahale ise 1979'da ABD Merkez Bankası'nın başındaki Paul Volcker'ın uygulamaya soktuğu parasalcı iktisat politikası ile mümkün olmuştur (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2009a).

Sweezy 1974-75 bunalımı ile başlayan dönemin iktisadi yapısı için üç önemli temel eğilimin var olduğunu söylemektedir. Bunlar i) toplam büyüme oranının yavaşlaması, ii) tekelleri çok uluslu şirketlerin dünya çapında yayılması, iii) sermaye birikim sürecinin finansallaşması durumlarıdır (akt. Foster, 2008). Bu üç durum 2008 Krizi'nin meydana geldiği iktisadi yapının temel direklerini oluşturmaktadır. Bu noktada öncelikle tekelleşme olgusundan ve finansallaşmayla ilişkisinden bahsetmek gerekir.

Büyük ölçekli üretim alanları, tekelleşmenin ilk ve en önemli unsurlarından olmaktadır. Rekabet savaşı, Marx'ın da dediği gibi, fiyatların ucuzlatılması ile yapılır ve bu da emek üretkenliğine ve üretim ölçeğine göre gerçekleştirilir. Böylece küçük sermaye büyük sermaye tarafından alt edilmiş olur. Sonrasında ise küçük sermayenin bir kısmı ortadan kalkar, diğer kısmı da daha etkin çalışan ellere geçer ve bu şekilde hacim olarak büyür. Özetle, rekabetçi mücadele tekelleşmenin en temel aracıdır. Tekelleşmeyi sağlayan başka bir güç daha vardır. Bu da kredi sistemidir. "Kredi sistemi, birikimin sinsi bir yardımcısıdır ve görünmez bağlarla tüm topluma yayılmış para kaynaklarının bireysel ya da bir araya gelmiş kapitalistlerin eline geçmesini sağlar" (Sweezy, 2007: 255).

Sweezy bu üç eğilimin de aslında içsel olarak karşılıklı bir ilişkiye sahip olduğunu belirtmektedir. Tekelleşme büyük şirketlerin kârlarını şişirirken piyasadaki kontrol, ek yatırım talebini azaltmış; dolayısıyla toplumsal büyüme oranı yavaşlamıştır. Başka bir deyişle, daha fazla kâr, daha fazla yatırım getiremediği için ekonomi, mevcut potansiyeli kullanmanın yolunu ararken gerçek yatırımın kısıtlanması ile finansallaşmayı ortaya çıkarmıştır (akt. Foster, 2008:48). 1974'te petrol fiyatlarındaki büyük artışla gelen bunalım, mevcut ekonomik sistemin sürekli denetlenmesinin kâr getiren yeni yatırımları engellediği düşüncesi ile

değerlendirilmiş; böylece tam serbestliğin yaşandığı ve temelinde reel sektörden beslenen, hatta onu sömüren finansal bir sektörü meydana getirmiştir.

Paradoks gibi görünse de, paranın özgürlüğü ticari kısıtlamaların sonucunda ortaya çıkmıştır. Ekonominin yeniden finansallaşması süreci, temelde Keynesyen politikaların egemen olduğu dönemde söz konusu olmuş; 1970'lerden itibaren para sermayelerinin korunması ve genişletilmesinin bir yolu olarak finansal ürünlere talebin artırılması şeklinde gerçekleşmiştir. Tüm bu ekonomik gelişmelerin yanı sıra, Sovyetler sisteminin çökmesi ve Çin ve Hindistan'ın küresel üretime katılması dünya işgücü piyasalarına ciddi oranda ücretli emek kitlesinin katılmasına sebep olmuş; bu durum da tüm dünyada ücret gelirlerini geriletmiş ve sömürü oranını arttırarak sermaye cephesinde biriken artığın finansal sektöre yönlendirilmesi sonucunu doğurmuştur (Silver, 2009).

Son otuz yılın temel olgularından biri olarak görülen yeniden finansallaşmanın aslında 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. Ancak 1929 Krizi ile finansallaşma süreci sekteye uğramış ve 1980'lerde yeniden ivme kazanarak temelindeki üretim sisteminin tepesine oturduğu yeni bir yapıyı meydana getirmiştir.

1980'lerde finans sektörü o kadar genişlemiştir ki bazı iktisatçılar bu durumun içinde taşıdığı tehlikeleri, finans sektörüne *kumarhane ekonomisi* yakıştırması yaparak ifade etmiştir. Misnky de finansal piyasaların doğuştan kırılğan ve istikrarsız olduğunu vurgulayarak bu görüşü desteklemiştir (akt. Davidson, 2001). Ancak burada esas önemli olan nokta finans sektörünün reel sektör üzerindeki etkisi olmaktadır. Sweezy, finans sektörü ve reel sektör arasındaki ilişkiyi ifade eden üç temel noktanın varlığına dikkat çekmektedir: i) Reel sektördeki durgunluk, kapitalistleri, para sermayelerini korumak ve onları genişletmeleri için finansın büyümesine bağımlı kılmıştır, ii) Finansal yapının reel ekonomideki temellerinden bağımsız biçimde genişlemesi mümkün değildir ve iii) Finansallaşma ne kadar genişlerse genişlesin, üretim içindeki durgunluğu asla alt edemez (akt. Foster, 2008).

Finansal işlemlerin genişleyerek finansın sürekli büyüyen bir sektör olarak kendini ortaya koyması yeni finansal kurum ve araçları gerektirmiştir. Böylece aşırı denetimle baskılanan ekonomik yapı, onun özgürleşim alanı olduğu iddiasıyla ortaya

çıkan ve risk almanın temel ekonomik güdü olduğu finansal sektöründeki bu kurum ve araçlarla bir anlamda güvence altına alınmıştır (Gamble, 2009). Böylece değişen ekonomik yapıya uyum sağlayacak esnekliğe ve serbestliğe imkân verecek yeni politikaların geliştirilmesi gereği ortaya çıkmıştır. Bu noktada, Keynesyen politikalardan vazgeçilmesiyle yeniden “serbest piyasa her sorunu çözer” düşüncesi benimsenmiştir. Önceki dönemin ekonomik müdahaleciliğine ve kontrolcülüğüne karşı, sermayenin küresel çapta serbestliği bu yeni dönemin en ayırt edici özelliği haline geldi. Özelleştirmeler, iş gücü piyasalarının esnekleştirilmesi, sendikasılaştırma ve emeğin örgütlenmesine getirilen kısıtlamalar da bu politikaların desteklediği uygulamalar olmuştur.

1980’lerin sonuna doğru finansın reel ekonominin önüne geçerek denetimsiz bir şekilde genişlemesi, tekelci-finans sermayesinin ideolojik karşılığı olan neoliberal anlayışla mümkün olmuştur. Neoliberalizm, klasik iktisadi görüşün savunduğu serbest piyasa ekonomisinin, iktisadi dengenin sağlanmasında temel anlayış olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu anlayışa göre, piyasa hiçbir müdahaleye ihtiyaç duymamakta; onun kendi işleyiş mekanizmaları, başka bir ifadeyle “görünmez eli” her şeyi düzenlemektedir.

Neoliberalizm, kavramsal olarak 19. yüzyılın sonlarına doğru Charles Gide tarafından ifade edilmiştir (Oxford English Dictionary’den akt. Thorsten ve Lie, 2009). Ancak o zamanlar neoliberalizm kavramı günümüzdeki anlamıyla kullanılmamıştır. Günümüzdeki anlamıyla neoliberalizm ilk olarak II. Dünya Savaşı’ndan önce, klasik liberalizmi yeniden güçlendirme amacıyla ortaya çıkan politik bir ideolojiyi ifade etmek için kullanılmıştır. Asıl anlamını da 1970’lerin sonuna doğru Keynesyen politikaya karşı mücadele verirken kazanmıştır (Thorsten ve Lie, 2009).

Neoliberalizmin tanımlanması konusunda görüş ayrılıklarının olmasına rağmen, Dumènil ve Lévy neoliberalizmin doğası ve içeriğine dair herkesçe kabul edilen birkaç genelleme yapılabileceğini söylemektedir (2009a). Buna göre, neoliberalizm mülk sahipliği-yönetim ayrımı sonucunda şirket yönetişiminin ön plana çıkarıldığı üretim ilişkileriyle doğrudan ilgilidir. Aslında, neoliberalizmin tam olarak ne olduğu ortaya konmaya çalışılsa da onu tanımlamak çok da kolay değildir.

Çünkü neoliberalizm ekonomik ve siyasal alandaki baskınlığı sebebiyle toplumsal yaşamın her alanına da sinmiştir. Bu yönüyle de onu belirli kalıplardan ayırıp ortaya koymak oldukça zordur. Örneğin, neoliberalizmi belirli sınıf kalıplarıyla tanımlamak mümkün değildir. Ama sınıfsal ayrışmalara neoliberal perspektifle bakılabilir.

Neoliberalizmin nasıl işlediğini ortaya koyan çalışmalara bakıldığında, literatürdeki egemen yaklaşımın daha çok neoliberalizmi ekonomik boyutlarıyla değerlendirdiği görülmektedir. Neoliberalizmi tamamen ekonomik bağlamlarıyla tanımlayan Munck'a göre, iktisadın en önemli amacı olan kaynakların etkin dağılımı ve en etkin biçimde tahsis edilmesi piyasa mekanizmalarıyla gerçekleşmektedir (akt. Thorsten ve Lie, 2009). Bu noktada ekonomiye yönelik yapılacak bir müdahale kaynakların en etkili ve verimli şekilde dağılması önünde bir engel oluşturarak piyasanın dengesini bozmaktadır. Neoliberal iktisatçılara göre, mevcut sistem öylesine müdahale kabul etmez bir düzendir ki, ekonomik yapıyı tehdit eden kriz dönemlerinde dahi uygulanacak olan kriz önlem paketleri ekonomik yapının doğal dengesini bozacağı endişesiyle ana akım iktisatçılar tarafından uygun görülmez. Onlara göre, müdahaleler krizi daha da derinleştirmektedir. Ancak teoride bunu savunan serbest piyasa taraftarı iktisatçılar, iktisadi kriz dönemlerinde devlet müdahalesinin neden geciktiğini de sorgulayabilmektedir. 2008'de yaşanan krizin akabinde Avrupa Merkez Bankası Başkanı Trichet, devlet eli ile kurtarılan büyük finansal şirketlerden olan Bear Stearns'e yapılan müdahaleyi değerlendirirken onun yerinde yapılmış bir müdahale olduğunu ifade etmiştir (Trichet, 2009). Öte yandan, devletin ekonomiye yaptığı müdahaleleri sadece kriz dönemlerinde uygulanan programlar olarak düşünmemek gerekmektedir. Aktan, siyasi otoritenin, yeniden seçilebilmek adına kamu harcamalarını sürekli olarak arttırdığını ve bunun sonucunda da kamu kesimi finansman açığı sorunu yaşandığını söyleyerek uygulanan siyasi bir politikanın dahi ekonomik düzenin dengesini bozduğunu vurgulamıştır (2008).

Neoliberal iktisadın işleminde, Polanyi'nin de belirttiği gibi, "kârları garantiye almanın tek yolu, yalnızca, kendi kurallarına göre işleyiş ilkesinin birbirine bağlı rekabet piyasaları aracılığıyla korunması"dır (2009: 123). Bu noktada rekabet kavramının da önemine dikkat çekilmelidir. Rekabet, kapitalist gelişmenin temel güdülerinden biri olmaktadır; rekabet olmadan kâr mücadelesi verilemez. Rekabet

ilerlemenin gerçekleştirilmesinin esas koşuludur. Bu doğrultuda, rekabetin var olmadığı yerde ilerlemeden bahsetmek mümkün olmamaktadır. Rekabetin anlamı ise uluslar, bölgeler, firmalar ve insanlar arası mücadeleyi kapsamaktadır. Neoliberal ekonomi politığıne göre, ekonomik alanda rekabet ancak kamu kurumlarının özelleştirilmesiyle sağlanmaktadır. Bu bağlamda, 1979'da Thatcher ekonomik alanda ilerlemenin sağlanması için kamu sektörünün özelleştirilmesi politikasını benimsemiş ve yaptığı özelleştirmelerle kamu sektörünü yok ederek, bir yandan da sendikaları ciddi bir biçimde zayıflatmıştır (George, 2009). Uygulamaya sokulan özelleştirme politikalarıyla kamu kuruluşları da serbest piyasa ilkelerine göre işlemeye başlamıştır.

Neoliberalizm, toplumun alt tabakasında yer alan maaşlı işçilerin daha üst katmanlara geçmesinden ziyade onların içinde bulundukları katmanda kalmalarını destekler. Buna ek olarak, neoliberalizm fiyatların istikrarı ve menkul değer sahiplerinin varlığını korurken, işçileri işsizlikle tehdit ederek emek gücü maliyetinin kontrol edilmesine hizmet etmekte; bu yönüyle de vahşi kapitalist ruhu taşımaktadır.

Polanyi, "Piyasanın işleyişine engel hiçbir politika veya önlem düzenlenemez; yalnızca piyasayı ekonomik alanın tek düzenleyicisi durumuna getiren koşulların sağlanmasıyla, piyasanın kendi kurallarına göre işlemesini garanti altına alan politika ve yöntemlere yer vardır" diyerek neoliberal ekonomik sistemin meşrulaştırılmasını sağlayan politik mekanizmalara dikkat çekmektedir (2009: 116). Neoliberal olsun ya da olmasın kapitalist sistem yapısal krizlere karşı bağışıklık kazanmış değildir ve bu boşluk neoliberal politikalarla doldurulmaya çalışılmaktadır. Böylece olası bir aksaklık neoliberal perspektifle meşrulaştırmaktadır (Dumènil ve Lévy, 2009a). Örneğin neoliberal söylem "işler iyileşmeden önce kötüleşmelidir" fikrini savunarak yaşanan ekonomik çalkantıları normalleştirmekte; işler iyileşince de yüksek kalite mallarda bolluk, üretim verimliliğinde yükseliş ve iyi çalışanlara refah vaat etmektedirler (Kagarlitskiy, 1992). Neoliberal fikrin monetarist ilkesine göre, serbest piyasa ekonomisinin kendi iç dinamiği sayesinde istikrarlı bir modeldir; ancak bu iç dengeye rağmen ekonomi her zaman tam istihdam düzeyinde olmamaktadır. Monetaristler, insanların daha iyi bir iş arama veya işsizlik yardımından yararlanmaları sonucunda belirli bir süre işsiz kalabileceklerini, böylece de ekonomide her an doğal bir işsizliğin olacağını söylemektedirler. Bu da işsizliğin

normalleştirildiği başka bir meşrulaştırma örneği olmaktadır. Bu bağlamda devletler ya da bağımsız olduğu iddia edilen kurumlar neoliberal uygulamalarla işleyen kapitalist iktisadın bekçiliğini yapmakta ve onu toplumsal alanda her türlü muhalefete karşı korumaktadır. Bu meşrulaştırmayı gerçekleştiren de neoliberal devlettir. Thorsten ve Lie'ye göre, neoliberalizm, devletin tek amacının özel mülkiyet hakları kadar bireysel, özellikle de ticari hakları korumak olduğu politik bir inançlar dizisidir (2009). Devlet kendi kurallarına göre işleyen piyasanın üretimi için gerekli olan altyapıyı sağlarken, diğer yandan onun istikrarını garanti altına almak için müdahaleden uzak durmaktadır.

İnsan, akılcı bir varlıktır ve o, kendisini diğer varlıklardan farklı kılan bu özelliğini kullanarak gerçeği görebilir, doğru kararları alabilir. Bu görüş, insanın tamamen akılcı olduğunu ve bu bağlamda hata yapma olasılığının olmadığını savunur. Buradan hareketle, neoliberal düşünceye göre, rasyonel bireylerin bulunduğu ekonomik eylemlerin sonuçlarının yanlış olması, onları zarara uğratması mümkün değildir. Neoliberal anlayışla şekillenmiş bir ekonomi ancak rasyonel olarak nitelendirilmeyen eylemlerle sekteye uğrar; neoliberal iktisatçılara göre bu eylemler devlet müdahaleleridir. Ancak şu bir gerçektir ki, neoliberal devlet olmadan neoliberal bir ekonomi mümkün değildir. Çünkü devletin tek işlevi neoliberal iktisatçıların iddia ettiği gibi sadece milli güvenlik alanıyla sınırlı değildir. Devlet aynı zamanda ekonomik statükoyu korumaktadır. Bu durumda da devlet bazı müdahaleler yapmaktadır.

Devlet egemen görüşleri topluma baskı aygıtlarını ya da ideolojik aygıtlarını kullanarak benimsetir. Bu noktada devletin aygıtları ile devletin ideolojik aygıtları arasındaki ayrımı net bir şekilde ortaya koymak gerekmektedir. Devletin baskı aygıtı ordu, polis gibi çoğu zaman zor kullanılmasını ifade eder; devletin ideolojik aygıtları ise "birbirinden ayrı ve özelleşmiş kurumlar biçiminde dolaysız olarak çıkan belirli sayıda gerçekliği" belirtmektedir (Althusser, 2006: 63).

Devletin hem baskı hem de ideolojik aygıtlarının esas amacı üretimi ve yeniden üretimi sağlamaktır. İdeolojinin işlevi bu dönüşümü gerçekleştirme ve de koruma noktasında önemlidir. Bu aşamada devletin ideolojik aygıtlarından, özellikle yeniden üretim konusunda toplumsal alanı dönüştürmeye çalışan ideolojik

aygıtlardan, *öğrenimsel ideolojik aygıt* çok önemlidir. Buna ek olarak aile ve kültürel ideolojik aygıtlar da söylenebilir. Öğrenimsel ideolojik aygıt insanları, onların öğrenime en açık oldukları dönemlerde etkiler. Okullarda egemen ideoloji tarafından belirlenen müfredatlar işlenir ve adeta insanlara ilerde düzeni nasıl devam ettirecekleri öğretilir. Bu öğretim süreci sadece öğrenimsel ideolojik aygıt tarafından gerçekleştirilmez; insan okul hayatından önce de biçimlendirilmeye başlamıştır. Aile ve kültürel ideolojik aygıtlar aracılığıyla, çocuklar izledikleri çizgi filmlerle, oynadıkları oyuncak karakterlerle, hatta uymadan önce onlara söylenen ninnilerle yaşadıkları toplumun üyesi olmayı öğrenirler; toplumsal hayat içerisinde de eylemleriyle egemen ideolojiyi yeniden üretirler. Neoliberal devletin gizli işlevi de bu yeniden üretim sürecini desteklemektir. Bu yüzden neoliberal devlet insana *birey* şeklinde seslenmektedir. Bu kavramın kullanılmasında da insanın bir, tek olduğu vurgulanmaktadır. Böylece insanı bir ölçüde toplumsal kısıtlamalardan kurtardığını ima eden neoliberal ideoloji insanı ekonomik alanda da özgür kılarak insanın serbest girişimciliğine işaret etmektedir. Bu bakış açısına göre, birey tercih ettiği ölçüde sermayeyle istediği sektöre yatırım yapabilir ve akılcı davrandığı sürece bu ekonomik girişiminin kazancını elde edebilir. Ancak bu durum ekonomik gerçeklik ile uyuşmaz. Böylesi bir bakış açısı akılcı davranan bireyin her eyleminin fayda sağlayacağını varsayar. Akılcı davranış zarardan kaçınan davranıştır. Bu görüşüne ekonomik alandaki karşılığı da akılcı yatırımların kâr getireceği doğrultusunda olacaktır. Fakat yaşanan krizler bu bakış açısıyla örtüşmez.

Bu bağlamda neoliberal devlet aslında çelişkiler ağı içerisinde. Bir yandan ekonomiye müdahale kaçınılmazdır; diğer yandan da rekabetçi ekonomik ortamda yapılan müdahaleler (zaman zaman yapılan sübvansiyonlar veya bunalım dönemlerinde uygulanan paket programlar) söz konusu olmakta ve bu durum devletin korumaya çalıştığı ekonomik alana duyulan inancı sarsmaktadır. Buna karşı, Friedman “görünmez elin gelişmedeki gücü, görünen elin gerilemedeki gücünden daha üstündür” diyerek devlet müdahalesinin ne boyutta olursa olsun ekonomik yapının iç işleyişinden daha etkili olamayacağını vurgulamaktadır (1988: 322). Bu sebeple, ona göre devletin rolü sadece yasa koymak, hakem olmak ve “babaca himayecilik gerçeklerine dayanan eylemlerini” gerçekleştirmesi ile sınırlıdır (1988: 47).

Neoliberal iktisatçıların devletin ekonomik alana doğrudan müdahale etmesine karşı olmaları ve devletin de onların bu duruşunu destekleyen politikaları uygulaması neoliberal devletin, ekonomik yapının oldukça karmaşık görülen ve bir o kadar da hassas olan etkinliklerini göğüsleyemeyecek kadar korkak ya da güçsüz olduğunu düşündürebilir. Ancak sanıldığıının aksine “neoliberal devlet güçsüz bir devlet değildir; tersine çok güçlüdür” (Dumènil ve Lévy, 2009b: 54-55). “Kapitalizm bugün için, devlet olmadan, Keynesyen dönemde yapabildiğinden daha fazlasını yapamayacak durumdadır” (Harman, 2009: 85-86). Neoliberal devletin ekonomiye uzak durmasının -daha doğrusu uzak duruyormuş gibi görünmesinin- sebebi aslında neoliberal ideolojinin ürünüdür ve bu konu çoğu zaman göz ardı edilir. Üstelik bu durum salt teorik bir idealden öteye gitmemektedir. Gelişmiş kapitalist ülkelerdeki kamu harcamalarına bakıldığında durumun hiç de neoliberal idealin öne sürdüğü gibi olmadığı görülmektedir.

Neoliberalizmin, ideolojik açılımlarının göz ardı edilmesi adına sadece ekonomik boyutlarıyla ele alınması, iktisatçıların neoliberalizm başlığı altında anlattıkları her şeyi ekonomik bir dil kullanarak sunmaları gerektiği sonucunu doğurmuştur. Neoliberalizmin sadece ekonomik bir programdan ibaretmiş gibi gösterilmesinde onun ekonomize edilmesi ve bunun da tamamen matematiksel ifadelerle ortaya konması yatmaktadır. Bu durum yeni bir oluşum olmayıp 19. yüzyıl liberalizminin her şeyi ekonomize eden tutumuna dayanmaktadır (Acar, 2008). Bu noktada neoliberalizm, ekonominin kurallarını topluma dikte ettirmesi ihtiyacının meşru kılınmasına hizmet etmektedir. Bunu yaparken iktisatçıların tamamen matematiğin yöntemlerini benimsemiş olmaları iktisadı sadece matematiksel çözümlemeler aracılığıyla analiz edilen bir disiplin haline getirmiştir. Buğra’nın ifadesiyle, bu gelişmeler “iktisadı gerçeklikten koparıp matematiğin kölesi haline getirdi” (2010: 345). Ekonomide matematiksel analizin baskın yöntem olarak kullanılması sadece ekonomiyi toplumsal hayattan ayırmakla kalmamış, aynı zamanda da iktisat çevrelerinin içinde yöntemsel tartışmalar yaşanmaya başlamıştır. McCloskey, matematiksel ifade şeklinin iktisatta anlaşılabilir kalmadığını belirterek, 1985’te yazdığı *The Rhetoric of Economics*’te iktisadın bilimsellik kaygısının bir kenara bırakılması ve disiplinli konuşma tekniği olarak retorik yöntemlerin ön plana çıkarılmasının gerektiğini bildirmiştir (akt. Buğra, 2010).

Neoliberalizmi anlama ve anlamlandırma konusunda, onu ekonomik bağlamlarıyla ele alan egemen anlayışının yanı sıra literatürde neoliberalizme karşı eleştirel bir tutumun olduğu da görülmektedir. Neoliberalizm hakkında yazılan çoğu çalışma, farklı bakış açılarını yansıtsa ve onu farklı yönleriyle ele alsada belli ölçüde onun eleştirisini sunmaktadır. Bunun nedeni Crotty'nin de belirttiği gibi, "neoliberalizmin yapıları ve uygulamalarının temelde hatalı" olmasıdır (2009). "Bu yapılar ve uygulamalar, gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde yaşayan nüfusun büyük çoğunluğu için refah ve güvenlik sağlayacak iktisadi bir çerçeve yaratmamaktadır" (Crotty, 2009: 138). İktisatçıların neoliberal açıklamaları aşırı ölçüde matematiksel ifadeler kullanarak aktarması da aslında bu aksaklıkları meşrulaştırma, daha doğrusu bu hatalı yönlerin gizlenmesi işlevine sahiptir. Diğer yandan neoliberal iktisadın yöntemsel yaklaşımından ötürü de oldukça eleştiri almaktadır. Fleetwood, "Neoklasik İktisat Neden Hiçbir Şey Açıklamaz?" adlı makalesini şu sözlerle bitirmektedir: "Neoklasik iktisat teorisinin kökeni tümdengelimci yöntemle, olayların sabit birleşimine, sahte kapalı sistemlere ve *bilinen* yalanlara bağlıdır ki, bu yüzden hiçbir şey açıklamaz" (2004: 137). Buğra da iktisat yöntemini ele aldığı *İktisatçılar ve İnsanlar*'ın başında iktisatta yöntem sorunlarını konu alan bir fıkra anlatmaktadır. Bu fıkra göre bir gemi kazasında bir kimyacı, bir fizikçi ve bir de iktisatçı kurtularak bir adada yaşamaya başlamışlardır. Kurtulurken de yanlarına gemiden birkaç konserve almışlardır. Ancak yanlarında konserve açacağı yoktur ve konserveyi açmak için çözüm aramaya başlarlar. İlk olarak kimyacı konserveyi ısıtarak patlatma yöntemini sunmuştur. Fizikçi ise konserveyi kayalara çarptırarak parçalayabileceklerini söylemiştir. İktisatçıya sıra geldiğinde ise ilk olarak iktisatçı sakin olunması gerektiğini belirtmiş ve "varsayalım ki elimizde bir konserve açacağı var" demiştir (Buğra, 2010: 9-10). Görüldüğü üzere egemen iktisadın yöntemi gerçektışı olmakla eleştirilmekte ve çoğu zaman bu, statükocu iktisatçıların kabul edilse de yöntemsel tartışmalar ekonomi alanının dışına itilmektedir.

"Neoliberal sistem her türden gözle görülebilir ne kadar çok felaketi beraberinde getirmiş, finansal krizleri çıkarabilmiş, kaç kişinin zarar etmesi ve toplumun dışına itilmesine neden olmuş olursa olsun, söz konusu sistem, sanki hakkında ayet varmış gibi, kaçınılmaz olarak bizler için en uygun iktisadi ve sosyal

düzen olarak gösterilir” (George, 2009: 36-37). Diğer bir ifadeyle, neoliberal iktisatçılar amaçlarına ulaşmakta ve insanları bu sisteme inandırmaktadırlar. Neoliberalizmin bir yandan ciddi anlamda eleştirilmesine rağmen diğer yandan benimsenmesinin temelinde toplumsal hareketleri kontrol altına alması yatmaktadır. Bu noktada, bazı uğraklar dikkati çekmektedir. Bu uğraklara 1970’lerde Amerikan hayat tarzındaki doğal kılınmış konumlara karşı protestoların yükselmesi, Almanya ve Japonya’nın ABD’ye rakip olmaya başlaması ve de Vietnam’da II. Dünya Savaşı sonrasında ilk kez yapılan ekonomik büyüme uyarısı karşısında savaş girişimlerinin yük yaratması gibi sebepler gösterilebilir (Schmidt, 2009). Ancak daha derinlere gidildiğinde, neoliberalizmin ekonomideki ciddi boşlukların doldurulması ihtiyacından, yenilik arayışından ortaya çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda ekonomik neoliberalizm, kendinden önceki Keynesyen dönemdeki makro iktisadi anlayışa karşı çıkararak ekonomide mikro yaklaşımın benimsenmesi gerektiğine işaret etmiş; *rasyonel beklentiler* kavramının ön plana çıkarılmasıyla ekonomik faaliyetlerin doğrudan bireysel davranışlarla ilgili olduğu vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra, neo klasik iktisadın geliştirdiği ekonometrik yöntemlerle iktisada saygınlık kazandırılmış ve Keynesyen iktisadın çözemediği durumlarda ekonominin güç kaybetmesinin verdiği moral bozukluğu ortadan kaldırılmış oldu (Buğra, 2010).

Friedman’a göre “ekonomik özgürlüğü doğrudan sağlayan ekonomik örgütlenme, ekonomik gücü siyasal güçten ayırdığı ve bu yolla birinin ötekini dengelemesini mümkün kıldığı için siyasal özgürlüğü de geliştirmiştir. (...) Bu açıdan siyasal özgürlük açıkça serbest piyasa ve kapitalist kurumların gelişmesiyle birlikte gelmiştir” (1988: 26). Ancak bu açıklama oldukça tartışmalıdır. Öncelikle Friedman’ın bahsettiği özgürlük kavramı ele alındığında bu özgürlüğün kimin ya da kimlerin özgürlüğü olduğu konusu sadece neoliberal perspektif tarafından ortaya konmuştur. Neoliberal perspektif özgürlüğü tercihlerin özgürlüğü olarak algıladığı için insanları bazı belirlenimlerle sınırlandırmaktadır (Baudrillard, 2008). Buna göre, insanlar giyecekleri kıyafetleri, sevdiği renkleri, okuyacakları kitapları ve hatta dinlerini dahi seçme özgürlüğüne sahiptirler. Ancak neoliberal özgürlük sınırları çizilmiş bir özgürlük sunmaktadır. Örneğin, insanlar giyecekleri kıyafetleri, hatta sevdiği renkleri tercih ettiklerini düşünürken, aslında bu seçimlerin çoktan moda tarafından belirlendiğini fark etmezler. Görüldüğü üzere bu noktada da piyasa

egemendir. Ancak neoliberal ekonomi politiği adeta buz dağının görünen kısmıdır; görünmeyen tarafında ise onu toplumsal ve siyasal alanın her alanında meşrulaştıran neoliberal ideoloji vardır.

2.3. NEOLİBERAL İDEOLOJİ

“Tarihsel ve toplumsal olan olgu insandan üretiliyorsa, o zaman doğrunun kıstasları insani, dolayısıyla keyfidir” ( nsel, 2006: 88). Son otuz yılı kapsayan bu yeni dönemin doğrusu da neoliberalizmdir. Neoliberalizm, “...çoktandır var olan kapitalist dünya ekonomisinin egemen ideolojisi durumuna gelecek olan ideolojiyi kişiliklerinde canlandıran liberaller” tarafından ortaya atılmış ekonomik ve toplumsal anlayışın 80’lerle birlikte dönüşen kapitalist dinamiklere adapte edilmesi ve bunun meşru kılınması olarak görülmektedir (Wallerstein, 2009b: 82).

Neoliberalizm  topik bir teoriden öte olmadığı gerçeğini kapatmak için politik bir proje  ne sürmektedir. Bu proje gereği, p r piyasa mantığı için engel teşkil edebilecek her şey tedbir altına alınmış, gerekli dönüşümler sağlanmışır (Bourdieu, 2009). Temeli piyasa mantığını her alanda egemen kılınması amacına dayanan sistem, ancak toplumun da bu düzene göre şekillendirilmesiyle işleyebilir. Polanyi bunu, “bir kez ekonomik sistem belirgin dürtülere dayanan ve özel sosyal konumlara yol açan ayrı kurumlar aracılığıyla düzenlenince, toplumun da bu sistemin kendi yasalarına göre işlemesine olanak verecek biçimde düzenlenmesi gerekir” şeklinde ifade etmiştir (2009: 101). Piyasa ekonomisinin emek, toprak ve parayı kapsayan üretim unsurlarını içerdiği düşünüldüğünde, toplumu oluşturan insanların ve onların içinde yaşadığı doğal çevrenin piyasa mekanizmasına dahil edildiği, dolayısıyla toplumun özünün piyasa kurallarının hakimiyeti altına zaten alındığı görülmektedir.

Neoliberalizm, neoklasik politikalara “bilimsel bir cila sürmeye hizmet eder” (Herrera, 2009: 315). Diğer bir ifadeyle, neoliberalizm ideolojiktir; hatta ideolojinin kendisidir. Örneğin neoliberal ideoloji, her nasıl olursa olsun para kazanmanın yararlı bir şey olduğunu söyler. Neoliberal bir perspektiften bakıldığında, evde oturarak finansal kapitalizmin olanaklarından faizle veya bir başka finansal faaliyetle uğraşmak normal bir ticari etkinlik olarak nitelendirilmektedir. Hatta bu işlemler ekonomik bağlamda teşvik edilirken bir yandan da değerli toplumsal faaliyetler olarak g r l rl r. Neoliberal ideoloji, her insana girişimci gözüyle bakarak ve

herkesin ekonomiden (özellikle tamamen serbest olan finansal ekonomi) yatırım yaptığı ölçüde faydalanabileceği inancını yaratmakta, onlara doğrudan ekonomik aktör olma rolünü yüklemektedir. Neoliberal ideoloji bunu şu şekilde meşru kılmaktadır: “ilgili piyasalara girebilen ve bu piyasada yetkin bir aktör olarak işlev görebilen kişi, iyi ve erdemli bir kişidir... Kişi, devletin piyasayı düzenlemesini ya da özgürce başladığı piyasa işlemleri sonucunda karşılaştıkları kayıpların tazmin edilmesini talep ederse, bu durum, söz konusu kişinin ahlaki olarak zıvanadan çıkmış ve olgunlaşmamış olmasının bir göstergesi olarak görülür ve totaliter bir devlet taraftarından pek bir farkı kalmaz” (Thorsten ve Lie, 2009: 161-162). Böylece neoliberal ideoloji insanları özendirerek onlara girişimciliği dikte ederken kişi buna uyum sağlayamazsa da ötekileştirilir. Bu şekilde insanlar yaptıkları her işte, bu işin kendilerine ne kadar kazanç getireceklerini hesaplayarak, daha fazla kazanç sağlamak için diğerleriyle rekabete girerler.

Neoliberal ideoloji insanlara birçok fırsat sunduğunu iddia etmektedir. İlerlemeyi hedefleyen ve bu doğrultuda serbest ekonominin düzenine karşı gelmeden yatırım yapan girişimciler her şeyden önce özgürleşeceklerdir. Ekonomik özgürlük böylece siyasal ve toplumsal özgürlüğü de beraberinde getirmektedir. Friedman 1988’de yazdığı kitabının adını bu sebeple *Kapitalizm ve Özgürlük* olarak koymuştur. Ona göre özgürlük, kazancın başka bir ifadeyle faydanın maksimize edildiği kapitalist bir ekonomide mümkündür. Ancak özellikle serbest finans piyasalarının yapısı düşünüldüğünde, neoliberal ekonominin oldukça hassas, belirsiz ve de riskli olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Kişinin –özellikle bu kişi küçük girişimciyse- yaptığı yatırımın karşılığını alması onun şansına kalmış bir durumdur. Eğer girişimci yaptığı yatırımın karşılığını alamaz ve zarar ya da iflas ederse bu durum onun “özgürce yapmış olduğu tercihler ve seçimlerin ortaya çıkardığı sonuçlar”dır (Thorsten ve Lie, 2009: 162).

Neoliberalizm kazancı ve özgürlüğü vaat ederken girişimciye adeta cennetin kapılarını açmakta; diğer türlü zarar ya da iflas ettiğinde ise bu durumun sorumlusunun girişimcinin kendisi olduğunu söyleyerek kendini aklamaktadır. Neoliberal ideolojinin insanlara özgürlüğü ve refahı vaat etme noktasında ise, aslında bir yandan da alt toplumsal sınıflardan insanlara umut aşılması söz konusudur. Neoliberal anlayışın, meritokratik bir yapıyı desteklemesi sınıflar arası dikey geçişin

mümkün olabileceği inancını oluşturmaktadır. Ancak gerçeklik tam olarak bu şekilde işlememektedir. Neoliberal görüş insanları, kendilerini gerçekleştiren bireyler olarak ekonomik etkileşimden pay alma konusunda eşit şansa sahip olduklarını vurgular. Ekonomik düzlemde herkes kazanç elde edebilir. Ancak bu görüş büyük bir noktayı gözden kaçırmaktadır. Bütün insanlar aynı şekilde dünyaya gelirler; fakat aynı koşullara sahip şekilde değil. Örneğin, bir bürokrat çocuğunun avukat olması, bir işçi çocuğunun avukat olmasından daha kolaydır. Çünkü iki tarafın da sağlayacağı ekonomik imkânlar arasında ciddi bir fark vardır. Bu yaklaşımıyla neoliberal ideoloji sıfır toplam esasına göre şekillenmiş toplumsal yapıyı daha da derinleştirerek onu yeniden üretir. Kısacası, neoliberal ideolojinin sundukları ölümden sonra cennetin vaat edilmesi gibidir ve bu durum çoğu zaman sorgulanmadan kabul edilir.

Görüldüğü gibi neoliberal ideoloji siyasal ve toplumsalı ekonomize ederek insanı girişimciye indirgemiş ve bunu oluşturduğu toplumsal değerlerle meşru kılmıştır. Ekonominin, mantık hatası yapmayan ve ekonomik oluşumları nesnel bir şekilde ortaya koyan bilim olarak meşrulaştırılmasının, insanların tamamen rasyonel varlıklar olduğu ön kabulüne dayandırılması gibi neoliberal ekonominin üzerine oturtulan mikro iktisadi politikalar da sundukları öznellik ve rasyonel beklentiler ile toplumsal değerlerin değişmesini mümkün kılmıştır. İktisadi insan kavramı da bu toplumsal değişim sonucunda oluşturulan değerlerin zeminine oturtulmuştur. Bu bağlamda akılcı varlıklar olarak insanlar kapitalizmin en başından beri kendi çıkarları için kârlarını en yüksek düzeye nasıl çıkaracağını düşünen ve bu doğrultuda yatırım yapan girişimciler olarak görülmektedir. Bu noktada, liberal anlayışın çağdaş kapitalist dönemin dinamiklerine uyum sağlamış şekli ve de Keynesyen dönemin piyasayı baskılayan anlayışına bir karşı tepki olarak neoliberalizm, insanların akılcı varlıklar olduğunu ve bu durumun doğal vurgulayarak kendini meşrulaştırmaktadır.

Bu bölümde son otuz yılın en çok dikkat çeken ve ekonomiyi şekillendirdiği düşünülen üç kavramı küreselleşme, finansallaşma ve neoliberalizmden hareketle 70 sonrası dönem ele alınmıştır. Bu yapılırken öncelikle, kapitalizmin en verimli çağı olan 1940-70 dönemi ve politikaları ortaya konmuş; sonrasında ise 2008 Krizi'ne altyapı oluşturan 70 sonrası ekonomi politığıne yön veren bir iktisadi düşünce sistemi olarak neoliberal düşünce üzerinde durulmuştur. Bir sonraki adımda ise 2008 Krizi,

gelişim ve ortaya çıkma süreci değerlendirilecek ve tetikleyici sebepleri ortaya konmaya çalışılacaktır.

3. BÖLÜM

21. YÜZYILIN İLK BÜYÜK BUNALIMI

2008'de Amerika borsalarının çöküşünün akabinde bütün ağırlığıyla kendisini ortaya koyan kriz, başta ortaya çıktığı ülke olan ABD ekonomisini ve hemen sonrasında tüm dünya ekonomilerini etkisi altına aldı. Kriz, sonuçları itibariyle kısa zamanda toplumsal hayatın da dengelerini bozarak tepkiler yaratmıştır. Krizin toplumsal ve ekonomik alandaki yansımaları dışında göze çarpan bir diğer büyük sonucu da, yaklaşık otuz yıldır benimsenmiş iktisadi kuramın sorgulanmaya başlaması olmuştur. Aslında mevcut iktisadi görüşün sorgulanması durumu 2008 Krizi'ne özgü bir durum değildir. Yaşanan her yapısal krizde, o ana kadar kabul görmüş ekonomik teori yeniden ele alınmış ve çoğu zaman ya revize edilmiş ya da terk edilmiştir. Bu noktada yaşanan sarsıntının toplumsal hayatta yarattığı bunalımları hafifletmeye çalışan siyasetçiler, hatta din adamları ekonomik kriz dönemlerinde mevcut iktisat anlayışının ve de politikalarının değişmesi gerektiği görüşünü desteklemişlerdir. Örneğin, Sarkozy, benzer şekilde Blair, 2008 Krizinin ardından, sistemin aşırı oranda spekülasyonu teşvik etmesinden ötürü bu krizin yaşandığını belirtmiş ve dünya liderlerinin bir araya gelerek ortak bir karar çevresinde hareket etmesi gerektiğini vurgulamıştır (Gezici, 2008).

Yaşanan kriz, ekonomik ve toplumsal bağlamlarda yarattığı etkilerle birçok çalışmanın araştırma konusu olmuştur. Hükümetlerin kriz sonrası artan işsizlik, yoksulluk gibi toplumsal sorunlara getirmeye çalıştıkları çözüm politikaları birçok siyasetçi, iktisatçı ve sosyolog tarafından eleştirilmiştir. Kapitalizmin bu son krizini ele alan Žižek, kitabını *Önce Trajedi Sonra Komedi* olarak adlandırmıştır (2009). Gerçekten de yaşananlar Žižek'in ifade ettiği şekilde gerçekleşmiştir. Kontrolsüzce işleyen ve bu şekilde büyüyen finans sektörünün çökmesi reel sektörün de çöküşünü beraberinde getirmiştir. Krizin ortaya çıkmasından kısa bir süre sonra büyük oranlarda işten çıkarmalar yaşanmıştır. Bu, yaşanan bunalımın trajedi boyutudur. Komedi boyutu ise genel ekonomik dengelerin dünya genelinde düşüş göstermesine ve piyasadaki büyük şirketlerin birbiri ardına iflas etmelerine rağmen devletlerin çok ciddi meblağlarla onları kurtarma girişimi noktasında yaşanmıştır.

2008’de bütün yoğunluğuyla hissedilen bunalımı anlamlandırma konusu sadece eleştirel tavır takınan kesimin değil, aynı zamanda mevcut düzen yanlılarınca da temel mesele halini almıştır. Statükocu kesimin kriz karşısındaki genel tavrı, öncelikle onu görmezden gelmek olmuş, kriz gittikçe kendini gösterdiğinde de onu kabul etmek durumunda kalmışlardır. Krizin kabul edilmesi noktasında da başka bir açılım yapılmaya çalışılmış, insanları krizin sonuna gelindiğine ve yükselişin başlayacağına inandırma girişimleri göze çarpmıştır. Örneğin, 1929’da ABD Başkanı Hoover uzun bir süre krizin boyutlarını küçümsemiştir. Krizle mücadele etmek durumunda kalınca da krizden çıkışın yakın olduğunu söylemiştir. Roosevelt de sonraki yıllarda ekonominin aslında sağlam olduğunu, krizin sebebinin kendi çıkarları peşine düşenlerden kaynaklandığını açıklamıştır (Toprak, 2009). Ancak tarihe “Büyük Bunalım” olarak geçen 1929 Krizini, kâr peşinde koşan birkaç kapitalistin davranışları bağlamında değerlendirmek oldukça yüzeysel bir bakış açısının ürünüdür. Günümüzde hangi ideolojiye sahip olursa olsun bütün iktisatçılar 1929’da yaşanan bu krizin ne kadar büyük bir bunalım olduğu konusunda hemfikirdirler.

2007’de borç balonun gittikçe şişmesini takiben piyasadaki olumsuz havanın daha da kötüye gideceği ve ekonominin çarklarının tamamen duracağı hatta gerileyebileceği korkusuyla krize karşı ilk tepkilerini onu reddederek veren liberal iktisatçılar, ekonomik göstergelerin gittikçe düşmesiyle kriz üzerine daha fazla düşünmeye ve endişe duymaya başlamışlardır. Finans dünyasının üst düzey yöneticileri ile yakın temasta olan J. Attali, özel sohbetlerde çizilen tablonun kamuya aktarıldığından çok daha kötü olduğunu ve kendini göstermeye başlayan bu krizin 1929 Krizine benzer boyutlarda bir krize gebe olduğunu konuşulduğunu söylemiştir (İnsel, 2008). Örneğin, ABD Merkez Bankası eski başkanı Alan Greenspan bu krizi yüzyılda bir olan olaylardan biri şeklinde değerlendirirken aslında 2008 Krizi’nin 1929 krizi kadar büyük bir bunalım yaratacağına işaret etmektedir (Baran, 2008). Diğer yandan, o dönemde yazılan P. Artus’un *Kapitalizm Kendini Yok Ediyor* ve Nobel ödüllü iktisatçı Stiglitz’in *Kapitalizm Aklını Kaçırıldığında* kitaplarının adları dahi birçok şeyi anlatmaktadır. Görüldüğü üzere kriz olgusu artık sadece ondan mustarip olan yoksullar veya kapitalizmin sonunun getireceği umuduyla onu dert edinen solcular tarafından önemsenen bir mesele değildir; ayrıca kapitalizmin

merkezinde olanlar ve bu kesimi destekleyen iktisatçıların büyük bir kısmı da krizi önemseyip ekonomik gidişatın temel sorunsalı olarak ele almıştır. Ayrıca krizin patlak vermesiyle devreye giren büyük ölçekteki devlet müdahaleleri ve IMF'nin dünya ekonomisinin altmış yıldan bu yana ilk kez küçülme yaşayacağını açıklaması içinde bulunulan ekonomik bunalımın ne boyutlarda olduğunu gözler önüne sermektedir (Toprak, 2009). Bu noktada, krizlerin, ekonomik düzene eleştirel yaklaşımlardan öte statükoyu gözetenlerce eleştirilmesi dikkat çekmektedir. Liberal görüş, ekonomik dengeleri sarsmasına rağmen, krizleri tekelleşmeleri sağlayan atılımların gerçekleştirilmesi adına çoğu zaman fırsat olarak değerlendirir. Oysa yaşanan son krizle birlikte bu durum büyük oranda değişmiş, büyük finansal kurumlar dahi krizin ciddiyetine vurgu yapmıştır. 2009'da krizin iyice derinleşince IMF şefi Strauss-Kahn krizin neden olduğu artan işsizliğin çok dramatik sonuçlar doğurabileceğini, toplumsal ayaklanmaların yaşanabileceğini, hatta demokrasinin tehlike altına girip bu durumun savaşların yaşanmasına kadar gidebileceğini söylemiştir (akt. Toprak, 2009).

3.1. FİNANSAL YAPI VE KRİZ

2008'de patlak veren kriz ve toplumun her kesimini ayrı ayrı etkileyen kriz uzun yıllardır ertelenen, bu nedenle de derinliği ve şiddeti olağanüstü boyutlar kazanmış bir krizdir. Sonuçları bağlamında küresel etkiler yaratmış olan böylesi büyük bir krizin açıklanmasında benimsenecek bakış açısı, neredeyse krizin kendisi kadar önemli bir konudur; tarihsel bir arka plan ve toplumsal dinamiklerin gözetilmesini gerektirmektedir. Çok sayıda dünya devi şirketin batması veya batma noktasına gelmesine sebep olan bu kriz, ekonomik çevrimin döngüsel bir krizi şeklinde açıklanamaz. Bu kriz, son otuz yıldır devam eden bir sürecin sonunda patlak vermiştir. "Mevcut küresel kriz, insanlık tarihinde paranın hiçbir altın ya da değerli madenin standartlarına bağlı olmadığı hayali değerlerin hüküm sürdüğü bir finansallaşma sürecinde" meydana gelmiştir (Tonak, 2009: 12). Bu finansallaşma süreci aslında yeni bir süreç değildir. 19. yüzyılın sonlarında başlamış ve 1929 Krizi ve buna karşı korumacı ekonomi politikalarıyla kesintiye uğramıştır. 2008 Krizi'ne arka plan oluşturan yeniden finansallaşma süreci ise, 1944'te kabul edilen Bretton Woods sisteminin temel kabullerinden vazgeçilmesiyle başlamıştır. Bretton Woods sisteminin en önemli özellikleri finansal piyasaları ulusal hükümetlerin denetimine

vermesi, doları altına bağlayarak onu uluslar arası rezerv para olarak kabul etmesi ve bu sistemin korunması için Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'nın kurulmasını gerekli görmesidir (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2008a). Bu rejimin hüküm sürdüğü ekonomik dönemde ABD hegemonik devlet konumundaydı. Ancak 70'lerin sonuna doğru yaşanan sermaye birikimindeki yavaşlama ile ABD ekonomisinin yeni talepleri gündeme geldi. Bunlar, kredi ve para hacmindeki genişleme veya daralma kararlarında tam özerklik, ulusal ekonominin ülke sınırlarını aşarak uluslararasılaşması ve kârların gerilediği sanayi alanından finansal alana geçişi sağlamaktı (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2008a). 1970'lerde Bretton Woods sisteminden D-WSR şeklinde adlandırılan sisteme geçiş ile sabit kur rejiminden vazgeçilip dolar fiyatının döviz piyasalarında serbestçe dolaşımı sağlandı. Neoliberal politikaların uygulandığı bu yeni dönem, dünya piyasalarında standart bir para birimin olmadığı bir ekonomik bir modeli ifade etmektedir. Bu noktada serbestleştirilen paranın değerinin yanı sıra finansal sistemin kuralsızlaştırılması durumu da dikkat çekmektedir. Finans sermayesinin mantığı yüksek faiz, yüksek finansal getiri ve düşük enflasyonu amaçlamasından dolayı da bu yeniden finansallaşma sürecinde, genişleyici Keynesyen politikaların yerini devlet müdahalesinin verimsiz görüldüğü daraltıcı politikalar almaya başlamıştır (Yeldan, 2009). Kısacası, bu denetleyici ve kısıtlayıcı ekonomik dönemden çıkılmasıyla devletler herhangi bir engelle karşılaşmadan para basabilme ve yabancı sermaye yatırımlarını gerçekleştirilebilme imkanına sahip oldular. Ancak şu noktada, ABD'nin bu süreçte ekonomik ve dolayısıyla siyasal egemenliğini sürdüren ülke konumunda olduğunu belirtmek de gerekmektedir. Finansal sistemin öngördüğü serbest ve özgür yapı, uluslararasılaşmanın gittikçe yoğunlaşması ile karşılıklı bağımlılığı arttırmış ve aslında bir yandan mevcut hegemonik düzenin devam ettirilmesine imkan vermiştir. 1970'lerde yaşanan ekonomik çalkantıyı sosyalizmin resmen çöküşü ve Çin ekonomisinin dönüşüm geçirerek küresel sisteme entegre olmasıyla takip etmiş; sonrasında doların egemen ve finansal sistemin üstün olduğu bir döneme geçilmiştir (Camacho ve Nieto, 2009).

Kapitalizmin finansallaşması, iktisadi etkinliğin üretimden finansa doğru kaymasını ifade etmektedir (Foster, 2008). Foster, finansallaşmanın yeniden hız kazanarak iktisadi yapıda gerçekleştirdiği dönüşümü, üretim içindeki temel birikim

sorunun aynı kalması sebebiyle, yepyeni bir dönem şeklinde nitelendirmenin yanlış olacağını vurgulamaktadır. Bunun yerine bu dönemi, tekelci-finans sermaye olarak kapitalizmin “yeni bir melez evresi” biçiminde ele alınmak gerektiğini savunmaktadır (Foster, 2008: 46).

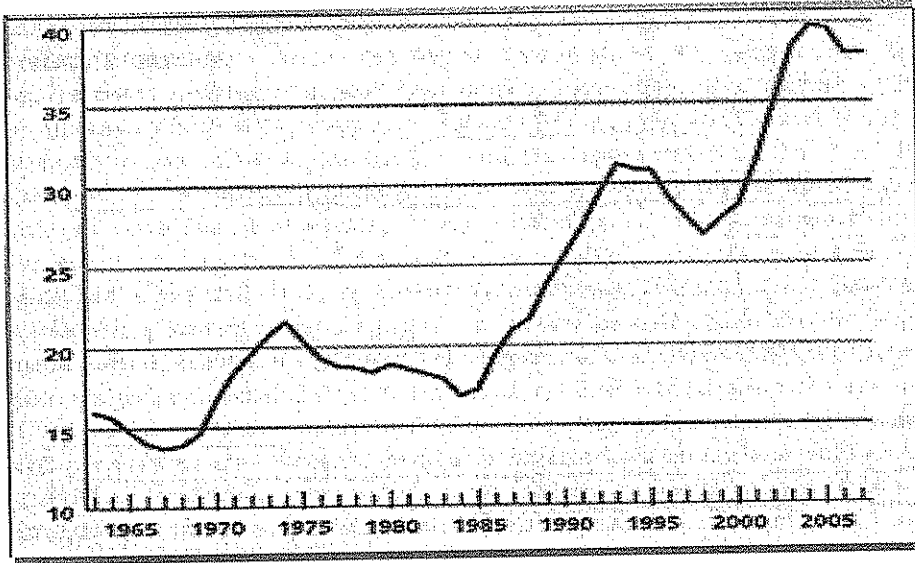
Reel sektörün finansal piyasalarla iç içe geçtiği, hatta finansal sektörün reel sektörden elde edilen kârlarla beslendiği bu ekonomik yapıda, finansallaşma üretken sermayeye göre farklı bir istihdam yapısı gerektirmektedir. 1970’lerde finansal piyasaların genişlemesiyle ekonomide finansal etkinlikler ön plana çıktı. Ekonomik yapıdaki bu değişim, istihdamdaki birtakım değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Bu dönüşümlerin en önemlileri “üretim teknolojilerindeki, özellikle de süreçlerin denetimiyle otomasyonundaki önemli değişiklikler; geçici işten çıkarmaların yaygınlaşması; esnek istihdam biçimlerinin çoğalması” durumları yaşanmış; ek olarak işçilerin yaşam koşullarını etkileyen olumsuz gelişmeler “fiyatların ücretlerden daha hızlı yükselmesi; parasal ücretlerin gerilemesi; sosyal güvenlikle, işten çıkarmayla, yaşlılara sağlanan hizmetlerle ve emeklilikle ilgili koşullarının kötüleşmesi; işletmelerin ödeme güçlükleri yaşamaları ve iflas etmeleri” olarak sayılabilir (Camacho ve Nieto, 2009: 226). Aslında finansallaşmanın emek cephesindeki en büyük etkisi üretim sektörüne göre daha az istihdam gerektirmesi noktasında olmuştur. Bu yönüyle işsizliğin artması şaşırtıcı değildir. Ancak bu durumda yaşanacak durgunluk finansallaşmaya engel teşkil etmemektedir. Hatta 1980’lerde yaşanan ekonomik büyüme neredeyse tamamen finansal etkinlikten sağlanmıştır (Magdoff ve Sweezy’den akt. Foster, 2008). Bu noktada Foster durgun bir ekonomide dahi finansallaşmanın gerçekleşebildiğini vurgulamaktadır. Hatta teorik olarak finansal piyasaların üretim sektöründen beslenmesi ve aralarındaki karşılıklı bağ 1980’lerde “tersine dönmüş” bir ilişki haline gelmiş; 1980’lerin sonunda finansal sektör kendisini “yüksek bir bağımsızlık derecesine” ulaşmış bir şekilde ortaya koymuştur (2008: 52-54).

Her ne kadar finansal sektör kendini bağımsız bir biçimde ortaya koysa da yaşanan bir depresyon döneminde ya da ekonomik göstergelerin istikrarlı bir şekilde düştüğü dönemlerde finansal yapı da bu düşüşten etkilenmektedir. Foster, finansal sektör ile reel sektör arasındaki ilişkiyi şu şekilde anlatmaktadır:

“(1) Temeldeki ekonominin durgunluğu kapitalistlerin para sermayelerini korumak ve genişletmek finansın büyümesine giderek daha fazla bağımlı hale gelmeleri demektir. (2) Kapitalist ekonominin mali üstyapısı alttaki üretken ekonomideki temellerinden tamamen bağımsız biçimde genişleyemezdi; yani spekülasyon köpüklerinin patlaması sürekli tekrarlanan ve büyüyen sorundu. (3) Malileşme, ne kadar genişlerse genişlesin, üretim içindeki durgunluğu asla alt edemezdi” (Foster, 2008: 55).

1970’lerden bu yana, yaşanan periyodik krizler dışında, ekonominin göstergelerinde artış gözlenmiş ve iktisadın finansallaşması durumu ekonomik büyümeyi sürükleyen ana unsur olmuştur.

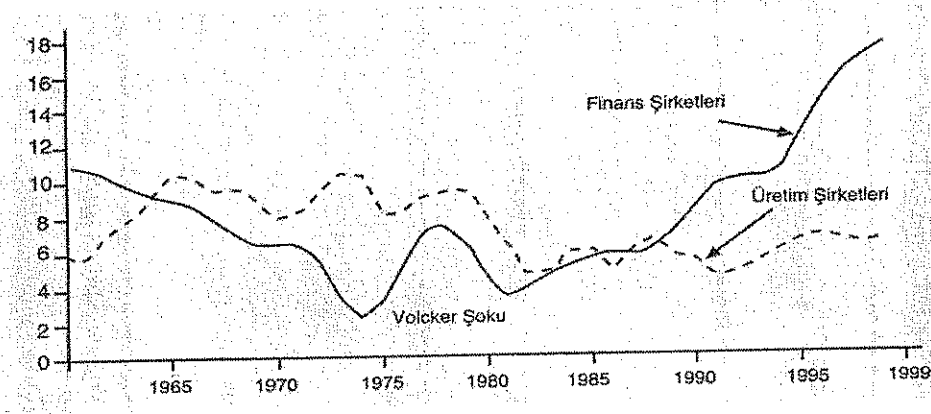
Şekil 1: Toplam Kârların Yüzdesi Olarak Finansal Kârlar

Kaynak: Foster, J.B. (2008), *Kapitalizmin Malileşmesi ve Kriz*, Kalkedon Yayınları: İstanbul.

Görüldüğü üzere finansal kârların toplam kârlara oranı durgunluk dönemleri haricinde hızlı bir artış göstermiştir. Kârlarını sürekli arttıran sektör olarak finans, böylece ekonominin itici gücü olarak görülmeye başlanmış; hatta çoğu zaman ekonomi dendiğinde finansal sistem akla gelmektedir.

Şekil 2: ABD’de Üretim ve Finans Şirketlerinin Kâr Oranları, 1960-99

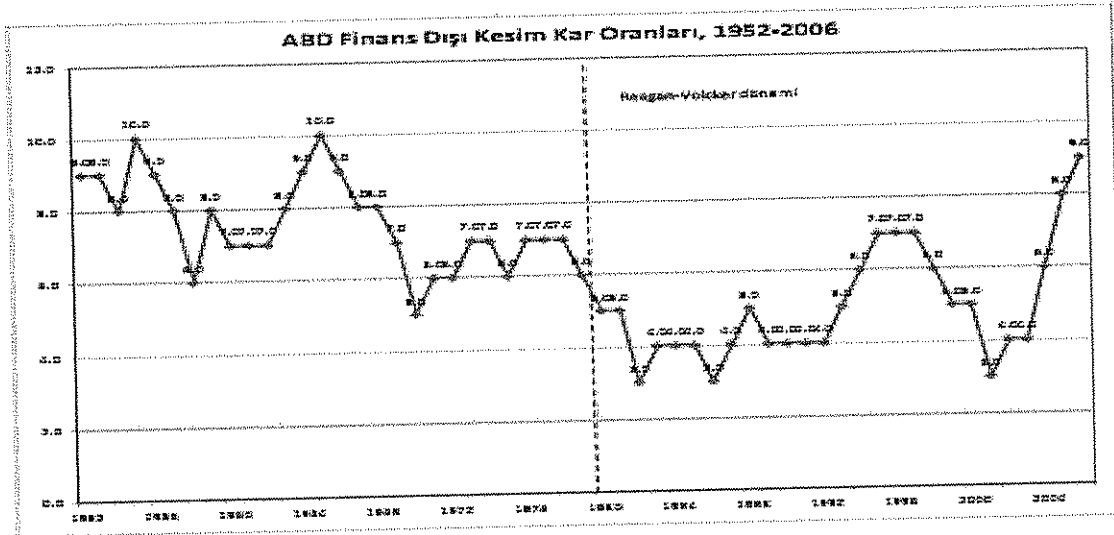

Kaynak: Bağımsız Sosyal Bilimciler (2008a), *Türkiye’de ve Dünyada Ekonomik Bunalım, 2008-2009*, Yordam Kitap: İstanbul.

1960-99 yılları ABD’de üretim ve finansal şirketlerin kâr oranlarını ortaya koyan bu grafikte, 1980 sonrası kapitalizmin yeniden finansallaşmasıyla, kârlılığını arttıran finans sektörünün reel sektörün önüne geçmiştir. Yapısı gereği daha önceden yaratılmış olan değer yeniden paylaşılması olgusunu ifade eden finansal sektörü yeni değer yaratmamakta; tarım, sanayi ve hizmetler kesimindeki yaratılmış olan değere el koymaktadır. Petras ve Weltmeyer, reel sektördeki kullanılan her bir dolara karşılık, dünya finans piyasalarında 25-30 dolarlık bir işlem hacmi gerçekleştirildiğini hesaplamıştır (akt. Yeldan, 2009).

Finansallaşma konusunda yapılan çalışmalar ABD’deki finansal şirket kârlarının, finansal olmayan şirketlere göre arttığını göstermekle birlikte, finansal olmayan şirketlerin sermaye ve para piyasalarına yoğun bir şekilde katılmalarından dolayı bu ikisi arasında net bir ayrım yapılamamaktadır (Krippner akt. Foster, 2008).

Şekil 3: ABD Finans Dışı Kesim Kâr Oranları, 1952-2006

Kaynak: Yeldan, E. (2009), "Kapitalizmin Yeniden Finansallaşması ve 2007-2008 Krizi", *Çalışma ve Toplum*, sayı: 20.

Grafikte görüldüğü üzere 1974'te yaşanan krizin ardından finans dışı sektör kârlılıklarında ciddi düşüşler gözlenmiştir. Bu durum 90'ların sonlarına kadar devam etmiştir. 90'larda sermaye yanlısı bir dizi siyasal müdahaleler ile bu sektörlerde kârlılık artışı hedeflenmiştir. Ancak kâr oranlarındaki bu artış da, reel sektör şirket kârlarının finansal spekülasyon yatırımlarından beslenmesiyle gerçekleşmiştir. Finansal rantlar, sanayi kârlarındaki gerilemeyi telafi etmiştir.

3.2. 2008 KRİZİ NASIL ORTAYA ÇIKTI?

2008 Krizi'ni ele alırken gözden kaçırılmaması gereken en önemli nokta, bu krizin -yaşanan her krizde olduğu gibi- içinde bulunduğu egemen iktisadi yapının yaşadığı derin bir bunalım olarak değerlendirilmesidir. Bu da, yaşanan krizin ileri düzeyde finansallaşmış kapitalizmin iç çelişkilerinden hareketle ortaya çıktığına işaret etmektedir. Ancak somut örneklerle ortaya koymak ve konuyu derinlemesine ele almak için 2008 Krizi'ni meydana getiren ve krizin tetikleyicileri olarak nitelendirebilen birtakım unsurların üzerinde durmak gerekmektedir.

2008'de tüm ağırlığıyla ortaya çıkan krizin nasıl açıklanması gerektiği konusunda literatürde farklı görüşler vardır. Bu çalışmanın birinci bölümünde de işlendiği üzere bu açıklamalar iki temel perspektif bağlamında incelenebilir. Bunlar basitçe statüko yanlısı ve bu duruşa karşı eleştirel bakış açısı olarak nitelendirilebilir. Her iki perspektif de amaçları doğrultusunda krizin farklı yönlerine vurgu yapmaktadır. Ancak çözüm odaklı bir tez oluşturma adına krizin kaynağının ortaya konmasında tarafsız bir yaklaşım geliştirilmelidir. Bu da çok boyutlu bir bakış açısını gerektirir.

Yaşanan bir krizi anlayabilmek için krizin şekillendiği ekonomik yapıyı ortaya koyduktan sonra krizi tetikleyen unsurları ele almak gerekmektedir. Bu yaklaşım genelden özele derinleşen bir bakış açısını sağlamaktadır. 2008 Krizi'ni tetikleyen unsurları temelde dörde ayırmak mümkündür. İlk olarak, son otuz yıldır içinde bulunulan küreselleşme süreci bağlamında dünya piyasalarının yüksek düzeydeki entegrasyonu ve finansal hizmetler sektörünün uluslar arası yapısı yaşanan bir depresyonu dünya çapında ciddi bir krize dönüştürmektedir. İkinci olarak, sadece yüksek kredili mortgage kredileri nedeniyle konut piyasasının değil, aynı zamanda kurumsal sektörün ve dolayısıyla bütün finansal sektörün ciddi bir biçimde borçlandığı görülmektedir. Öte yandan borçlanma yoluyla sahiplenilen riskler hafife alınmış, eksik tahmin edilmiştir. Dördüncü olarak da varlıkları ve yeni tasarlanan borçları tahmin etmekte kullanılan muhasebe yönteminin yetersizliği ve bu yetersizlik dolayısıyla sistem içinde şeffaflığın söz konusu bile olamaması krizi tetikleyen sebepler olmuştur (Muradoğlu, 2009). Finansal sistem içindeki şeffaflığın olmaması özellikle finansal kurumların öngörü yapabilmelerini kısıtlamış ve onların kırılganlığını arttırmıştır.

Devletler iflas eden şirketleri onların hisselerini alarak kurtarmıştır. Burada iki önemli nokta vardır. Bunlardan ilki devletin iflas etmek üzere olan şirketleri vatandaşlarının vergileriyle satın almasıdır. Bu durum da, başta ABD'de olmak üzere birçok ülkede devlet politikalarının sorgulanmasını ve hükümetin belirlediği programlara karşı bir tutumu beraberinde getirmiştir. Kurtarma programları toplumda sosyalizm getiriyor endişesini yaratmıştır. Ancak diğer önemli bir nokta olarak devletin satın aldığı ve dolayısıyla yönetiminde söz sahibi olduğu şirketlerin işleyişine kesinlikle müdahale etmemesi bu tartışmaya yanıt olmaktadır (Žižek,

2009). Devletler sadece şirketlerin mal sahibi olarak kalarak onların kamulaştırılmadığını, başka bir ifadeyle sistemin sosyalist düzene dönüşmediğine işaret etmektedir. Öte yandan kapitalizmi kurtarmaya çalışan bir sosyalizmin ne çeşit bir sosyalizm olduğu da tartışılabilir.

Neoliberal iktisadi anlayışa göre devlet uygulamaları sistemin kendi iç dengesini bozduğu için sistemin işleyişine yapılan bir müdahale krizi tetikleyebilmekte, hatta krizin doğrudan sebebi olarak görülebilmektedir. Ancak bu yaklaşım, ekonominin genişlediği dönemlerde, kârların olabildiğinde arttırılması adına ekonomik düzenin kontrolsüzce işlemesine karşı olası bir engelin önüne geçilmesine hizmet etmektedir. Diğer bir deyişle, devlet müdahalesinin ana akım iktisatçılarca eleştirilmesinin temelinde onun kısıtlayıcı bir etken olarak değerlendirilmesi yatmaktadır. Devletin bu şekilde değerlendirilmesi ancak yaşanan bir depresyonun mevcut iktisadi anlayışın sunduğu yöntemlerle çözülememesi durumunda meşru görülebilir. Yaşanan bu son krizde de ana akım iktisatçıların şirket kurtarmalarını desteklemelerinin sebebi de budur.

2008 Küresel Finansal Kriz'in en dikkat çeken yanı devletin büyük bütçelerle kötüye giden ekonominin göstergelerinin daha da kötüye gitmesini engellemesi olmuştur. Devletin bu şekilde ekonomik hayatın merkezine oturması aslında yaşanan krizin ne denli büyük olduğunu ortaya koymaktadır. Yaşanan bu büyük bunalımı anlayabilmek adına onu tarihsel arka planı dahilinde ele almak gerekmektedir. Bu kriz neoliberal ideolojinin teşvik ettiği denetimsiz ve kontrolsüz spekülâtif hareketlerden kaynaklandığı için öncelikle bu hareketlerin yükselmeye başladığı 70'ler ölçüt olarak alınmalıdır.

1970'ler, bundan önceki bölümde derinlemesine ele alındığı üzere, sabit kur sisteminden vazgeçilerek paranın herhangi bir endekse bağlı olmadığı ve dolayısıyla ekonomik hareketlerin serbestleştirildiği bir ekonomik dönemdir. Bu dönemde bilgisayar teknolojilerinin gelişmesi daha hızlı iletişim ve ulaşımı beraberinde getirmiş ve bu gelişmeler de ekonominin finansallaşması sürecini hızlandırmıştır. Lapavitsas, finansallaşmasının gelişimi sırasında bankalarla diğer finans kurumlarının da dönüştüğünü; ticari bankaların sanayi ve ticari sermayeden giderek

uzaklaştığını vurgulamıştır (2009a). Ekonomideki bu finansallaşma diğer yandan yaşanan krizlerin küresel bir nitelikte olmasına sebep olmuştur.

Finansallaşma başta ekonomik olmak üzere toplumsal ve kurumsal yapılarda büyük dönüşümleri gerekli kılmıştır. Öncelikle büyük kapitalist şirketler, diğer bir ifadeyle tekeller, cephesinde bu dönüşümler yaşanmıştır. Tekel şirketler sabit sermayelerini finanse etmek adına banka kredilerine çok fazla ihtiyaç duymamalarına rağmen “dolaşır sermaye” için ticari ve banka kredilerinden yararlanmaktadırlar (Lapavitsas, 2009a: 43). Bunun yanı sıra tekel şirketler finans piyasalarına doğrudan doğruya girebilirler. Dolayısıyla tekeller her ne kadar başta finans sektörüne bağlı olarak oluşmasalar da ayakta kalmaları için kârlarını arttırmaları bu şekilde gerçekleşmektedir. Büyük sermayelere sahip olan şirketler de böylece finansallaşmıştır. Ekonomik alanda yaşanan bu dönüşümü kurumsal ve toplumsal alandakiler izlemiştir. Merkez bankalarının kurumsal alanda egemen güç haline gelmiştir. Uluslar arası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), Dünya Ticaret Örgütü gibi kendi aygıtları olan finansal küreselleşme “kendisine göre bir yasadır” (Foster, 2008: 59).

Yeniden finansallaşma sürecinde devlet uyguladığı politikalar ve benimsediği ekonomik stratejilerle bu sürece uygun düzenlemelerin yapılmasını mümkün kılmaktadır (Foster, 2008). Ancak yapısal kriz dönemlerinde devlet müdahalesinin daha görünür olması, devlet ve diğer finansal aygıtların gücünün sınırlarına ulaştığı düşüncesini ortaya çıkararak güvensiz bir ortam oluşturmaktadır.

Finansallaşmanın ekonomik yapıda olduğu gibi toplumsal yapıda da doğrudan ve dolaylı olarak birçok etkisi görülmektedir. Öncelikle, finansal dönüşümün sonucu olarak rantıye sisteminin de dönüştüğü, dolayısıyla toplumsal sınıfların yeniden şekillendiği söylenebilir. Büyüyen finansal kurumlarda ve finansallaşmaya adapte olan sanayi sektöründe elde edilen kârlar ayrıca avukatlar, muhasebeciler ve teknik analistler gibi çalışanlar tarafından paylaşılmaktadır. Üstelik finans sektörünün daha az istihdam gerektirmesi kâr paylaşımının belirli gruplarca gerçekleştirildiğini ortaya koymaktadır. Böylece ortaya çıkan sıfır toplam esasına göre şekillenmiş bir toplumda gelir dağılımının aşırı dengesizleşmesi yaşanan krizleri de derinleştirir. Perelman’ın da belirttiği gibi, tüketicinin elinde para yokken

yatırımcının elinde çok fazla paranın bulunması yatırımcıyı spekülâtif hareketlere teşvik eder (2008). Finansallaşmanın toplumsal yaşamdaki bir diğer etkisi de neoliberal ideoloji aracılığıyla risk, yatırım gibi ekonomik kavramların toplumsal hayata sinmiş olmasıdır. Öyle ki gündelik hayatta insanlar eylemlerini kazanç-kayıp ikilemi dahilinde değerlendirmekte, yenilen yemekler dahi lezzetli olarak değil de başarılı olarak nitelendirilmektedir.

Finansallaşmayla birlikte kapitalizm tarihi boyunca var olan emperyalizmin de derinleşmesi göze çarpmaktadır. Lapavitsas'a göre, gelişmekte olan ülkelerin büyük miktarlarda uluslar arası rezervler tutmaya zorlanması gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere bağımlı olması sonucunu doğurmuştur (2009a).

Ekonomik etkinliğin serbestleştirilerek denetimsiz ve kontrolsüz işleminin temel iktisadi anlayış olduğu 1970'ler ve sonrası Əzizov'un da belirttiği üzere her on dokuz ayda bir krizin yaşandığı istikrarsız bir dönem olarak nitelendirilmektedir (2009). Hobsbawm, "1973'ten sonraki yirmi yılın tarihi, yönünü kaybetmiş, istikrarsızlığa ve krize sürüklenen bir dünyanın tarihidir" diyerek bu dönemi özetlemiştir (2006: 554).

1970'ten itibaren yaşanan dikkat çeken sarsıntıları sıralamak gerekirse; 1973 İngiltere Bankacılık Krizi, 1974 Herstatt Krizi, 1982 Uluslararası Borç Krizi, 1986 Bono Krizi, 1987 Borsa Krizi, 1992-93 Avrupa Döviz Kuru Mekanizması Krizi, 1994-95 Latin Amerika'daki kriz ve Türkiye'de Para ve Bankacılı Krizi, 1997 Asya Krizi, 1998 Rusya ve Brezilya Krizleri, 2000-2001 Para ve Bankacılık Krizi ve 2001'de Arjantin'de başlayan küresel kriz gösterilebilir (Əzizov, 2009 ve Delice, 2003). Bu bağlamda Hobsbawm'ın bu dönemi "kriz on yılları" şeklinde ifade etmesi yerinde bir tanımlama olmaktadır (2006: 545). Kriz on yıllarında toplumsal eşitsizlikler gittikçe artmış, özellikle 1980'lerden itibaren yoksulluk ve sefaletin en gelişmiş ülkeler şeklinde tanımlanan ülkelere dahi bütün ağırlığıyla yaşanmıştır. Öyle ki 1993'te New York'ta sokaklarda veya halka açık barınaklarda uyuyan insanların sayısı 23.000 olarak tespit edilmiştir ve bu sayı kent nüfusunun %3'ünü oluşturmaktadır (Hobsbawm, 2006). Bu durum 1950'lerde ya da erken 1970'lerde düşünülemezdi bile. Kriz on yıllarının bu şekilde sorunlu ve toplumsal olarak yıkıcı hale getiren şey konjonktürel dalgalanmaların yapısal karışıklıklarla çakışmasıdır.

Diğer bir ifadeyle, teknolojik gelişmelerle üretim sistemi dönüşmüştür. Bunun en net sonucu da işsizlikteki artış olmuştur. Bu dönemde işsizlik çevrimsel bir olgu olarak değil, yapısal olarak ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle, işlerin düzeldiği zamanlarda dahi işsizlik azalmamaktadır. Bilgisayar teknolojileriyle desteklenen üretim artık daha az sayıda işçiye ihtiyaç duymaktadır; öte yandan genişleyen bir yatırım alanı olarak finans sektörü de teknolojik ilerlemelere bağlı olarak az sayıda istihdam gerektirmektedir.

Ekonomik alanda gerçekleşen yapısal dönüşümler sonuçları bağlamında toplumda bazı çözümlere sebep olmaktadır. 1980'lerde yaşanan işsizlik ve yoksulluk durumları ekonomiye karşı güvensizlik yaratmış; özellikle Amerika'da bir nefret kültürü oluşmuştur. Bu dönemdeki şarkılara ya da televizyon programlarına bakıldığında bu açık bir şekilde görülmektedir. İnsanlar yaşanan bu dönüşümleri açıklamaya çalışırken diğer bir yandan da yerleşik muhalif güçler de dahil olmak üzere mevcut siyaseti suçlama eğiliminde olmuşlardır. Böylece kriz on yıllarında istikrarlı siyasal yapılar da dağılmaya başlamış ve yeni toplumsal hareketler ortaya çıkmıştır.

Kriz on yıllarına eşlik eden toplumsal sarsıntılara karşılık ana akım iktisadın yanıtı her zamanki gibi hazırды. Buna göre, insanlığın bildiği en verimli sistem olarak kapitalizm, tarihi boyunca görüldüğü gibi sermayeyi en verimli alana yönlendirmektedir. Ancak bazı dönemlerde bu işleyiş tıkanabilir ve bu durumda kendini yenilemesi gerekmektedir. Sistem, değişimlere uyum sağlayarak yeniden düzenlendiğinde işleyişine tekrardan devam edebilir. Yaşanan krizler her ne kadar uzun bir süre boyunca ciddi etkiler yaratarak devam ettiyse de kapitalistler ve ana akım iktisatçılar buna inanmaktaydı. Örneğin, 1987'de yaşanan kriz New York borsasında son 73 yılın en büyük düşüşü ile başlamıştır. Bu borsa çöküşü sırasında sadece ABD'deki büyük spekülâtörler ve küçük yatırımcıların uğradıkları hayali sermaye kaybı, 3. Dünya olarak tanımlanan ülkelerin toplam borcundan daha fazla olmuştur (Satılğan, 2009). Ancak bu kriz, döneminde üstesinden gelinebilir olarak değerlendirilmiştir. Bu sebeple, iktisatçılar 70 sonrası meydana gelen büyük ekonomik değişim ve bunu takip eden bunalımları açıklamak, hatta bunun da ötesinde yaşananları normalleştirmek adına yeni teoriler geliştirmeye başladılar. Büyük ölçüde finansallaşmış bir ekonominin krizlerini, bazı finansal hareketlerdeki

dengesizliğe bağlayarak da bunu sağladılar. Bu bağlamda, Turgut dört farklı finansal kriz türü olduğunu söylemektedir (Sachs'tan akt. Turgut, 2006). Bunlar para, bankacılık, dış borç krizi ve sistemik finansal krizdir.

Para krizi, döviz kurundaki ani bir hareket ve sermaye hareketlerindeki keskin bir değişmeyi ifade eder. Döviz rezervlerinin tüketilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bankacılık krizi, banka bilançolarının kötüleşmesi, diğer bir deyişle geri dönmeyen kredilerin artması anlamına gelmektedir. Döviz krizlerinin bankacılık krizlerine sebep olduğu iddia edilmektedir. Dış borç krizleri, bir ülkenin kamu ve/veya özel kesime ait dış borçlarını ödeyememesi şeklinde gerçekleşmektedir. Bir ülkede yaşanan para ve bankacılık krizleri dış borç krizini de tetikleyebilir. Sistemik finansal krizler ise, ekonomik, toplumsal ve siyasal yaşamın değişken yapısından kaynaklanan; finansal sistemin varlık değerlemesi, kredi tahsisi ve ödemeler gibi işlevlerinin kesintiye uğradığı krizlerdir (Turgut, 2006). Krizlerin bu şekilde kategorize edilmesi aslında onların nedenlerini meydana geliş biçimlerine indirgenmesi anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle, finansal krizler finans krizleriymiş gibi ifade edilerek yaşanan krizlerin kaynağı gözden kaçırılmaktadır. Diğer yandan böylesi bir bakış açısı ekonomi ve toplumsal yaşamı birbirinden uzak iki alanmış gibi sunmaktadır. Bu yüzden 2008'de yaşanan krizi ele alırken dikkat edilmesi gereken en önemli nokta kapitalist ekonomi anlayışının benimsediği daha fazla kâr isteği ve bu yolda her şeyin mubah olduğu düşüncesi krizin kaynağını oluştururken bunların getirdiği denetimsiz ve kontrolsüz ekonomi finansal aladaki dengesizleri yaratarak krizin finansal bir nitelikte ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Başka bir ifadeyle belirtmek gerekirse, 2008 Krizi'nin nedenleri, krizin kapitalist ekonominin iç çelişkilerinden kaynaklanması sebebiyle yapısal; ortaya çıkış şekli ise finansaldır.

2008 Krizi gerek ortaya çıkışı, gerekse de etkileri bakımından oldukça fazla dikkat çekmiş, "2007-2009 işgücü piyasalarının büyük resesyonu" hatta "1930'lardan bu yana yaşanan en ciddi ekonomik ve finansal kriz" olarak tanımlanmıştır (Merrouche ve Nier, 2010: 2-3). Krizin ortaya çıkış ve büyüme süreçleri göz önüne alındığında 2008 Krizi'ni diğerlerinden ayıran en büyük özelliğin, bu krizin gelirden değil borç talebinden etkilenecek şekilde ortaya çıkan bir kriz olduğu görülmektedir. Kriz, ABD'de başta konut olmak üzere eğitim, sağlık,

emeklilik gibi kişisel gelirlerin finansallaşmasıyla harekete geçmiştir. Bu süreç aslında 2001-03 döneminde yükselmiş, sonra gerilemeye başlamış; yine de 2006'ya kadar yüksek düzeylerde seyretmiştir (Lapavitsas, 2009a). 2003-2006 arasında kredilerin verildiği borçlu profilinin yaşanan krizdeki önemi büyüktür. Bu dönemde *subprime* olarak ifade edilen ikinci kalite ya da başka bir deyişle geri ödenmesinin hemen hemen imkânsız olduğu ölü krediler verilmeye başlandı. ABD'nin işçi sınıfı olarak görülen yoksul, çoğunlukla siyah ya da Latin kökenli vatandaşlar da bu ikinci kalite kredilerden yararlananlar oldu. Bu ikinci kalite kredilerin en çekici yanı düşük faiz oranlarıyla başlayıp akabinde faiz oranlarının tekrardan ayarlanabilir olmasıydı. Bu şekilde insanlar otuz yıla varan taksitlendirmelerden yararlanabiliyorlardı. Bu krediler aslında finans sistemini tehdit edecek oranda değildi. Ancak 2004-2006 yılları arası ipoteklerin menkul kıymetleştirilmesi ciddi bir tehlike yaratmıştır. Diğer bir ifadeyle, borçların parçalara bölünerek küresel finans sistemine karıştırılması sistem açısından tehlike yaratmıştır. Tehlikenin sistem içinde dağılmasının en büyük sorumluları da türev piyasalarında spekülasyon yaparak riskleri paylaşan finans kurumları ve onları destekleyen bankalardır. Bankalar ilk olarak borçlanarak kamuya ipotekler vermekteydiler. İpotekli ev piyasasının on iki trilyonluk hacminin bir buçuk trilyonu ikinci kalite ipoteklerden oluştuğu için bir buçuk trilyonluk geri ödenemeyen bir boşluk söz konusuydu (Birdal, 2009). Bu durum da piyasada belli ölçüde bir risk meydana getirmekteydi. Ancak asıl kopuş bu riskin dağıtılması noktasında olmuştur. Geri ödenemeyen kredilere karşılık alacaklı olan kurumun ipotekli eve el koymasının akabinde elinde tuttuğu borcu ikinci bir pazarda satması ve ikinci pazardaki şirketlerin de bu dağıtılmış borçlar üzerine işlem yapması; banka ve finansal kurumların bu yola kâr elde etmeleri sistemde büyük bir boşluk yaratmıştır.

2004-2006 yıllarında kişisel gelir finansallaşmasında öncekinden farklı olarak bir yoğunlaşma gözlenmiştir. Konut fiyatlarının yükselmesiyle birlikte konut sahipleri evlerini yeniden ipotek etmek zorunda kalmıştır. Bütün bu çabalara rağmen, 2006'da ikinci kalite ipoteklerin geri ödenememesi durumu ciddi bir sorun olmaya başlamış ve menkul kıymetleştirilmiş varlıklar son derece riskli hale gelmiştir. Bütün bunların yanı sıra, para politikaları da bu borç balonunun şişmesine ve patlamasına doğrudan katkıda bulunmuştur. 2001-2004 yılları arasında faiz oranları -2001'deki New York borsasındaki çalkantının sebep olduğu ekonomik durgunluğun önüne

geçebilmek adına- düşürülmüş, 2004'ten sonra ise bu oranlar yavaş yavaş yükseltilmeye başlanmıştı. 2001 yılında finans balonuna devletin yaptığı müdahale yeni bir balonu teşvik etmiştir. Diğer yandan IMF'nin 2000'lerin başında gelişmekte olan ülkelere dayattığı dolar rezervi biriktirme stratejisi 2007'de bankalar arası bir likidite sorununu meydana getirdi (Lapavitsas, 2009a). “Finansal krizlerde para büyük önem kazanır: Kapitalist ekonomik değerlerle dopdolu olabilir, ancak yalnızca para biçimindeki değer işe yarar ve gömüleme nedeniyle para genellikle ortada gözükmez. Bu durum 2007-2008 yıllarında küresel finans sisteminde hüküm sürmeye devam etti. Ödünç verilebilir sermaye bolluğu vardı, ancak finans kurumlarının gömüleme tutumu yüzünden yükümlülüklerin karşılanmasında kullanılabilecek likidite kıtlığı söz konusuydu” (Lapavitsas, 2009a: 34-35). Böylesi para kıtlığının yaşandığı bir dönemde sadece insanlar değil, bankalar ve finansal kurumlar da birbirlerine borçlanmış durumdaydı. Yoksullar ipoteklerini ödeyemedikçe, menkul kıymetleştirilmiş borçları ellerinde tutanlar arasında dağıtılacak olan faizi toplayan özel amaçlı kurumların üzerindeki baskı şiddetlendi ve bu kurumlar destek bulmak için ana bankalara yöneldiler (Lapavitsas, 2009b). Bu riskli ipotekleri bankaların ellerinde tutmaları ya da tutanları desteklemek zorunda olmaları bu borçlanmayı derinleştirdi.

Mevcut finansal sistemin en dikkat çeken bir diğer niteliği ise uluslar arası bir yapıda olmasıdır. Gelişmiş ve uluslar arası yapıda finansal piyasalara ve kurumlara sahip İngiltere ekonomisinin krize sürüklenmesinin ilk tetikleyicisi İngiliz finansal piyasa ve kurumlarının Amerika'dakilerle bağlantılı oluşudur (Muradoğlu, 2009). Finansal kuruluşların daha fazla kâr hedefleyerek daha az sermaye ile kendilerini finanse etmeye başlamalarıyla finansal düzenin işleyişinin önemli bir parçası olan borçlanma 2008'e doğru gittikçe artmış, hatta kontrol edilemez hale gelmiştir. Üstelik bu durum sadece krizin merkez üssü ABD'de değil, küresel boyutta yaşanmıştır. (Muradoğlu, 2009).

Ekonominin göstergeleri sürekli düşerken kamuoyunun dahi sürekli büyüyen bu borç balonundan haberdar olmasına rağmen bu konuda önlemler alınmaması dikkat çeken bir noktadır. Bunun sebebini Muradoğlu piyasadaki genel “iyimserlik ve kırılganlıkların eksik hesaplanması” olarak belirtmektedir (2009: 6). Buna göre, faiz oranlarının ciddi anlamda düşürülmesi insanlarda borçlarını daha kolay

kapatabileceği fikrini doğurmuştur. Ancak bu fikir beraberinde faizlerin sanki uzun bir süre yükselmeyeceği yanılsamasını getirmiştir. Böylece finansal piyasada riskler hafife alınmıştır. Bütün bunların ötesinde mevcut muhasebe sistemlerinin özellikle son yirmi yılda iyice karmaşıklaşan finansal düzenin hızına yetişememesi ve 1950'lerden beri aynı yöntemlerin kullanılması finansal yapı-kriz ilişkisinin kilit noktalarından olmaktadır (Muradoğlu, 2009).

Sonuç olarak, 2008 yılında ciddi bir kriz ortaya çıktı. Birbirini izleyen iflasların ardından en çok zarar gören kamu kesimi oldu. İşsizlik, eksik istihdam ve kayıt dışı işler bir anda yükseldi.

Şekil 4: 2008 Kriz'i sonrası önemli kuruluşlar ve akıbetleri

Tarihler	Kritik Önemde Olan Kurum ya da Kuruluşlar	Alınan Kararlar ve Ortaya Çıkanlar
Şubat 2007 / Panik öncesi evre	HSCB	Ölü kredinin yarattığı risklerin aniden yükseldiğini belirtti ve çeşitli öneriler sundu.
Mart 2007	HSBC	Amerikan bankacılık sisteminin yapısı HSBC'nin 11 milyar dolar kaybetmesine sebep oldu.
Mart 2007	New Century	Verdiği borçlarla ekonomik çöküşün öncü kuruluşlardan olmuştur; bu sebeple kredi paylaşımları askıya alınmıştır.
Haziran 2007 / Panik Başlangıcı	Bear Stearns	Fonlarını kurtarabilmek adına Bear Stearns 3.2 milyar dolar para akışı gerçekleştirdi.
Haziran 2007	American Home	American Home verilmiş kredileri finanse edemedi ve aniden düştü.
Temmuz 2007	Accredited	İflas ihtimaliyle yüzleşmeye başladı.
Temmuz 2007	BNP Paribas	Kredi kayıplarının piyasaları bulandırması sebebiyle fonlarını durdu.
Temmuz 2007	Amerika Merkez Bankası (FED)	Kredi sistemindeki çatırdamayı hafifletmek için faizlerde %5.75'lik bir kesinti gerçekleştirdi.

Temmuz 2007	Lehman, HSBC, Accredited	Ofislerini kapatmaya başladı.
Temmuz 2007	Amerika Merkez Bankası	Kredi sıkıntılarını hafifletmek adına bankalara 2.2 milyon dolar verdi.
Ağustos 2007	EBC	Piyasalara 250 milyon avro hibe etti.
Eylül- Aralık 2007	Merrilly Lynch, Morgan Stanley, Citigroup, UBS, MBIA, Florida Fund	Ciddi kayıplar yaşandı.
Mart 2008	Merkez Bankaları	Piyasalara yaklaşık 200 milyon dolar sıcak para hibe edildi.
Mart 2008	Amerikan Maliye Bakanlığı	Mevcut düzen gözden geçirerek Merkez Bankasına daha kapsamlı bir rol verildi.
Mart 2008	Bankalar	Panik Avrupa'ya yayılmaya başlıyor.
Ekim 2008	Amerikan Merkez Bankası	Şirketlere de doğrudan yardım edilmeye başlandı.
Kasım-Aralık 2008	Wells, Franklin Bank, Citigroup, GMAC, Downey Financial, AIG, Goldman, UBS, Deutsche Bank, Morgan Stanley, American Express	Kriz tamamen küreselleşmiştir.
Ocak 2009	Küresel Bankalar	Finansal varlıkların erimesi devam etmektedir.

Kaynak: <http://www.creditwritedowns.com/credit-crisis-timeline/>, 13.02.2012.

Yukarıdaki tabloda, krizin patlak vermesiyle birlikte kritik önemde olan kurum ve/veya kuruluşlarda yaşananlar verilmektedir. İlk noktada devletin ve sermaye kesiminin krize cevap veriş şekli dikkat çekmektedir. “İleri kapitalist ülkelerin Ekonomi Bakanlıkları ile Merkez Bankalarının eşgüdümlü hareket etmesi ve devletin daha önce görülmedik bir ağırlıkla müdahale etmesi sayesinde böyle bir çöküşten kaçınıldı” (Lapavitsas, 2009b: 9). Devlet bu anlamda kurtarıcı rolü üstlenerek ekonominin dengesine ulaşması adına bazı politikalar uyguladı. 2008 yılının ortalarından itibaren krize karşı benimsenen iktisat politikaları göz önünde bulundurulduğunda şu üç politika öne çıkmaktadır: (i) kredi sistemini

canlandırmak adına ekonomilere yüksek ölçülerde likidite enjekte edilmesi, faiz oranlarının hızla azaltılması, (ii) Finans kesimindekiler başta olmak üzere kilit önem taşıyan şirket ve sektörlerin kurtarılması ve bu amaçla kamulaştırmalara başvurulması, (iii) Genelleşmiş talep yetersizliğinin uluslar arası ekonomiyi bunalıma sürüklememesi için kamu kesiminin altyapı ve sosyal hizmet amaçlı harcamalarına hız verilmesi (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2008a).

Hükümetlerin krize doğrudan müdahale etmesi noktasında en çok dikkat çeken, kapitalist iktisadi anlayış tarafından adeta lanetlenmiş olan şirket kurtarma, kamulaştırma gibi uygulamaların tüm dünyada 2007'den itibaren uygulanmasında sakınca görülmemesi olmuştur. İzlanda'da devlet ülkenin üç büyük bankasını kamulaştırmıştır. Danimarka Ekonomi Başkanlığı, borç veren kurumların, hesap sahiplerinin kayıplarını karşılamayı garanti etmeye yardımcı olacak bir fona iki yıllığına 6,4 milyar dolar katkıda bulunmayı kabul etmiş; Almanya Başbakanı Merkel Hükümeti ise emlak piyasasında ülkenin ikinci büyük kredi sağlayıcısı Hypo Real Estate'in kurtarılması için toplam 50 milyar avroluk kurtarma planını devreye sokmuştur (Erman, 2010). Krizin merkez üssü olarak görülen ABD'de Avrupa'dan daha erken önlemler alınmaya çalışılmıştır. Küresel krize karşı benimsenen politikalarla bakıldığında en çok dikkat çeken uygulamalar Eylül 2008'de ABD'nin 12 trilyon dolar hacmindeki ipotekli konut piyasasının yaklaşık yüzde ellisine sahip Fannie Mae ve Freddie Mac'i kamulaştırması, FED'in 85 milyar dolarla AIG'yi hisselerinin yüzde seksenini alarak kurtarması; Ekim 2008'de FED acil olarak bankalara 900 milyar dolar kısa dönemli nakit kredisi ve finansal olmayan şirketlere 1,3 trilyon dolar doğrudan kredi verme kararı almıştır (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2009a). Diğer yandan büyük kapitalist ülkeler bir araya gelerek krize karşı eşgüdümlü bir şekilde hareket etmek adına çeşitli kararlar aldılar. Kasım 2008'de G-20 ülkelerinin temsilcileri Washington'da toplanarak saydamlık, hesap verilebilirlik ilkelerini güçlendirmek, düzenlemeleri iyileştirmek, piyasaların işlerliğini sağlamak, işbirliğini sağlamak, güçlendirmek ve uluslar arası kuruluşlarda reforma yönelmek gibi konular tartışılmıştır. Ancak bu görüşme sadece teorik bir düzlemde gerçekleştirilmiş; ayrıntılı ve somut bir plan üzerinde anlaşılmamıştır. Nisan 2009'da da G-20 ülkeleri bu küresel krizin aşılması için kalıcı ve sürekli bir çabanın gerekli olduğunu belirtmişler, ancak yine sonuç olarak kamulaştırma gibi politikaları

desteklemişlerdir. Özellikle ABD ve İngiltere krizin temeline inmeden genişletici para ve maliye politikalarını ön plana çıkarmış; öte yandan Almanya ve Fransa ekonomiyi genişletme amaçlı neoliberal uygulamaların sistematik sıkıntılar yaratacağından endişe duyarak uluslar arası finans sektörü üzerindeki denetimin artmasını talep etmişlerdir (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2008a). Böylece G-20 toplantılarında alınan kararlar mevcut ekonomik düzen üzerinde en baştan etkisini yitirmiştir.

Ekonominin böylesi küresel bir krize sürüklenmesi sadece hükümetleri değil aynı zamanda küresel olarak tanımlanan bazı iktisat kurumlarını da harekete geçirmiştir. Bu bağlamda IMF ve ILO ortak yaptıkları çalışmalar da dahil olmak üzere birçok bildirge sunmuştur. Ayrıca gelişmiş ekonomi başkanlarının bulunduğu zirveler düzenlenmiş ve yapılan çalışmalarda kriz sonrasında yaşanan işsizlik ve ekonomik istikrarsızlık durumları değerlendirilmiş, bu durumlara karşı geliştirilen stratejiler sunulmuştur. Ancak bu noktada, IMF ve ILO gibi kuruluşların egemen iktisat ideolojisinin birer aygıtları olması bakımından egemen ideolojiye hizmet ettiğini belirtmek gerekmektedir. Dolayısıyla, bu kuruluşların sunduğu veriler egemen iktisadın metodolojisini ifade etmekte ve bu çalışmaların sunduğu çözüm önerileri de sistemi düzeltmekten öte krizi atlarmaya yönelik olmaktadır. Bu doğrultuda sundukları öneriler dönemsel ve sadece sermaye odaklı olmaktadır; toplumsal kaygıları en az düzeydedir. Aynı yorum hükümetlerin krize karşı benimsediği politikalar bağlamında da yapılabilir. Örneğin, Obama yönetimiyle birlikte bütçe açıkları ile sağlanan fonlarla bankalar ve kredi borçlarını ödeyemeyen şirketler kurtarıldı (Tonak, 2010). Ancak, bu uygulamanın ardındaki beklenti, şirketlerin rahatlaması ile yatırım ve istihdamın artacağıdır. Böylece üretim ve gelir seviyesinin yükselerek ekonominin tekrardan hızlı büyüme ritmine kavuşacağı düşünülmektedir. Kapitalist şirketlerin toplumsal fayda açısından öte tamamen kendi çıkarları açısından hareket ettikleri düşünüldüğünde bu uygulamaların sermaye yanlısı uygulamalar olduğu görülmektedir.

Hükümet politikalarının ve küresel boyutta yapılan toplantıların sonucu olarak sermayenin korunması krizin faturasının halka kesilmesine sebep olmuştur. Böylece yaşanan büyük çaptaki işsizlik mevcut ekonomik inanca olan saygıyı yok etmiş, bunun yanı sıra birçok toplumsal tepkiyi de beraberinde getirmiştir. Dünya

çapında işsizlik oranlarının 2015'e kadar eski haline dönemeyebileceğini açıklayan Birleşmiş Milletler'e bağlı Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'nün raporuna göre 14 milyonu gelişmiş ülkelerde, 8 milyonu da gelişmekte olan ülkelerde olmak üzere 22 milyon yeni işe ihtiyaç vardır (Kollewe, 2010).

En gelişmiş ülkelerde dahi işsizlik iki yılı aşkın bir süre boyunca oldukça yüksek düzeylerde seyretti. Gelişmekte olan ülkelerde ise özellikle ihracat zarar gördü ve bu durum kayıt dışı işçiliği, dolayısıyla yoksulluğu destekledi (IMF ve ILO, 2010). IMF'nin istatistiklerine göre, dünyada tahminen iki yüz on milyon kişi işsiz ve bunun otuz milyonundan daha fazlası 2007'den sonra işsiz kaldı. Kriz sonrasında işsiz kalanların dörtte üçü gelişmiş ülkelerde çalışmakta olan insanlardı. Yaş grubuna bakıldığında ise genç çalışanlarda işsizlik oranının daha büyük yaş grubuna göre iki buçuk kat daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Genç işsizlik özellikle OECD ülkelerinde artış göstermiştir (Merrouche ve Nier, 2010). Buradan da anlaşılmaktadır ki, yaşanan krizler birlikte öncelikle kalifiye elemanlar işten çıkartılmıştır. Kalifiye işgücü donanımından ötürü işveren açısından daha maliyetli olmakta ve bu durum kârlılığın düşüşte olduğu kriz döneminde işverene yük olmaktadır. Donanımlı elemanların işten çıkarılmasının ciddi sonuçları da olmaktadır. Örneğin gerçekleştirilen üretim açısından bakıldığında üretimin kalitesinin daha düşük olacağı düşünülmektedir. Diğer yandan, işten çıkarılmaya maruz kalmayan diğer çalışanlar, aldıkları krediler sebebiyle zorunlu bir tasarrufa sokulmuştur. Bu yüzden kendi hesaplarından belli bir limitin üzerinde kullanamamaktadırlar (Birdal, 2009). Buna ek olarak, krizin patlak verdiği dönemde faiz oranlarının gittikçe artması çalışanları adeta köşeye sıkıştırmakta ve insanları, borçlarını ödemek için hayatları boyunca çalışmaya zorlamaktadır. Bu durum da çalışanı işveren karşısında pazarlık edemeyen, pasif bir konuma düşürmektedir. Finans sistemini felç eden kriz böylece reel birikimde de aksamalara yol açtı. Bu durumda Merkez Bankaları müdahalede bulundular; ancak bu girişimlerin sonuçsuz kalması hükümetleri, bankaları kurtarmak ve resesyonu hafifletmek için müdahale etmek zorunda bıraktı (Lapavitsas, 2009a).

Yaşanan krizin böylesi büyük bir toplumsal maliyetle sonuçlanması küresel boyutta birtakım toplumsal eylemler yarattı. Portekiz, İrlanda, Slovenya ve Litvanya'yı da kapsayan bir düzineden fazla ülkede eşgüdümlü eylemlerin yanı sıra

en büyük gösteriler İspanya, Belçika ve Yunanistan yapıldı (Traynor ve Moya, 2010).

4. BÖLÜM

KRİZİN ARDINDAN

Kriz sonrası süreç gerek sermaye gerekse de emek açısından oldukça sancılı olmuş ve henüz atlatılmış da değildir. Krizin boyutlarının küresel nitelikte olması ve benimsenen politikalardan beklenen sonuçların alınamaması güvensiz ekonomik bir ortamı meydana getirmiştir. Bu bölümde var olan güvensiz ekonominin etkileri ve bu konudaki görüşler ele alınacaktır.

2008 Krizi'nin en büyük etkilerinden biri de egemen düşünce sisteminin derinden sarsılması ve bu noktada eleştirilmesidir. Bölümün ikinci alt başlığında ekonomik düzenin istikrarını sağlayan insan modeli eleştirel bir bakış açısıyla derinlemesine incelenecektir.

4.1. KRİZ SONRASI GELİŞMELER

2008'de krizin patlak vermesiyle acil durum ilan edilmiş ve 2008'in Kasım ayında Washington'da G-20 zirvesi toplanmıştır. Zirvede, finansal sisteme duyulan güveni yeniden sağlamak için öncelikle Amerika ve Avrupa'daki bankalar için acilen destek paketlerinin yürürlüğe konması kararı alınmıştır (Xafa, 2010). Bu şekilde eşgüdümlü bir şekilde küresel alana yayılmış krize karşı eşgüdümlü bir mücadele hedeflenmiştir. Küresel politikaların geliştirilmesi ve krize acilen cevap verilmesi noktasında yapılan toplantılara ek olarak IMF'nin etkinliği de dikkat çekici önemdedir. Bu noktada IMF birçok rapor yayınlamış ve krize karşı çözü önerileri geliştirmeye çalışmıştır. Ancak 2008 Krizi mevcut yönetim ve denetim sisteminin çöküşünü de ilan ettiği için krize karşı benimsenen yaklaşım da, bu noktada etkin olan kurum ve düşüncenin çöküşüne de işaret etmiş, bu bağlamda uygulamaya konan kurtarma paketlerinin temel amacı da aslında o kurumların konumunu güçlendirme noktasında olmuştur.

Yaşanan bu krizin ciddi sinyalleri olmuştur. John McCain krizin patlak vermesinden iki yıl önce, kriz döneminde iflas eden iki şirketin yönetimini ekonominin ilerleyen zamanlarda yaşayacağı ciddi sorunlara karşı uyardığını söylemiştir. McCain, bu öngörüsünü Teddy Roosevelt'in kontrolsüz kapitalizmin ekonomik bozulmaya sebep olacağı fikrinden hareketle oluşturmuştur (abcnews,

2008). Öte yandan krizin sinyalleri IMF tarafından da fark edilmiştir. 2006 yılında IMF, 2003 yılından itibaren ciddi bir artış gösteren kredilere karşı finansal sistemin dengesini sağlayacak politikaların uygulanması gerektiğini belirtmiş. Krizin yükselişe geçtiği dönemde ise artan kredi ve piyasa riskinin ölü kredileri daha da büyütürken sistemik bir sorunu meydana getirdiğini açıklamıştır (IMF, 2006). Bunun yanı sıra birçok kurum da uyarılarda bulunmuş ve ekonominin yakın gelecekteki sorunlarına işaret etmiştir. Ancak henüz o çalkantılı döneme girilmemiş olmanın verdiği rahatlık ve sunulan önerilerin hemen uygulamaya konulacak ölçüde net olmaması krizin yaklaşmakta olduğu konusuna yeterince dikkat çekilememesine sebep olmuştur. Bu durum krizin kendini tüm ağırlığıyla ortaya koymasıyla değişmiş, IMF krizin kaynağı ve olası sonuçları hakkında analizler yapmaya başlamıştır. Eylül 2009'da Pittsburgh'da toplanan G-20 zirvesinde de bu doğrultuda bazı noktalar vurgulanmıştır. Çözüm önerilerinde finansal sistemdeki çatışmanın yeniden değerlendirilmesi, risk yönetimini geliştirme, bilgi boşluklarının doldurulması, sistemdeki döngüselliğin azaltılması ve tıkanmış kredi kanallarının açılması gibi kararlar ön plana çıkarılmıştır (Xafa, 2010). Buradaki amaç krizi adeta atlatmak ve yapılan düzenlemelerle finansal düzeni krize karşı daha dirençli hale getirmektir. Ancak sunulan önerilerin bazıları ekonomik sistemin yapısal özelliklerine işaret ederken bazı öneriler de tamamen yüzeysel ve geçiştirici nitelikte kalmaktadır.

IMF'nin desteklediği krize karşı çözüm önerilerinin hedefi, sistemdeki önemli kurum ve kuruluşları denetleyerek sistem içi dengeyi sağlamak ve parasalcı politikaları finansal sistemdeki köpüklerin varlığına karşı daha duyarlı hale getirmektir. Diğer bir ifadeyle kendi düşüncesini sağlamlaştırarak bu düşüncenin egemenliğini sürdürmek amacındadır. Bu noktada IMF'nin ne kadar önemli bir rol oynadığı gayet açıktır. Ancak krizin patlak vermesi ve sonuçlarının hem emek hem de sermaye kesiminde trajik bir hal alması IMF'nin meşruiyetini yerle bir etmiştir. Krizin ortaya çıkmasıyla yaşanan ekonomik kargaşada "IMF nerde?" gibi sorularla onun pasif duruşu eleştirilmiştir. Aslında IMF kriz karşısında tam anlamıyla pasif kalmamıştır. Örneğin 2008'in son aylarında üyesi olan altı ülkeye adaptasyon programı dahilinde toplamda 45 milyar dolar para vermiştir (Truman, 2009). Ancak krizin boyutları düşünüldüğünde bu destek yetersiz kalmıştır.

2008'de yaşanan bu kriz çoğu metinde 1929 Krizi'ne eşdeğer büyüklükte hatta belki de ondan büyük bir kriz olarak değerlendirilmektedir. Üstelik bu ifade şekli sadece krizi eleştiren ve nedenini ekonomik yapıya bağlayan kesim tarafından dillendirilmemiştir, bu ifade şekli aynı zamanda egemen düşüncenin analizlerinde de görülmektedir. Dünya Bankası Grubu'nun 2009'da yayınladığı değerlendirilmesinde kriz konusuna "Dünya son zamanların en ağır kriziyle yüzleşmektedir" başlığıyla giriş yapılmıştır (IEG, 2009: 3). Vurgulandığı gibi, yaşanan kriz finansal sektörde ortaya çıkmasına rağmen bütün sektörleri ve başta gelişmiş ülkeler olmak üzere küresel sistem içerisindeki tüm ülkeleri kısa sürede etkisine almış muazzam bir krizdir. Özel sektördeki hareketlerin krizi tetiklemesine rağmen bu krizden en çok etkilenen kesim kamu kesimi olmuştur. Devletler batan banka ve şirketleri kurtarıırken kamu borçlarında ciddi değişimler gözlenmiştir.

Şekil 5: Malî denge ve kamu borçlarındaki değişim

	2007	2009 ^a
Overall balance (% GDP)		
G-20 countries	-1.1	-8.1
Advanced economies	-1.9	-10.2
Emerging economies	0.2	-4.9
Debt (% GDP)		
Advanced G-20 countries	78.8	100.6
Emerging G-20 countries	37.7	38.8

Kaynak: Horton, Mark, Manmohan Kumar ve Paolo Mauro (2009) "The State of Public Finances: A Cross- Country Fiscal Monitor," IMF Staff Position Note. a: yaklaşık olarak.

Tabloda da görüldüğü üzere devletin kamu kesimi için yaptığı borçlanma özellikle gelişmiş ülkelerde ciddi bir artış göstermiş ve kamu harcamaları dengesi bozulmuştur. Buna ek olarak özel sektörü de kapsayan ciddi iş kayıpları yaşanmıştır. 2008'de başlayan bu iş kayıpları krizin aşılmasına kadar 59 milyon çalışana etki edecektir (ILO, 2009).

Obama krizin bu kadar derinleşmesi konusunda kendisinden önceki hükümeti ve politikalarını suçlamıştır. Bu bağlamda Obama, Bush dönemindeki “sağduyulu düzenlemelerin bile gereksiz ve akılsızca olduğu” politikasına karşı çıkarak onların ekonomik sorunları kriz patlak verene kadar görmezden gelmelerini eleştirmiştir (Independent, 2008). Bu nedenle Obama yönetime gelir gelmez mevcut ekonomik düzene duyulan güveni tekrar inşa etmeye ve böylece tüketim pazarlarında daha emin adımlarla ilerlemeye çalıştığını belirtmiştir. Bu noktada benimsediği politikalara dikkat çeken Obama bu kriz için önemli adımlar atılmazsa yaşananların 1929 Krizi’nden de kötü sonuçlar doğuracağını ifade etmiştir (cbsnews, 2009). Obama’nın bu yoldaki en önemli adımı da büyük şirketlerden alınacak kriz sorumluluk vergisini gündeme getirmek olmuştur. Bu şekilde de yaşanan kriz ekonomide etkin rolü olan büyük şirketlere mâl edilmiştir. Bu uygulamaya göre bu vergi en az on yıl boyunca alınacak ve gerekli görülürse sonraki yıllarda da alınmaya devam edilecektir (whitehouse.gov, 2010). Ancak bu uygulamalara rağmen kriz aşılamamıştır; etkileri hâlâ görülmektedir.

Alan Greenspan’ın “yüzyılda bir gerçekleşen kredi tsunamisi” şeklinde adlandırdığı bu ağır krizin nedenleri ve gelecekteki olası etkileri değerlendirilirken bir yandan da özellikle krizden ciddi darbe alan kamu kesimi yaşanan bu bunalım dönemin sorumlusunu aramaya başlamıştır (akt. Lin, 2008). Çoğu zaman sorumlu kriz karşısında özel sektöre inanılmaz miktarlarda hibe yapan devlet olarak görülmüştür. Ama bu sadece perdenin ön tarafıdır. Perdenin arka tarafında ise devleti harekete geçiren egemen ideoloji vardır. Kapitalist ekonomik sistemin devamlılığı esası üzerine şekillenmiş egemen ideoloji her ne şartta olursa olsun varlığını devam ettirmek durumundadır. Bu durum değişen koşullara uyum sağlayarak gerçekleşmektedir. Bu bağlamda patlak veren krizler uyum sağlanarak aşılması gereken olgular olarak düşünülmektedir. 2008 Krizi’nin vurduğu diğer bir alan da düşünce sistemi olmuştur. 2008’de yaşanan kriz sadece büyük orandaki maddi kayıp ve küresel çapta yaşanan işsizlik artışına sebep olmamış, ayrıca mevcut ekonomik sisteme duyulan inancı derinden sarsmıştır. Alternatifsiz olduğu düşünülen liberal düzen birden eleştirilmeye başlanmıştır. Buna kapitalizm karşıtı düşünce ve eylemlerin artması eklenince Marx’ın ismi daha çok duyulur olmuştur. “Marx haklı mıydı?”, “Tarihin sonu ya da Marx’ın başlangıcı mı?” gibi sorular gündeme gelerek

bu doğrultuda 1980'lerin sonunda liberal düşünce sisteminin alternatifsizliği ve kapitalizmin sonsuzluğunun ilanı olan "tarihin sonu" tezi ciddi tekrardan gündeme tartışılmaya başlanmıştır.

4.1.1. Tarihin Sonu'nun Sonu

Tarihin sonu tezi ilk olarak 1960'larda ortaya sürülmüştür. Toplumsal ve siyasal alan, dini inanç ve pratiklerin baskısından bir ölçüde ayrılıp geleneksel değerlerin ötesinde rasyonel düşünce pekiştirilmiş ve bu durum ideolojilerin ortaya çıkmasını mümkün kılmıştır. Bu noktada ideolojiler öncelikle harekete geçirme ve meşrulaştırma işlevlerine akılcı inanç sistemleri olarak algılanmıştır. 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyılın başları bu anlamıyla "ideolojiler çağı" olarak isimlendirilmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'deki göreceli ekonomik refaha bakılarak endüstriyel toplumun son bulduğu ve bunun yerini ideolojilerin olmadığı post-endüstriyel toplumun aldığını düşünüldü. Bu noktada ideoloji olarak bahsedilen radikal ve devrimci doktrinler olmuştur (Bell, 2007). 1989'a gelindiğinde ise ABD Dışişleri Bakanlığı'nda görevli Francis Fukuyama adlı siyasi bir gözlemcinin *The National Interest*'te "Tarihin Sonu?" başlıklı bir makale yayımlamasının ardından ideolojilerin eridiği görüşü ve buna bağlı tartışmalar ateşlendi. Makalenin temel savı, Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nde meydana gelen olayların sadece sosyalizmi hayata geçirme yönündeki özel bir çabanın bozgunu hatta sosyalist düşüncenin çöküşünü göstermiyordu; bunların ötesinde, yaşananlar insanlığın sosyal ve siyasi evriminin bitişini, yani tarihin sonunu işaret ediyordu (Bertham ve Chitty, 2006). Bu anlamıyla Francis Fukuyama'nın *Tarihin Sonu ve Son İnsan* adlı eseri çoğu kesim tarafından Batı'nın ve onun ideolojisinin galibiyet kutlaması olarak görülmüştür. Benimsenen bu görüş uyarınca, Soğuk Savaş'ta kazanılan zafer ve komünist rejimin ölümü Batılı yaşam biçiminin, insanlığın tarihsel evriminin son noktasıdır. Diğer bir ifadeyle, Batılı yaşam tarzı, hala tarihte var olma mücadelesi içerisinde bulunan ve Batılı olmayan toplumlar açısından evrensel geçerliliğe sahip bir modeli ve dünya görüşü şeklinde algılanmıştır (Elliot, 2006).

Fukuyama'nın tarihin sonu tezi aslında bir süreçtir ve bu süreç bütün insan toplulukları için ortak evrimsel bir kalıbı, başka bir deyişle liberal demokrasi yönünde gelişim gösteren insanlığın evrensel tarihini ifade etmektedir. Bu evrim de

kapitalizm yönünde gelişen bir evrimdir; hatta bu durum, Fukuyama'ya göre, gelişmiş ülkeler açısından bir anlamda kaçınılmaz bir sonuçtur. Dolayısıyla, Francis Fukuyama, istikrarlı ve uzun ömürlü kapitalist toplumlarda yaşayan insanların, kendilerinkinden önemli ölçüde daha iyi koşullara sahip bir dünya ya da demokratik ve kapitalist olmayan bir gelecek hayal etme konusunda zorluk çektiğini söylemektedir. Aslında alternatiflerin düşünülüyor olması, günümüz Batı toplumunun tarihin sonunda yaşadığı inancının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır (McCarney, 2006).

Fukuyama'nın kitabı bir yandan tarihin sonu tezini formüleştirirken, diğer yandan da bir açık kapı bırakmaktadır. Fukuyama bunu şu şekilde ifade etmektedir:

"Hiçbir rejim ya da sosyo-ekonomik sistem herkesi, her zaman tatmin edemez. Buna liberal demokrasi de dahildir. Bu yüzden, durumdan memnun olmayanların tarihi yeniden başlatma olasılığı her zaman mümkündür" (aktaran McCarney, 2006).

Fukuyama tarihin sonu tezini yine liberal perspektifin doğurduğu birey üzerinden şekillendirmektedir. Ona göre bireyin tutumunu oluşturacak en önemli etkenin kabul görme duygusudur. Bertram, bu kabul görme duygusunun altında, insanların hedeflerine ulaşma noktasında diğer insanların ona yardımcı veya engel olacakları düşüncesinin yattığını söyler (2006). Bu bağlamda, maksimum faydanın ihtiyaç olarak gösterildiği ve bu doğrultuda rekabetin temel davranış biçimi olduğu kapitalist toplumda insanların hedeflerine ulaşması için diğerleri tarafından kabul görmeleri gerekmektedir. Kendilerini aykırı ve farklı tanımlayan insanlar dahi, kendilerini bu kapitalist anlayışın şekillendirdiği toplumda sistemin sunduğu yollarla ifade etmekten kaçmamaktadır. Yarattığı tüketim kalıplarıyla toplumun her kesimini etkisi altına alan kapitalist sistem bunu da hizmetkârı olan devletin ideolojik aygıtlarıyla gerçekleştirmektedir.

Fukuyama, bütün tezini liberal demokrasilerin en ideal yönetim modeli olduğu fikri üzerinde inşa ederken asıl önem verdiği kapitalizmdir. Bütün tarihsel süreç kapitalizme evrilmektedir. Bu bağlamda kapitalist işleyişe engel olabilecek hiçbir şey kabul edilemez. Örneğin, Fukuyama'ya göre, demokrasi ekonomik

gerekçelerle seçilmez ve dahası demokrasinin ekonomik gerekçesi yoktur. Hatta demokratik siyaset, ona göre, ekonomik etkinliğin önünde bir engeldir. Bu noktada Fukuyama, liberal ekonomiler ve otoriter politikaların gerçekten üstün bileşimi adını verdiği, kısaca "piyasa eğilimli otoriterliği" ön plana çıkarır. Fukuyama, son yılların Amerika'sına işaret ederek, Amerika demokrasisinin neden olduğu ekonomik işlevsellik eksikliğiyle, Güneydoğu Aya'daki otoriter kapitalizmin ulaştığı ekonomik başarı aradaki farkı göstermektedir. Bu noktada liberal demokrasinin insanlara tatmin edici bir kabul görme imkânı sağlamamasını ve de ekonomik açıdan işlevsel olmamasını eleştirir (McCarney, 2006).

Fukuyama sınıfsal konumlar hakkında, serbest piyasa ekonomisindeki bolluğun -video cihazları ve kasetçalara kolayca sahip olunması- sermaye ve emek arasındaki çelişkiyi ortadan kaldırdığını söyler. Ona göre, sınıf meselesinin üstünden Batı'da başarıyla gelinmiştir (Graham, 2006). Fukuyama böylece tarihin sonunun geldiğini iddia etmiştir. Ancak ideolojinin sonunu ilan etmek için akılcılığın, mantığın ve düşüncenin de sonunu ilan etmek gerekir. "Çünkü ideoloji, (a) belli karakterler taşıyan düşünce demektir, (b) belli karakterler taşıyan düşünce sistemi demektir, (c) düşünce-bilim, yani düşünce ve düşüncenin materyal ve soyut doğası üzerinde kuramsal açıklama demektir" (Bell, 2007: 282). Bu anlamıyla ideolojini sonu mümkün değildir.

4.2. KAPİTALİST İNSAN: *HOMOECONOMICUS*

Kapitalist sistem tarihi boyunca küçük, büyük onlarca kriz atlatmıştır. 2008 Krizi de bunların en sonuncusudur. Boyut olarak, tarihte Büyük Bunalım adlandırılmış 1929 Krizi'ne eşdeğer ölçüde görülmektedir. Böylesi büyük bir krize rağmen düzenin devamı birçok nedene bağlanabilir.

Kapitalist ekonominin yaşadığı her büyük krizde kendi kendini yok edeceği fikri artık tamamen ortadan kalkmamış olsa da yaşananlardan kapitalizmin insanlığı tahrip ederek varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Bunu ideolojiler aracılığıyla gerçekleştiren kapitalist düşünce en temelde insanın özüne etki ederek, onu kendine adapte ederek bunu sağlamıştır.

Kapitalist sistem, tarih boyunca gelişen teknolojiye bağlı olarak sürekli değişim göstermiş ve bu süreç hâlâ da devam etmektedir. Ancak dönüşen sadece üretim sistemi olmamaktadır, aynı zamanda toplum da ekonominin dinamiklerine ayak uydurmak için dönüşmektedir. Başka bir ifadeyle, toplumsal alandaki dönüşümün hareket ettirici gücü egemen iktisat ideolojisinin politikalarıyla şekillenmektedir. Bu durum, günümüzde, tüm ülkelerde yaygın olan bir inanç halini almıştır. “Bu inanç yüzünden modern toplumlarda insanlar iktisadi kavramları, doğal olayları tanımlayan nesnel simgeler olarak algırlarlar. Bu algılamaya göre, iktisadi kavramların ardında doğal kavramlar vardır; toplum bu kanunlarla var olur” (İnsel, 2006: 83). Bu algılayış, iktisadın tamamen doğal olguları araştıran ve ortaya koyan bir bilim olduğu düşüncesini destekler. Neoklasik yaklaşım, kuramlarının tamamen değerden bağımsız olduğunu vurgulayarak buna noktaya dikkat çekmektedir. Dahası neoklasik iktisatçılar gerekçeliği tanımladıklarını iddia ettikleri için kuramlarının bütün toplumsal sistemlerde, her zaman ve aynı derecede geçerli olduğunu savunurlar. Böylece iktisadın, doğa bilimleri gibi görülmesinin temelinde, araştırma nesnesi olan ekonomik davranış ve olguları tamamen akılsalcılaştırması yatmaktadır.

Neoklasik anlayış insana mutlak bir rasyonalite atfetmektedir; başka bir deyişle, insan doğası rasyonalite ilkesi ile donatılmıştır. Bu doğrultuda ön plana çıkarılan kişisel çıkar dürtüsü ile insan maksimuma sahip olmak için davranışlarını stratejik bir şekilde yönetmektedir. Böylece insan davranışı kazanç-zarar değerlendirmesi ile şekillendirilmektedir. Diğer yandan bu değerlendirme şeklinin insanın varoluşundan beri egemen olduğu düşünülmektedir. İnsan en başından beri hayatta kalmak adına çeşitli stratejiler geliştirmek ve bunları uygulamak zorundadır. Günümüzde kapitalist sistemin insana vaat ettikleri, onun hayatta kalmasını garantilemekten çok daha ötede bir noktadadır. İnsan hayatta kalmak için artık çok daha fazla şeye gereksinim duysa da onları elde etmek için doğasının bir parçası olan kazanç-kayıp ilkesi doğrultusunda düşünecek ve harekete geçecektir. Doğası gereği akılcı davranan bu insana piyasa ekonomisi düzeninde *homoeconomicus* (iktisadi insan) kavramlaştırılması uygun görülmüştür. Bu kavramlaştırma, aslında onu ortaya çıkaran ideolojinin taşıyıcısı olduğu anlamlar bütününi özetleyen bir sembol olarak ortaya çıkmıştır (İnsel, 2006).

Homoeconomicus olarak insan davranışları hiçbir zaman alışkanlığa dayalı, tesadüfî ya da mantık dışı olarak tanımlanmamıştır. “Bütün insan faaliyetleri, bireyin tam bir muhasebeci gibi davrandığı, herhangi belirli bir faaliyetten gelecek bütün faydaları (hazları) hesapladığı, bu faaliyetin bütün maliyetlerini (acıları) hesaptan düştüğü ve sonra mantıklı olarak hazzın acıya göre fazlalığını azamileştirecek faaliyeti seçtiği makul, hesaplı kararların sonucu olarak görüldü” (Hunt, 2005: 174). Bu şekildeki bir tanımlama her zaman kendi çıkarını arttırma çabasında olan, faydacı insanı resmetmektedir.

Fayda, kapitalizmde insan davranışının ve kendini algılamanın özelliklerinden biri olarak değerlendirilmekte; Neoklasik kuramın en önemli parçası ve toplumsal uyumun entelektüel temellerinden biri olmaktadır. Çoğu zaman fayda yerine tercih kelimesi kullanılsa da, bu sadece insanın piyasa ekonomisi tarafından belirlenmiş olmasına karşı hâlâ otonom bir varlık olduğu iddiasından öte bir amaca hizmet etmemektedir. Bu noktada, iktisadi kanunlardan toplumun tanımlandığı bir anlayış sisteminde, insanların kendi dışlarında gelişen olaylar karşısında zaten egemen güç olmadıklarını, onların sadece gelişen olayların bilgisine sahip olarak onlara uyum sağlayabildiklerini belirtmek gerekmektedir. Ancak egemen iktisat ideolojisi, insanın bu etkisizliğini ona atfettiği akılcılık ile örtmeye çalışmaktadır. Öte yandan insanın rasyonel bir varlık olduğu üzerine yapılan vurgu da onu belirlenimlerin altına sokmaktadır.

Özne olarak algılanan insan, kendisinden özerk olan diğer varlıklarla (nesnelerle) ilişki kurarken arada bir boşluk kalır. “İhtiyaç kavramı, özne ve nesne arasındaki ilişkiyi uyum ve işlevsellik içinde düşünmenin aracı” haline gelir (İnsel, 2006: 196). Başka bir biçimde açıklamak gerekirse, insanın akılcı bir varlık olduğu ön kabulü onun ihtiyaçlarını belirlemede kendine en fazla faydayı sağlayacak nesneye yönelmesini ve onu ihtiyaç olarak değerlendirmesine sebep olmaktadır. Akılcılık ihtiyaçlara uygun bir işlevsellik kılıfı uydurmaktadır. Böylece birey “...zevkin, faydanın ya da herhangi bir nesnenin tercih edilebilirliğinin değerlendirilmesinde tek yargıdır” (Hunt, 2005: 479).

İnsan davranışının hedonist ilkelere göre şekillendiğini belirten Alexander, bu durumu *domuz ilkesi* olarak ifade etmektedir. Bu anlayışa göre, daha çok zevk daha

az zevkten iyidir; daha çok fayda da daha az faydadan iyidir. Hatta tercih sıralamasında daha çok tercih edilen konum, daha az tercih edilen konuma göre iyidir (akt. Hunt, 2005). İnsanların böylesine açgözlü ve bencil hale getirildiğini söyleyen Nawroth ise bu durumun insanın ahlaki gelişimini zayıflattığını ifade etmiştir (akt. Thorsten ve Lie, 2009). Ancak bu durum beraberinde sadece ahlaki zayıflığı getirmemekte, yanı sıra insanları kendilerine ve de topluma yabancılaştırmaktadır. Ekonomik insan olmanın gerektirdiği sahip olma isteği ile insanlar “kurnaz robotlar” olmak durumundadırlar; işte bu durum insanı yabancılaşmaya götüren sürecin kendisidir (Hunt, 2005: 582).

Kapitalist üretim sisteminin işleri parçalara ayırıp işçileri kontrol altına alarak insanı yabancılaştırmasının yanı sıra kapitalizmin hizmetçisi olan egemen iktisat ideolojisi de şekillendirdiği kültürel yapı içerisinde onları yabancılaştırmaktadır. Bu kültür, tüketim kültürüdür ve bu kültürde insanlar harcadıkça, başka bir ifadeyle tükettikçe var olur.

“Harcama, bütünsel bir toplumsal olgudur. İçinden hukuk, siyaset, kültür vs. ayıramazlar. İktisat sürecinin bütününe toplumsal anlamını bulduğu an, üretilenin harcandığı andır. Bir toplum ürettiği ile değil, harcadığı ile tanımlanır” (İnsel, 2006, 108). Bu doğrultuda, tüketim toplumu tüketimin akılcılaştırılması konusuna eğilmektedir. Ancak her şeyden önce, üretimin, hatta giderek artan üretimin, gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Galbraith, “Daha çok olacak... Sonunda herkes için yeterince olacak” derken buna dikkat çekmiştir (akt. Baudrillard, 2008: 55). Fakat üretim-tüketim ilişkisi böylesine basit bir denklemle ifade edilemeyecek kadar karmaşıktır. Sıfır toplam esasına göre şekillenmiş kapitalist toplumlarda, insanlar ihtiyaç sıralamasındaki önemlerine göre ürünlerin tüketimini yapmaktadırlar. Dolayısıyla, gelir seviyesi düşük bir ailenin tüketimi, onların ihtiyaç olarak gördükleri şeyin farklılığına göre değişmektedir. Diğer taraftan, ihtiyaç kavramı da tüketim toplumunun bir oyunudur. İhtiyaç “piyasaya sürülmüş malların senaryosuyla yönlendirilmiş tercihler tarafından zaten belirlenmiştir” (Baudrillard, 2008: 78). Kısacası, yaratılmış bir kültür olarak tüketim kültürü, ürettiklerini, toplumun her kesimindeki insanlara onların ihtiyaçlarıymış gibi sunarak onları tüketmeye zorlamaktadır. Çoğu zaman ihtiyaçların farklılığı bağlamında tüketim ürünlerinin

tercih edirliliği değişse de, bu noktada değişmeden var olan tek gerçeklik tüketicinin kendisidir.

Tüketim ideolojisinin kaynağına bakıldığında, neoliberal iktisadın sunduğı refah ideolojisi anlayışı göze çarpmaktadır. Bu anlayış, 19. yüzyıldan beri mutluluğı vaat ederek insanlara aslında tüketim karşısında herkesin eşit olduğunu iddia eder. “Tüm insanlar ihtiyaç ve tatmin ilkesi önünde eşittir; çünkü tüm insanlar nesnelerin ve malların kullanım değeri önünde eşittir” (Baudrillard, 2008: 58). Ancak bu eşitlik iddiası teorik bir girişimden öte değildir. Bir örnekle açıklamak gerekirse, bir mağazaya girerken herkes potansiyel tüketicisi olarak eşit görülürken, mağaza çıkışında yaptığı alışverişe göre insanlar farklı kategorilerde değerlendirilirler. O halde tüketim, sadece malların satın alınması işlemi değil; aynı zamanda gelirle bağlantılı olarak prestij işidir. İhtiyaçların insanlara göre farklılık göstermesi de bu noktada değerlendirilmesi gereken bir konudur. İhtiyaçlar nesnelerden çok tercih edilebilirliği amaçlar. Bu doğrultuda tercih edilebilmeleri için bazı değerleri içermeleri gerekir. Nesneler değerleri hedef aldığı için de ihtiyaçların tatmini bahsedilen değerlerin bir noktada benimsenmesi anlamına gelir. “Tüketicinin bilinç dışı, otomatik temel tercihi tikel bir toplumun yaşam tarzını benimsemektir. Dolayısıyla artık bu bir tercih değildir ve tüketicinin özerkliği ve bağımsızlığı kuramı bu noktada yalanlanır” (Baudrillard, 2008: 80).

Tüketim toplumunun esas meselesi olan tüketicinin gerçekleşmesi sadece fiyatların değil, aynı zamanda bu fiyata talep edilecek olanın da denetlenmesi bakımından yaşamsaldır. Bu da ya üretim aşamasından önceki piyasa yoklaması gibi ya da sonraki reklam ve pazarlama gibi kanallarla yapılmaktadır. Böylece tüm karar gücü tüketicinin elinden alınmaktadır. Reklamlar sadece sanayi sistemine önem vermek için ihtiyaçları böylesine ön planda tutmaktadır. İnsanlara reklamlar aracılığıyla bireysel seçim hakkı sunulduğu iddiasına karşı Baudrillard, bu seçimin ekonomistlerce oluşturulmuş bir aldatmaca olduğunu ve bunun doğrudan sanayi sisteminin ideolojisine işaret ettiğini söyler (2008).

Özgürlüğün tercihe, tercihin de faydaya indirgendiğı bu toplumsal görüşte insanlar akılcılık kılıfı altında tüketim kültürünü, farkında olmadan, yeniden üretirler. Adorno’ya göre, “kültür, insana uygun bir toplum yanılısına yaratmaktadır, oysa

gerçekte böyle bir toplum yoktur. Bu, ideoloji olarak kültür nosyonudur” (akt. Slater, 1998: 91). İnsanlar tüketim kültürüne, sorgulamadan hatta çoğu zaman onun farkında olmadan uyum sağlarlar. Aslında “egemen anlayışın bir uğrağı olan kültür endüstrisi” kasıtlı olarak tüketicileri kendine uydurur (Adorno, 2003: 79). Endüstrileşmiş bu kültürün bir parçası haline gelen insanlar da vaatlerine kandıkları ideolojinin kalıplarına girerek onun sunduklarını kabul ederler. Bu ideolojinin en belirgin özelliği de, yeni olan her şeyi yüceltmesidir. Böylece bu ideoloji sonu gelmeyen bir tüketimi teşvik eder. Ancak diğer yandan da “başsız-sonsuz bir aynılığı” sunmaktadır (Adorno, 2003: 78). Sonuç olarak farklılıklar belli sınırlar dahilinde tutulmakta ve egemen ideoloji olan kâr güdüsü bütün toplumu şekillendirerek özgürlük potansiyelini dahi ortadan kaldırmaktadır. Frankfurt Okulu’nun tek özgürleşim alanı olarak gördüğü sanat da talebe karşılık verme çabasına girdiği için bu umudunu yitirmiş gözükmektedir.

Kâr elde etmenin temel güdüsü olduğu ve davranışların kazanç odaklı şekillendirildiği bir toplumsal anlayışta insanların, sadece kendi çıkarlarını gözeten, bencil, tamamen akılcı varlıklar biçiminde ifade edilmesi kaçınılmaz bir durumdur. İnsan davranışının, onun toplumsal bağlamlarından soyutlanarak sadece ekonomik olaylara indirgenmesi -üstelik bu olaylar belli çevrelerin tekeline gerçekleşmektedir- toplumsal yaşamın da ekonominin dinamiklerine bağlı olarak açıklanmasına sebep olmaktadır. Bu bağlamda insan *homo economicus*, toplum da tüketim toplumu olarak değerlendirilmeye mahkûmdur. Mevcut ekonomik düzeni sarsan bir kriz yaşandığında ise bu düzenin ilkelerine göre şekillenmiş insan ve toplum anlayışı da temelinden sarsılır. Öncelikle iktisadi kriz iktisadın krizine dönüşür ve bu süreçte insanlar gerek siyasi gerekse de politik değer sistemlerini tekrar gözden geçirmek durumunda kalırlar. Ancak, bu sorgulama davranışı da mevcut düzenin devamını sağlamak isteyen ana akım iktisatçı ve onları destekleyen birkaç siyasetçi tarafından yapılmaya çalışılır. Çünkü etkisizleştirilmiş insanlar zaten bu girişimden oldukça uzak durumdadırlar. Onların yapmaları gereken, onlara sunulan ekonomik reçetelere karşı çıkmadan onları uygulamaları ve kapitalist düzeni devam ettirmeleridir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

2000'li yılların başında büyümeye başlayan ve sisteme ciddi tehdit oluşturan finansal borç balonları, 2007'ye gelindiğinde patlamaya hazır birer bomba halini almış ve 2007'nin sonunda sistemi derinden etkileyen bir kriz olarak kendini ortaya koymuştur. Yaşanan bunalım gerek ortaya çıkışı gerekse de sonuçları –diğer bir ifadeyle maliyetleri- bağlamında oldukça sarsıcı olmuştur. Kriz, küresel ekonominin dengeleri bir anda değişerek tüm ticari ilişkilerin yeniden şekillendirilmesini zorunlu kılmıştır.

Krizin ABD'de patlak vermesi ve akabinde tekel durumunda olan büyük finansal şirketlerin ve bankaların batması/ batma noktasına gelmesi öncelikle küresel ekonominin hegemonik gücü olarak görülen ABD ekonomisine duyulan güveni yerle bir etmiştir. İşsizlik oranlarında ciddi bir artış yaşanmış ve bu noktada özellikle Amerika ve Avrupa'da toplumsal eylemler söz konusu olmaya başlamıştır. Kısacası yaşanan bu karmaşa durumu sadece ekonomik dengeleri değiştirmemiş, toplumsal bağlamda da ses getirerek birçok tartışmayı gündeme getirmiştir.

Tezin temel amacından hareketle çalışmada 2008 Krizi, içinde bulunduğu sistemin temel dinamikleri açıklanarak ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda neoliberalizm, küreselleşme ve finansallaşma gibi bazı kavramlar ön plana çıkarılmıştır. Krizin sadece ekonomik maliyetlerinin olmaması nedeniyle, krizin toplumsal boyutuna da dikkat çekmek adına, çalışma boyunca neoliberal ideoloji ve etkinliği vurgulanmıştır.

Tez dört bölüm üzerinden planlanmıştır ve her bölüm kriz konusunda farklı bir noktaya işaret etmektedir. Çalışmanın ilk bölümünde öncelikle araştırmanın amacı ve bakış açısı ortaya konmuş, sonrasında ise kriz olgusu açıklanarak bu olguya karşı benimsenen iki farklı yaklaşım değerlendirilmiştir. Bu bölüm, aynı zamanda, kriz konusuna teorik bir altyapı oluşturmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise 1970 sonrası ekonomik durum ve benimsenen yeni liberal görüş aktarılmıştır. Ek olarak neoliberal ideoloji ve onun toplumsal etkilerine işaret edilmiş, ekonomik ilkelere göre işleyen toplumun kriz konusundaki tepkisi ortaya konmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde 2008 Krizi'nin oluşumu ve sonrasında yaşananlar ortaya konmuş,

yaşanan dönemin değerlendirilmesi yapılmıştır. Dördüncü bölüm ise kriz sonrası yaşananların ve krizle birlikte gündeme gelen söylemlerin ve tartışmaların ele alındığı bölümdür. Bu bölümde, ek olarak, krizin maddi olmayan sonuçları üzerinde durulmuş ve ekonomik ilkelere göre şekillenmiş günümüz insanının analizi yapılmaya çalışılmıştır.

Kriz konusu, değerlendirilirken ister istemez belli ideolojilerin etkisi altına girme durumu yaşanmaktadır. Bu ideolojiler genellikle emek-sermaye kutuplaşması çerçevesinde şekillenmektedir. Literatürde de bazı çalışmaların emek, bazı çalışmaların da doğrudan sermaye taraftarı oldukları göze çarpmaktadır. Çalışmada, bu durumdan kaçınmak ve 2008 Krizi'ni olabildiğince tarafsız olarak tanımlamak için bazı noktalara özellikle dikkat edilmiştir. Örneğin, ekonominin matematikselleştirilerek anlaşılmasız kılınması ve toplumsal bağlarından ayrıştırılması doğrudan egemen ideolojiye hizmet etmektedir. Böylece aşırı oranda matematiksel verinin kullanıldığı ve bu doğrultuda toplumsal niteliklerinden koparılmış kriz analizleri gerçeklikten uzak olmaktadır. Bu sebeple çalışmada olabildiğince az sayısal veri ve grafik kullanılmış; kullanılan sayısal veriler egemen ideolojik aygıtların verileri olup krizin boyutlarının her kesim tarafından büyük ciddiyetle nasıl ortaya konduğunu göstermek adına özellikle tercih edilmiştir.

Bu tez çalışmasında, çalışmanın amacıyla bağlantılı olarak, 2008 Krizi ekonomik, siyasal ve toplumsal yönleri göz önünde bulundurularak betimlenmeye çalışılmıştır. Kriz, ne genel Marksist söylemin her yapısal kriz döneminde işaret ettiği gibi kapitalizmin sonunu getirmiştir, ne de liberal söylemin savunduğu gibi tam olarak atlatılmıştır. Kriz kapitalizmin şartlarını daha da vahşileştirerek insanlığı her geçen zamanda daha fazla sömürmeye başlamıştır. Başka bir ifadeyle, krizler kapitalizmi yıpratırken kapitalizm de insanlığı yıpratmaktadır. Bundan sonraki dönem için ise öngöründe bulunmak oldukça güçtür. Çünkü 200 yılı aşkın kapitalizm tarihine bakıldığında kapitalizmin yapısal ve devresel birçok kriz yaşamış olduğu ve her seferinde kendisini dönüştürerek yoluna devam etmeyi başardığı görülmektedir. Bu bağlamda, bundan sonrası için kapitalizmin tükenmek üzere olduğunu söylemek oldukça yanlı ve ütöpik olacaktır. Çalışmada günümüzde hâlâ etkileri devam eden 2008 Krizi'nin farklı yönlerine işaret edilmektedir; bu durum da yeni tartışma konularına olanak sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Acar, G.T. (2008), *İktisadî Değiştirmek*, İletişim Yay: İstanbul.
- Adorno, T. (2003), “Kültür Endüstrisini Yeniden Düşünürken”, (çev. Bülent O. Doğan), *Cogito*, Sayı: 36, Yapı Kredi Yay: İstanbul.
- Aglietta, M. (1997), “Yeni Düzenleme Biçimleri Ortaya Çıkmak Zorunda”, (çev. Ömer Laçiner), *Birikim Dergisi Kapitalizm: Nereden Nereye*, Sayı: 104, ss: 48-53.
- Akalin, U.S. (2009), “Neoliberal İktisadın Gelişimi Üzerine Bir Not”, *Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi*, Kalkeodon Yay: İstanbul, ss: 9-22.
- Aktan, C. C. (2008), *Yeni İktisat Okulları*, Seçkin Yay: Ankara.
- Althusser, L. (2006), *Devletin İdeolojik Aygıtları* (çev. Alp Tümertekin), İthaki Yay: İstanbul.
- Argın, Ş. (2009), *Krizden Önce, Krizden Sonra: Yaşlanan İnsanlık, Gençleşen Kapitalizm*, Agora Kitaplığı: İstanbul.
- Bağımsız Sosyal Bilimciler (2009a), *Türkiye 'de ve Dünyada Ekonomik Bunalım, 2008-2009*, Yordam Kitap: İstanbul.
- Bağımsız Sosyal Bilimciler (2009b), *2008 Kavşağında Türkiye*, Yordam Kitap: İstanbul.
- Balkız, Ö. (2007), "Düzenleme Okulu", *Felsefe Ansiklopedisi*, E Babil, cilt-5, Ankara.
- Baran, O. (2008), “Kapitalizm Yine Bunalımda”, www.marksisttutum.org.
- Başbuğ, A. (1999), “Liberal Siyaset ve Sosyal Devlet”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: 25, ss: 264-272.
- Baudrillard, J. (2008), *Tüketim Toplumu* (çev. Deliceçaylı ve Keskin), Ayrıntı Yay: İstanbul.
- Belek, İ. (1999), *Postkapitalist Paradigmalar*, Sorun Yay: İstanbul.
- Bertram, C. (2006), “Tarihin Sonu: Biraz Daha Gayret!”, *Tarihin Sonu Mu?*, ss: 279-301, İmge Yay: Ankara.
- Bertram ve Chitty (2006), “Giriş”, *Tarihin Sonu Mu?*, ss: 9-28, İmge Yay: Ankara.
- Birdal, M. (2009), “Bir Krizin Anatomisi: ABD Mortgage Piyasasının Kurumsal Yapısı ve Krizin Dinamikleri”, *Anadolu International Conference in Economics*. Eskişehir.

- Bourdieu, P. (2009), "Sınırsız Sömürü Ütopyası: Neoliberalizmin Özü", *Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi* (der. Gülsüm ve Selçuk Akalın), Kalkedon Yay: İstanbul, ss:23-32.
- Buğra, A. (2010), *İktisatçılar ve İnsanlar*, İletişim Yay: İstanbul.
- Bukharin, N.I. (2009), *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi* (çev. U.S. Akalın), Kalkedon Yay: İstanbul.
- Camacho ve Nieto (2009), "Finansal Sermayenin Küreselleşmesi: 1997-2008", *Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi*, Yordam Yay: İst, ss: 225-254.
- Callicinos, A. (2005), *Toplum Kuramı*, (çev. Yasemin Tezgiden), İletişim Yay: İstanbul.
- Casal, P. (2006), "Küresel ve Tarihsel Materyalizm Üzerine", *Tarihin Sonu Mu?*, (çev. Kamil Kurtul), İmge Kitabevi: Ankara, ss: 151-190.
- Crotty, J. (2009), "Global Neoliberal Rejimin Yapısal Çelişkileri", *Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi* (der. Gülsüm ve Selçuk Akalın), Kalkedon Yay: İstanbul, ss: 121-140.
- Davidson, P. (2001), "If Markets are Efficient, Why Have There Been So Many International Financial Market Crises Since the 1970's?", *What Global Economic Crisis?*, (der. Arestis, Baddeley ve McCombie), Palgrave Yay: Londra, ss:12-33.
- Delice, G. (2003), "Finansal Krizler: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* sayı: 20, ss:57-81.
- Dumènil ve Lévy (2009a), "Neoliberalizmin Doğası ve Çelişkileri", *Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi*, (der. Akalın ve Akalın), Kalkedon Yay: İstanbul, ss: 171-216.
- Dumènil ve Lévy (2009b), "Marksist Bir Neoliberalizm Teorisi", *Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi*, (der. Akalın ve Akalın), Kalkedon Yay: İstanbul, ss: 49-70.
- Elliot, G. (2006), "Hileli Kartlar: Tarihsel Komünizm ve 'Tarihin Sonu' Üzerine Düşünceler", *Tarihin Sonu Mu?*, ss: 85-118, İmge Yay: Ankara.
- Erman, A. (2010), *Küresel Ekonomik Kriz*, Truva Yay: İstanbul.
- Fleetwood, S. (2004), "Neoklasik İktisat Neden Hiçbir Şey Açıklamaz?", (çev. G.Tarik Acar), *Post Otistik İktisat*, İFMC İktisat Dergisi Yay: İstanbul, ss: 132-138.

- Foster, J.B. (2008), *Kapitalizmin Malileşmesi ve Kriz*, (çev. Çiğdem Çıdamlı), Kalkedon Yay: İstanbul.
- Friedman, M. (1988), *Kapitalizm ve Özgürlük*, (çev. Erberk ve Himmetoğlu), Altın Kitabevi: İstanbul.
- Fine, B. ve Saad-Filho, A. (2006), *Marx'ın Kapitali*, (çev. Nail Satılğan), Yordam Kitap: İstanbul.
- Gamble, A. (2009), "Neoliberalizm", *Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi*, (der. Akalın ve Akalın), Kalkedon Yay: İstanbul, ss: 233-244.
- George, S. (2009), "Neoliberalizmin Kısa Tarihi", *Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi*, (der. Akalın ve Akalın), Kalkedon Yay: İstanbul, ss: 33-47.
- Gezici, A. (2008), *Yoksa Marx Haklı Mıydı?*, Karakutu Yay: İst.
- Graham, K. (2006), "Tarihin Sonu ya da Marx'ın Başlangıcı?", *Tarihin Sonu Mu?*, ss: 119-150, İmge Yay: Ankara.
- Harman, C. (2009), "Neoliberalizmi Yorumlamak", *Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi*, (der. Akalın ve Akalın), Kalkedon Yay: İstanbul, ss:71-120.
- Held, D. (2002), "Kapitalist Toplumda Bunalım" (çev. Ali Doğan), *Marksist Düşünce Sözlüğü* (der. Tom Bottomore), İletişim Yay: İstanbul, ss: 333-335.
- Herrera, R. (2009), "Kalkınma İktisadının Neoliberal Yeniden Doğuşu", (çev. Baysal, Çıdamlı, Şimşek ve Aydeniz), *Neoliberalizm ve Kriz*, Kalkedon Yay: İstanbul, ss: 305-320.
- Hobsbawm, E. (2006), *Kısa 20. Yüzyıl Aşırılıklar Çağı 1914-199* (çev. Yavuz Alogan), Everest Yay: İstanbul.
- Hobsbawm, E. (2009), "Tarihi Perspektif İçinde Kapitalizmin Bunalımı", *Dünya Kapitalizminin Krizi*, Belge Yay: İstanbul, ss:71-89.
- Horton, M., Manmohan, K., Mauro, P. (2009), "The State of Public Finances: A Cross-Country Fiscal Monitor", *imf web sitesi*.
- Huberman, L. (2007), *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, (çev. Murat Belge), İletişim Yay: İstanbul.
- Hunt, E.K. (2005), *İktisadi Düşünce Tarihi*, (çev. Müfit Günay), Dost Kitabevi: Ankara.
- IEG (2009), "The World Bank Group's Response to the Global Crisis", worldbank.org/ieg.

- IMF (2006), "Financial Statements", *imf.org*.
- IMF ve ILO (2010), "The Challenges of Growth, Employment and Social Cohesion", *www.osloconference2010.org*.
- İnsel, A. (2006), *İktisat İdeolojisinin Eleştirisi*, Birikim Yay: İstanbul.
- Jalée, P. (1995), *Kapitalizm Nasıl İşler?*, (çev. Süreyya Ersoy), Belge Yay: İstanbul.
- Kagarlitskiy, B. (1992), "Demokrasi Yerine Piyasa Mı?", *Piyasa Sosyalizmi Tartışması*, (der. Osman Akınhay), Belge Yay: İstanbul, ss: 364-377.
- Kazgan, G. (2004), *İktisadi Düşünce*, Remzi Kitabevi: İstanbul.
- Kollewe, J. (2010), "Birleşmiş Milletler Ajansının Tahminlerine Göre Küresel İşsizlik Toplumsal Kargaşayı Daha da Tetikleyecek", *http://www.bgst.org*.
- Lapavitsas, C. (2009a), "Finansallaşmış Kapitalizm: Kriz ve Finansal Müsadere", *Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi*, Yordam Yay: İst, ss: 25-74.
- Lapavitsas, C. (2009b), "Giriş: Finansallaşmanın Krizi", *Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi*, Yordam Yay: İst, ss: 9-24.
- Lin, J.H. (2008), "The Impact of the Financial Crisis on Developing Countries", *http://siteresources.worldbank.org*.
- Löwith, K. (1999), *Max Weber ve Karl Marx*, (çev. Nilüfer Yılmaz), Doruk Yay: Ankara.
- Mandel, E. (1998), *Marksist Ekonomi Kuramına Giriş*, Toplumsal Dönüşüm Yay: İstanbul.
- Mandel, E. (2009), "Kapitalizm Tarihinde Uzun Dalgalar", *Dünya Kapitalizminin Krizi*, Belge Yay: İstanbul, ss: 90-125.
- Marx, K. (1999), *Felsefenin Sefaleti* (çev. Ahmet Kardam), Sol Yayınları: Ankara.
- Marx, K. (2003), *Karl Marx Felsefe Yazıları* (çev. Ahmet Fethi), Hil Yay: İstanbul.
- Marx, K. (2004), *Kapital Birinci Cilt*, (çev. Alaattin Bilgi), Sol Yayınları: Ankara.
- Marx, K. (2006), *Kapital Üçüncü Cilt*, (çev. Alaattin Bilgi), Sol Yayınları: Ankara.
- McCarney, J. (2006), "Biçimlendirici Sonuçlar: Fukuyama Hakkında Düşünceler", *Tarihin Sonu Mu?*, ss: 29-58, İmge Yay: Ankara.
- Merrouche ve Nier, (2010), "What Caused The Global Financial Crisis- Evidence On The Drivers Of Financial Imbalances 1999-2007", *www.imf.org*.

- Muradoğlu, G. (2009), "Neler Reel, Neler Davranışsaldır?", *mgmt.boun.edu.tr* .
- Perelman, M. (2008), "Bir Parça Sınıf İktisadı", *Neoliberalizm ve Kriz*, Kalkedon Yay: İstanbul, ss: 275-290.
- Polanyi, K. (2009), *Büyük Dönüşüm* (çev. Ayşe Buğra), İletişim Yay: İstanbul.
- Satılğan, N. (2009), "Sonsöz", *Dünya Kapitalizminin Krizi*, Belge Yay: İst, ss:501-524.
- Savran, S. (2009), "Bunalım, Sermayenin Yeniden Yapılanması, Yeni Liberalizm", *Dünya Kapitalizminin Krizi*, Belge Yayınları: İstanbul, ss: 19-65.
- Schmidt, I. (2009), "Krizleri Kıyaslamak: 1930'lar, 1970'ler ve Bugün", (çev. Baysal, Çıdamlı, Şimşek ve Aydeniz), *Neoliberalizm ve Kriz*, Kalkedon Yay: İstanbul, ss: 65-78.
- Shaikh, A. (1978), "An Introduction to the History of Crisis Theories", <http://homepage.newschool.edu/~AShaikh/>.
- Shaikh, A. (2010), "The First Great Depression of the 21st Century", homepage.newschool.edu.
- Shaikh, A. (2002), "Ekonomik Bunalımlar" (çev. Ali Doğan), *Marksist Düşünce Sözlüğü* (der. Tom Bottomore), İletişim Yay: İstanbul, ss: 180-184.
- Silver, B. (2009), *Emeğin Gücü*, (çev. Aslı Önal), Yordam Kitap: İstanbul.
- Skidelsky, R. (2003), *Keynes*, (çev. Cemal Atıla), Altın Kitabevi Yay: İstanbul.
- Slater, P. (1998), *Frankfurt Okulu*, (çev. Ahmet Özden), Kabalcı Yay: İstanbul.
- Sweezy, P.M. (2007), *Kapitalist Gelişme Teorisi*, (çev. Gülsüm Akalın), Kalkedon Yay: İstanbul, ss: 20-28.
- Şaylan, G. (1995), *Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, İmge Kitabevi Yay: Ankara.
- Thorsten ve Lie (2009), "Neoliberalizm Nedir?", *Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi*, (der. Akalın ve Akalın), Kalkedon Yay: İstanbul, ss: 141-216.
- Traynor ve Moya (2010), "Avrupa Kemer Sıkma Karşıtı Protesto Dalgasıyla Sarsıldı", <http://www.bgst.org>.
- Trichet J.C. (2009), "If Lehman Hadn't Failed, AIG Would Have", www.cnn.com
- Tolstoy, L.N. (2003), *Anna Karenina*, (çev. Saniye Güven), Bordo Siyah yay: İstanbul.
- Tonak, E.A. (2010), *Batan Piyasalar*, Kırmızı Yay: İstanbul.

- Toprak, L. (2009), “Kapitalist Kriz Derinleşiyor”, *www.marxist.net*.
- Turgut, A. (2006), “Türleri, Nedenleri ve Göstergeleriyle Finansal Krizler”, *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi cilt:20, sayı: 4-5, ss: 35-46*.
- Truman, E.M. (2009), “The IMF and The Global Crisis: Role and Reform”, *polycypointers.org*.
- Xafa, M. (2010), “Role of the IMF in the Global Financial Crisis”, *http://www.cato.org*.
- Wallerstein, I. (2009a), *Liberalizmden Sonra*, (çev. Erol Öz), Metis Yay: İstanbul.
- Wallerstein, I. (2009b), *Tarihsel Kapitalizm*, (çev. Necmiye Alpay), Metis Yay: İstanbul.
- Wright, E.O. (2009), “Marksist Birikim ve Bunalım Teorisinde Almaşık Perspektifler” (çev. Nail Satılğan), *Dünya Kapitalizminin Krizi*, Belge Yay: İstanbul, ss: 172-218.
- Woods, A. (2000), “Maksizm ve Uzun Dalgalar Teorisi”, *www.maxist.com*.
- Yeldan, E. (2008a), *Küreselleşme, Kim İçin?*, Yordan Kitap: İstanbul.
- Yeldan, E. (2008b), *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, İletişim Yay: İstanbul.
- Yeldan, E. (2009), “Kapitalizmin Yeniden Finansallaşması ve 2007/2008 Krizi: Türkiye Krizin Neresinde?”, *Çalışma ve Toplum 2009/1*, *calismatoplum.org*.
- Žižek, S. (2009), *Önce Trajedi Sonra Komedi Ya Da 2008 Finansal Krizi* (çev. Mehmet Öznur), Encore Yay: İstanbul.
- Əzizov, M. (2009), “Küresel Krizler ve Kriz Döneminde Para Politikasının Kullanımı”, *Journal of Azerbaijani Studies*, ss: 432-443.
- <http://abcnews.go.com/blogs/politics/2008/09/despite-claims/>
- <http://www.independent.co.uk/news/race-for-whitehouse/obama-blames-financial-crisis-on-republican-economic-policy-932002.html>
- http://www.cbsnews.com/2100-18560_162-4607893.html
- <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/president-obama-proposes-financial-crisis-responsibility-fee-recoup-every-last-penn>
- <http://www.creditwritedowns.com/credit-crisis-timeline/>

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Merve Numani
Doğum Yeri ve Tarihi : İzmir , 17.01.1988

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi
Yüksek Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce, Almanca
Bilimsel Faaliyetleri : 15. Sosyoloji Öğrencileri Kongresi (Ege Üniversitesi)-
Konuşmacı, Nisan 2009, “Küresel Malî Kriz: Devresel
Bir Kriz Mi, Kapitalizmin Sonu Mu?”

İş Deneyimi

Stajlar :
Projeler :
Çalıştığı Kurumlar : Eyimdekiokul Özel Eğitim Tesisleri – Rehber Eğitimci
Telesatış (2012)

İletişim

e-posta Adresi : mervenumani@gmail.com
Tarih : 21.06.12